

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ

ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΥΠΟ

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ.

Φ. καὶ καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ ἰδνικῷ Πανεπιστημίῳ.

Ἄδεια τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως,
ὑπ' ἀριθμ. 261, Σμυρνῶν 9, 1302.

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ,
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Α. ΚΟΡΟΜΗΛΑ.

1885,

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ

ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΩΝ ΤΥΠΑΣΙΩΝ

ΤΟΥ

ΔΙΟΝΗΣΟΥ ΚΥΡΙΟΥ

μεταφρασμένη ὑπὸ τοῦ ἁγίου ἱερογέρου ἡγουμένου ἡμετέρας ἁγίας ἐκκλησίας

Ἐκδόθη ἐν Ἀθήναις ἐν τῷ ἔτει 1895

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Α. ΚΟΡΟΜΗΛΑ

1895

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ
ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΥΠΟ

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ.

Δ. Φ. και καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ ἔθνικῳ Πανεπιστημίῳ.

Ἄδεια τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως,
ὑπ' ἀριθμ. 261, Σαμπάν 9, 1302.

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ,
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Α. ΚΟΡΟΜΗΛΑ.

1885.

ΣΤΟΙΧΙΩΤΗΣ

ΕΚΔΗΛΩΣΗ

Καὶ θ' ἴδωσιν τοὺς ἄλλους

ΤΟΙΣ ΜΕΛΕΤΗΤΑΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

μετὰ τὴν ἐπισημοποίησιν

ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ἡ γῆμα καὶ ὁ δὲ μαθητὴς

καὶ ἔδωκεν ἐμὴν ἐπιστολήν

Παναγιώτατε

1900 φεβρουάριος

ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Α. ΚΟΡΩΜΛΑ

1887

Παιρ. Η. Κωνσταντίνου
Εκ

Τῷ ἀναγνώστῃ.

Ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τῆς παρούσης Στοιχειώδους ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας (1874) προετάξαμεν τὸν ἀκόλουθον πρόλογον.

«Ὅτε πρὸ ἐνὸς ἔτους (1873) ἐξεδώκαμεν τὸ Δοκίμιον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας χάριν τῶν περὶ τὴν θεολογίαν σπουδαζόντων, παρετήρησαν ἡμῖν πολλοὶ τῶν καθηγητῶν καὶ διδασκάλων διαφόρων σχολείων, ὅτι ἤθελον εἶναι καλὸν νὰ συνταχθῇ καὶ Στοιχειώδης τις ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία χάριν τῶν μαθητῶν τῶν σχολείων· διότι πολλοὶ ἤρχισαν νὰ αἰσθάνωνται τὴν ἀνάγκην ἐν τοῖς σχολείοις παρὰ τῇ Ἱερᾷ Ἱστορίᾳ καὶ τῇ Ἱερᾷ Κατηχήσει νὰ διδάσκηται τοῖς νέοις καὶ στοιχειώδης τις ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία. Ἐν Τουρκίᾳ ἐν πολλοῖς γυμνασίοις καὶ σχολείοις διδάσκεται ἤδη αὐτῇ. Καὶ τοῦτο εἶναι λίαν ὀρθόν· διότι ὁ μαθητὴς ἀφοῦ διὰ τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας μάθῃ τὸ περιεχόμενον τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, διὰ δὲ τῆς Κατηχήσεως στοιχειωδῶς τὰ δόγματα καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ Εὐαγγελίου, ὅπως συμπληρώσῃ τὰς στοιχειώδεις ταύτας θρησκευτικὰς γνώσεις του, πρέπει ἀναγκαίως νὰ διδαχθῇ καὶ τὰ κυριώτερα ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς ἐκκλησίας. Τὰ περὶ τούτου πιστεύομεν, ὅτι θέλει λάβει ὑπ' ὄψιν τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως. Διὰ τί νὰ μὴ λάβωμεν καὶ κατὰ τοῦτο ὡς παράδειγμα τὴν διδασκαλίαν τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων ἐν τοῖς σχολείοις τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, ὅπου ἀπὸ πολλοῦ ἐν τοῖς γυμνασίοις καὶ τοῖς κατωτέροις σχολείοις διδάσκεται καὶ στοιχειώδης

τις ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ἢ ὡς παράρτημα τῆς Κατηχήσεως ἢ ὡς ἴδιον μάθημα; Δύναται νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι κέκτηται τις τὰς ἐγκυκλίους, τὰς παντὶ εὖ ἠγμένῳ ἀναγκαίας γνώσεις, ὅταν ἀγνοῇ τὰ στοιχειωδέστερα ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς ἐκκλησίας, ὅταν ἀκούων π.δ.χ. διωγμοὺς, συνόδους, πατέρας, σχίσμα, παπισμὸν, ἰησοῦίτας, καὶ τὰ ὅμοια, μένη ἄφωνος, μηδὲν εἰδὼς, ἢ ἀμυδροτάτας ἔχων περὶ αὐτῶν γνώσεις ἐξ ἄλλων μαθημάτων; "Ὅπως προσφέρωμεν βοήθημά τι εἰς τὴν τοσοῦτον ἀναγκαίαν οὖσαν παράδοσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας εἰς τοὺς νέους τῶν σχολείων, συνετάξαμεν τὸ παρὸν ἔργον. Τοῖς μαθηταῖς τῶν ἀνωτέρων τάξεων τῶν Γυμνασίων δύναται νὰ χρησιμεύσῃ (καὶ χρησιμεύει ἤδη πολλαχοῦ) καὶ τὸ ἡμέτερον Δοκίμιον.»

Τὴν ἐν τῷ προλόγῳ τούτῳ ὑποδεικνυομένην χρησιμότητα τῆς διδασκαλίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἐν τοῖς Γυμνασίοις πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐν αὐτοῖς διδομένης θρησκευτικῆς ἐκπαιδεύσεως συνομολογήσαν καὶ τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας, εἰσήγαγε κατὰ τὸ 1875 ἔτος αὐτὴν ὡς ἐν τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων τῶν Γυμνασίων, συστήσαν συνάμα καὶ τὸ παρὸν ἐγχειρίδιον διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 5207 ἐγκυκλίου του. Ἡ παρούσα τρίτη ἐκδοσις παρουσιάζεται εἰς τὸ κοινὸν ἐν πολλοῖς διωρθωμένη καὶ ἐπηξημένη.

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

§ 1.

Τί είναι ἐκκλησία καὶ τί ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ;

Ἐκκλησία σημαίνει κυρίως συνάθροισιν, ἄθροισμα. Ἐνταῦθα δ' ἐννοοῦμεν ἐκκλησίαν τὸ ἄθροισμα τῶν εἰς Χριστὸν ὡς τὸν Σωτῆρα αὐτῶν πιστευόντων ἢ τὸ σύνολον τῶν ἀναγνωρίζοντων αὐτὸν ὡς τὸν ἀρχηγὸν τῆς θρησκείας των. Ἐκκλησιαστικὴ δὲ ἱστορία εἶναι ἡ ἱστορία τῆς χριστιανικῆς ταύτης ἐκκλησίας, ἤτοι ἡ ἔκθεσις τῆς ἰδρύσεως, ἐξαπλώσεως, ἀναπτύξεως καὶ ἐν γένει τοῦ βίου τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ δηλ. ἱστορία ἐξετάζει, πῶς ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς κηρύξας τὴν θρησκείαν του καὶ δι' αὐτῆς προσελκύσας περὶ ἑαυτὸν μαθητὰς, ἱδρυσεν τὴν ἐκκλησίαν· πῶς οἱ μαθηταὶ του διέδωκαν τὴν διδασκαλίαν του, ἣτις ἔπειτα ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐξηπλώθη, ὅπου σήμερον βλέπομεν αὐτὴν διαδεδομένην.

πῶς ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία ἀνεπτύχθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ποῖαι αἰρέσεις ὡς ἐκ τούτου προήλθον καὶ πῶς οἱ χριστιανοὶ ἐχωρίσθησαν εἰς τσαύτας διακεκριμένας ἐκκλησίας, ὅποσας σήμερον βλέπομεν· ποῖοι ἐπίσημοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀνεφάνησαν κατὰ διαφόρους ἐποχάς· πῶς ἐγένετο ἡ διοίκησις τῆς ἐκκλησίας ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις καὶ ποίας μεταβολὰς κατὰ μικρὸν ὑπέστη τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα· πῶς ἤρχισε νὰ ἀναπτύσσεται ἡ χριστιανικὴ λατρεία καὶ πῶς σήμερον ἔχει ἐν ταῖς διαφόροις ἐκκλησίαις· τέλος ὅποια ἦσαν τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν κατὰ διαφόρους ἐποχάς. Τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν διαιροῦμεν εἰς τέσσαρας περιόδους· Α' εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου (1—313)· Β' ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ σχίσματος μεταξύ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας (313—860)· Γ' ἀπὸ τοῦ σχίσματος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (860—1453) καὶ Δ' ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων (1453—1882).

Σημ. Ὡς πηγαὶ διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν χρησιμεύουσιν ἡμῖν κυρίως τὰ συγγράμματα τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῶν διαφόρων ἐποχῶν, ἰδίως δὲ διὰ τὴν ἀρχαίαν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῶν πρώτων ἐννέα αἰώνων τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἅτινα ἐξεδόθησαν ἐσχάτως ὑπὸ Migne ἐν Παρισίοις (Patrologiae cursus completus ecl. latinae et graecae Paris. 1844—57. T. 241). Ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν ἱστορίων συνέγραψαν ὁ Εὐσέβιος, ὁ Σωκράτης, ὁ Σωζόμενος, ὁ Θεοδώρητος, ὁ Φιλοστόργιος, Θεόδωρος ὁ Ἀναγνώστης καὶ ὁ Εὐάγγελος (Historiae ecclesiasticae Scriptores Graeci ed. Beading. Cantabr. 1720). Τούτους συνεχίζουσιν οἱ λεγόμενοι βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ, οἵτινες ὅμως γράφουσιν μᾶλλον πολιτικὴν ἱστορίαν (500—1300 Corpus Scriptorum historiae byzantinae. Bonn. 1828). Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων συνέγραψαν ἐκκλησιαστικὰς ἱστορίας ὁ Ἀθηνῶν Μελέ-

τιος, ο Κομητάς (έπιτομήν τής του Μελετίου), ο καθηγητής τής Θεολογίας Κοντογόνης και ο Δάσκαρις. Πρβλ. και τό ήμ. Δοκίμιον έκκλησιαστικής 'Ιστορίας και τήν δίτομον 'Εκκλησιαστικήν 'Ιστορίαν ήμών. 'Εκ τών ξένων αναφέρομεν ως άριστους έκκλησιαστικούς Ιστορικούς τούς Γάλλους Φλερϋ και Μάττερ, και τούς Γερμανούς Νέανδρον, Γείζελερ, Χάζε και Κούρτζ.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α'

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΑΠΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΑΥΤΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΜΕΓ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

(1—313)¹.

§ 2.

Τίς ήτο ή θρησκευτική και ήθικη κατάσταση του κόσμου κατά τούς χρόνους τής εμφάνισης του χριστιανισμού ;

Κατά τούς χρόνους τής εμφάνισης του χριστιανισμού τό μεγαλύτερον μέρος του τότε γνωστού κόσμου περιλαμβάνετο έν τῷ ρωμαϊκῷ κράτει, ή δέ έλληνική γλώσσα μετά τής έλληνικής φιλολογίας ήτο πανταχοῦ σχεδόν διαδεδομένη. Η ήθικη και θρησκευτική κατάσταση τών έθνικῶν λαῶν ήτο οίκτρα. Αί έθνικαί θρησκείαι και καθ' έαυτάς θεωρούμεναι, ως θεοποιούσαι τήν κτίσιν

(¹) Πηγαί. Οί έκκλησιαστικοί συγγραφείς τών τριῶν πρώτων αίωνων (παρά Migne), και ιδίως ο έκκλησιαστικός Ιστορικός Εύσέβιος. Πρβλ. και ήμετ. Δοκίμιον σελ. 15—99 και ήμετέρας 'Εκκλησιαστικής 'Ιστορίας Τόμ. Α' σελ. 19—184.

καὶ διδάσκουσαι τὴν λατρείαν ταύτης ἀντὶ τοῦ κτίσαντος, καὶ ὡς ἀποδίδουσαι τοῖς θεοῖς ἀτελείας καὶ ἀνθρώπινα πάθη, ἦσαν διαστροφή φανερά τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀποπλάνησις μεγάλη, ἥτις ὡς ἐπακόλουθον εἶχε τὴν ἠθικὴν ἐξαχρείωσιν τῶν ἀνθρώπων· διότι κατὰ τὰς ἐννοίας, ἃς ἔχει τις περὶ Θεοῦ, μορφώνει καὶ τὰς ἠθικὰς αὐτοῦ ἐννοίας. Ὅταν λατρεύῃ τις θεοὺς διεφθαρμένους, δὲν δύναται νὰ ᾔῃ αὐτὸς ἠθικός. Τὰ διὰ τῆς μυθολογίας ἀποδιδόμενα ἐγκλήματα εἰς τοὺς θεοὺς, ἐξηγνίζοντο τρόπον τινὰ εἰς τὰ ὄμματα τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐθεωροῦντο ὡς ἐπιτετραμμένα. Τοιαῦται ἦσαν καὶ αὐταὶ αἱ θρησκείαι τῶν ἐλλήνων καὶ τῶν Ῥωμαίων, τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων ἐκ τῶν ἐθνικῶν λαῶν, (οὗς ἄλλως δικαίως διὰ τὴν φιλολογίαν αὐτῶν καὶ τὴν τέχνην ὡς κλασικοὺς θαυμάζομεν). Αἱ ἐθνικαὶ θρησκείαι ἀποβαλοῦσαι εἴ τι καλὸν ἀρχικῶς ἐκέκτηντο, εἶχον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὸν ὕπατον βαθμὸν διαφθορῆς, ἀφοῦ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις παραδ. χάριν καὶ αὐτοὶ οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ῥώμης, ἀνθρωποὶ ἀχολαστότατοι, ἐτιμῶντο μετὰ τὸν θάνατόν των ὡς Θεοί. Ἡ δὲ ἐπὶ τῶν ἠθῶν ἐπιβροχὴ τῶν θρησκειῶν ἦτο ἐπιβλαβεστάτη. Ἡ λατρεία πολλῶν Θεῶν ἐγένετο δι' αἰσχυρῶν πράξεων. Τὴν διαφθορὰν τῶν ἐθνικῶν λαῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀποδεικνύουσι πρὸ πάντων τὰ συνήθη πρὸς τέρψιν τοῦ λαοῦ διδόμενα θεάματα τῶν μονομαχιῶν καὶ θηριομαχιῶν ἐν τοῖς ἀμφιθεάτροις, ἐν οἷς χιλιάδες πολλάκις ἀνθρώπων καταδίκων, δούλων ἢ αἰχμαλώτων ἀνηλεῶς κατεσφάζοντο ἢ κατεσπαράσσοντο, ἢ ἀθλία κατὰστασις τῶν δούλων, καὶ ἡ ἀνήκουστος ἐκλυσις τῶν ἱερῶν οἰχογενειᾶκῶν δεσμῶν, ἥτις ἐπήνεγκε τὸν ἐξευτελισμὸν τῆς γυναικός. Ἐν ᾧ δὲ οἱ λαοὶ ἐτέλουν οὐ-

τως ἐν τῇ παχυλῇ ταύτῃ δεισιδαιμονίᾳ καὶ φοβερᾷ ἀνηθικότητι, οἱ πεπαιδευμένοι ἢ ἠπίστου καὶ ἠδιαφόρου περὶ τῆς θρησκείας καὶ ἠθικῆς τῶν λαῶν, ἢ ἀνεζήτου καθαρωτέραν τινὰ ἀλήθειαν. Πολλοὶ τῶν φιλοσόφων τούτων (καὶ μάλιστα ὁ Πυθαγόρας, ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, οἱ Στωϊκοί) ἀνυψώθησαν εἰς πολλὰς καθαρὰς ἐννοίας περὶ Θεοῦ, ψυχῆς καὶ ἀθανασίας, περὶ αὐτῶν δηλ. τῶν βάσεων τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς, καὶ ἐπολέμησαν τὴν πολυθειάν καὶ τοὺς μύθους αὐτῆς, ἀλλ' αἱ ἰδέαι των, μείνασαι κτῆμα ὀλίγων τινῶν μόνον πεπαιδευμένων ἀνδρῶν, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀναμορφώσωσι θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς τὴν ἀρχαίαν κοινωσίαν. Ἡ ἀνάπλασις αὕτη, ἡ σωτηρία ἔμελλε νὰ προέλθῃ ἄλλοθεν.

Οἱ Ἰουδαῖοι ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦντες, εὕρισκοντο εἰς καλλιτέραν κατάστασιν ὑπὸ ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἔποψιν· παρ' αὐτοῖς εἶχεν ἀναλάμψει τὸ ἀληθὲς τῆς θεογνωσίας φῶς, διότι διὰ τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν καὶ θεοπνεύστων προφητῶν εἶχον διδαχθῆ τὴν θρησκείαν τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' ἡ μωσαϊκὴ θρησκεία δὲν ἦτο ἡ τελεία ἀποκάλυψις τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας· ἦτο μόνον προπαρασκευὴ εἰς τὴν μέλλουσαν νὰ ἀναφανῆ τελείαν θρησκείαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃν προκατήγγειλαν οἱ προφῆται· ἐντεῦθεν αἱ ἐλλείψεις τῆς θρησκείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἰδίως ἡ παρ' αὐτῇ ἰδέα τοῦ Θεοῦ ὡς Θεοῦ μόνου τῶν Ἰσραηλιτῶν, Κυρίου, ὃν πρέπει ὡς δοῦλος ὁ ἄνθρωπος νὰ φοβῆται, αἱ αὐστηραὶ αὐτῆς διατάξεις καὶ ἡ ὕλικὴ διὰ αἱματηρῶν θυσιῶν τελουμένη λατρεία αὐτῆς. Καθὼς δὲ αἱ ἔθνικαι, οὕτω καὶ ἡ μωσαϊκὴ θρησκεία ἐτέλει κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφάνισσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν παρακμῇ, διαφθαρεῖσα καὶ παραμορφωθείσα ὑπὸ τῶν διδασκάλων τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ,

τῶν Φαρισαίων, διὰ νέων προσήκων καὶ ἐξηγήσεων (1). Οὕτως εἶχεν ὁ κόσμος ἠθικῶς καὶ θρησκευτικῶς, ὅτε, ἐλθόντος τοῦ πληρώματος τῶν χρόνων, ἐπεφάνη ὁ Σωτῆρ, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἵνα ἰδρῦσῃ τὴν ἀληθῆ θρησκείαν, ἥτις ἐμελλε διαδιδομένη εἰς τὸν κόσμον, νὰ ἀναγεννήσῃ ἠθικῶς αὐτόν.

§ 3.

Πῶς ἰδρῦθη διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ ἐκκλησία καὶ ποῦ διεδόθη τὸ πρῶτον;

Ἡ ἐκκλησία ἰδρῦθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις κατὰ τὴν Γραφὴν ἐγεννήθη ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου, εἶναι δὲ ὁ ἐνσαρκωθείς Υἱὸς καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ. Ὡς ἔτος τῆς γεννήσεως θεωρεῖται τὸ 750 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης. Ὁ Ἰησοῦς Χριστός ἐκπληρῶν τὰς προφητείας τῶν ἀρχαίων προφητῶν καὶ ὡς ὁ ὑπ' αὐτῶν ἐπαγγελθείς Μεσσίας παραστὰς, ὡς ὅποιον κατέδειξεν αὐτόν καὶ αὐτὸς ὁ τελευταῖος τῶν προφητῶν Ἰωάννης ὁ βαπτιστής, ἀνύψωσε μὲν τὴν μωσαϊκὴν θρησκείαν εἰς τὴν δυνατὴν πνευματικὴν τελειότητα, ἐξήκλωσε δὲ τὴν ἀληθῆ ταύτην θεογνωσίαν διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ καὶ τῆς ἐκκλησίας του εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον. Ἐμφανισθεὶς τὸ πρῶτον ἐν Γαλιλαίᾳ, ἤρχισεν ἐκεῖ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ, περιερχόμενος τὰς πόλεις καὶ κώμας, συνήθροισε δὲ πολλοὺς μαθητὰς περὶ ἑαυτόν καὶ ἰδίως τοὺς

(1) Τὰ περὶ τῆς μωσαϊκῆς θρησκείας καὶ ἐν γένει τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ εὕρσκει τις ἐν τῇ Ἱερᾷ Ἱστορίᾳ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ὅρα ἡμετέραν Ἱερὰν Ἱστορίαν τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης. Ἐν Ἀθήναις 1873.

δώδεκα τοὺς ἀποστόλους κληθέντας. Τὰ ὀνόματα τῶν ἀποστόλων τούτων εἶναι Ἀνδρέας καὶ Πέτρος, Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, Ματθαῖος, Θωμᾶς, Φίλιππος, Βαρθολομαῖος, Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ἀλφαίου καὶ Ἰούδας ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, Σίμων ὁ ζηλωτῆς καὶ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης. Τὸ πλῆθος συνέρρει προθύμως πρὸς αὐτὸν, ἐκπληττόμενον οὐ μόνον ὑπὸ τῆς διδασκαλίας του ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἔργων του· διότι ἐθεράπευε τοὺς νοσοῦντας, κωφοὺς ἐποίει νὰ ἀκούωσι, τυφλοὺς νὰ βλέπωσι, λεπρὸς νὰ ἦναι καθαροί, χωλοὺς νὰ περιπατῶσι, καὶ ἄλλα ὅμοια ἐποίει θαύματα, ὧν πλήρη εἶναι τὰ εὐαγγέλια, τὰ τὸν βίον αὐτοῦ διηγούμενα. Ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ἀνύψωσε τὴν θρησκείαν εἰς τὴν πρέπουσαν αὐτῇ ἀξίαν, εἶναι δὲ ἡ καθαρωτάτη ἀποκάλυψις καὶ διατύπωσις τῆς θρησκείας. Ὁ Θεὸς εἶναι, ἐδίδασκε, πατὴρ πάντων τῶν ἀνθρώπων, οὐ μόνον τῶν Ἰσραηλιτῶν· οἱ δὲ ἄνθρωποι εἶναι ἀδελφοὶ πρὸς ἀλλήλους, προωρισμένοι διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης νὰ ἀποτελέσωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεὸς εἶναι πνεῦμα, πνευματικὴ πρέπει νὰ ἦναι καὶ ἡ λατρεία αὐτοῦ. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πρέπει νὰ ἦναι ἀληθῆς, οὐχὶ δὲ, ὅπως ἡ τῶν Φαρισαίων, κατὰ τὸ φαινόμενον. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν, ὅτι δὲν θὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὁ λέγων Κύριε, Κύριε, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρὸς. Καὶ ἡ προσευχὴ πρέπει νὰ γίνηται ἀπὸ καρδίας, οὐχὶ κατὰ τύπον· ὁ θέλων ἀληθῶς νὰ προσευχηθῇ, εἰσέρχεται εἰς τὸ μᾶλλον ἀπόκρυφον μέρος τοῦ οἴκου του, καὶ ἀναπέμπει τὴν δέησίν του πρὸς τὸν Θεὸν, δὲν προσεύχεται ὅπως ἐπιδειχθῇ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, καθὼς ἔπραττον οἱ Φαρισαῖοι. Ὅμοίως καὶ ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη πρέπει νὰ ἦναι εἰλικρινής, οὐχὶ πρὸς ἐπίδειξιν, ἐκτεινομένη ἐπὶ

πάντας και ἐπ' αὐτοὺς τοὺς ἐχθροὺς. Ἡ ἀριστερὰ, ἔλεγεν, ἄς μὴ γνωρίζῃ τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ. Πάντες οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ ᾔναι ἀντικείμενα τῆς ἀγάπης ἡμῶν, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ ἡμῶν. Τότε εἴμεθα ἄξιοι υἱοὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁμοιάζομεν αὐτῷ, ὅστις ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Πρὸς τὴν ἠθικὴν ταύτην τελειότητα τοῦ Θεοῦ πρέπει πάντες νὰ σπεύδωμεν. Ἡ μετάνοια καὶ ἡ εἰς αὐτὸν ὡς τὸν σωτήρα πίστις, δι' ἧς μεταδίδεται τῷ πιστεύοντι τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, εἶναι ἡ ὁδὸς πρὸς ἐπιστροφήν εἰς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς σωτηρίαν. Ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει ἕκαστος μέλλει νὰ κριθῇ κατὰ τὰς πράξεις του. Καθόλου εἰπεῖν διὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Κυρίου ἐπολεμήθη ἡ εἰς ἐξωτερικοὺς τύπους περιοριζομένη εὐσέβεια καὶ ἠθικὴ τῶν φαρισαίων, ἡ δὲ μωσαϊκὴ θρησκεία ἀπεπνευματίσθη καὶ προσέλαβε καθολικὸν παγκόσμιον χαρακτήρα. Διὰ τοῦτο ἡ μωσαϊκὴ θρησκεία ἐμελλε τοῦ λοιποῦ νὰ καταργηθῇ. Δὲν ἐδίδαξε δὲ μόνον ὁ Κύριος τὴν τελειάν ταύτην θρησκείαν, ἀλλὰ παρέστησε καὶ ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ζῶσαν. Ὁ βίος του ἴσταται ὡς ἀνεφικτον πρότυπον τῆς καθαρωτάτης εὐσεβείας καὶ ἠθικῆς. Ἐνεκα τῆς διδασκαλίας του ταύτης μετὰ μόλις τριετῆ ἐνέργειαν καταδιωχθεὶς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ καὶ διὰ προδοσίας τοῦ Ἰούδα συλληφθεὶς, ἀφοῦ πρὸ μικροῦ παρέδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ τὸ κυριακὸν κληθὲν δεῖπνον, κατεδικάσθη εἰς τὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ θάνατον, περὶ τὸ 33 ἔτος τῆς ἡλικίας του, ὡς ψευδῆς δῆθεν Μεσσίας καὶ ἑαυτὸν Υἱὸν Θεοῦ ποιῶν. Τὸν θάνατον αὐτοῦ θεωρεῖ ἡ Γραφή ὡς θυσίαν, ἣν προσέφερε τῷ Θεῷ ὑπὲρ τοῦ ἁμαρτωλοῦ κόσμου, ὡς τὸ μέσον, δι' οὗ ὁ ἄνθρωπος κατηλλάγη τῷ Θεῷ. Ὁ τάφος δὲν ἠδυνήθη νὰ κρατήσῃ τὸν

δόντα τῷ κόσμῳ τὴν ζωὴν. Τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον ἀνέστη. Μετὰ τῆς πίστεως δὲ εἰς τὴν ἀνάστασιν ἐξεληθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον, ἐκήρυξαν τὸ εὐαγγέλιον, τὴν καλὴν δηλ. ἀγγελίαν περὶ τῆς ἐλευσεως τοῦ Σωτῆρος, περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, διδάσκοντες τοὺς πιστεύοντας νὰ τηρῶσι πάντα ὅσα ἐνετείλατο αὐτοῖς, καὶ βαπτίζοντες εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος.

Διὰ τοῦ Κυρίου ἐτέθη ὁ θεμέλιος λίθος τῆς ἐκκλησίας, ἐφ' οὗ ὠκοδόμησαν οἱ ἀπόστολοι τὸ οἰκοδόμημα αὐτῆς. Οἱ ἀπόστολοι ἤρξαντο τοῦ ἔργου τοῦ κηρύγματος τῇ πεντηκοστῇ τοῦ αὐτοῦ ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου (τῷ 33 μ. Χ.), καθ' ἣν ἡμέραν ἐπιφοιτήσαν ἐπ' αὐτοὺς τὸ πανάγιον Πνεῦμα ἐνέπλησεν αὐτοὺς θάρρους καὶ ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ τῆς νέας πίστεως. Ἡ πρώτη ἐκκλησία συνέστη ἐκ τῶν πιστευσάντων ἐν Ἱεροσολύμοις διὰ τοῦ κηρύγματος καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Πέτρου, τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Ἰακώβου, τοῦ πρώτου γενομένου ἐπισκόπου τῆς πόλεως ταύτης. Ἐκεῖθεν δὲ ἤρχισε τὸ εὐαγγέλιον νὰ διαδίδηται εἰς ἅπασαν τὴν Παλαιστίνην καὶ τὴν Συρίαν, ἀφ' οἴτου ἕνεκα διωγμοῦ τινος, καθ' ὃν ἐμαρτύρησε πρῶτος ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ ὁ Στέφανος (36 μ. Χ.), διεσκορπίσθησαν οἱ ἀδελφοί. Ἐν Ἀντιοχείᾳ συνέστη ἡ πρώτη ἐκκλησία ἐξ ἐπιστρεψάντων ἐθνικῶν, ἐκεῖ δὲ ἐκλήθησαν οἱ μαθηταὶ τῶν ἀποστόλων τὸ πρῶτον χριστιανοί. Οἱ πλείστοι τῶν ἀποστόλων ἀπέθανον ἐν τῷ κηρύγματι τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Ὁ Πέτρος ἐκήρυξε τὸ εὐαγγέλιον ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ τοῖς ἐνδοτέροις τῆς Ἀσίας, λέγεται δὲ, ὅτι ἐμαρτύρησεν ἐν Ῥώμῃ (68 μ. Χ.). Ὁ Ἰωάννης ἀποκατέστη ἐν Ἐφέσῳ καὶ ἐκεῖθεν διηύθυνε τὰς ἐκκλησίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Διωχθεὶς ἐπὶ Δομιτιανοῦ καὶ ἐξορισθεὶς εἰς Πάτμον, ἤλευ-

θερώθη ἐπὶ Νεροῦα, καὶ ἀπέθανεν ἐν Ἐφέσῳ ἐν βαθυτάτῳ γήρατι (100 μ. Χ.). Ἰάκωβος ὁ πρεσβύτερος ἐμαρτύρησεν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τοῦ ἐπὶ Ἀγρίππα διωγμοῦ. Ἰάκωβος ὁ νεώτερος ὁ τοῦ Ἀλφαίου, ὁ μείνας ὡς ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων, ὑπέστη καὶ αὐτὸς τὸν διὰ λιθοβολισμοῦ θάνατον ἐν τῇ αὐτῇ πόλει τῷ 69 μ. Χ. ἔτει. Ὁ Ἀνδρέας κατὰ ἀρχαίας παραδόσεις ἦλθεν εἰς τὴν Θράκην, τὴν Ἀχαΐαν καὶ Σκυθίαν, ὁ Φίλιππος εἰς τὴν Φρυγίαν, ὁ Θωμᾶς εἰς τὴν Περσίαν, ὁ Βαρθολομαῖος εἰς τὰς Ἰνδίας καὶ τὴν Ἀραβίαν καὶ ὁ Ματθαῖος εἰς τὴν Αἰθιοπίαν. Οἱ λοιποὶ τῶν ἀποστόλων ἀγνοοῦμεν ποῦ ἐκήρυξαν. Εἰς τοὺς ἀποστόλους τούτους συνηριθμήθη μετὰ ταῦτα καὶ ὁ Παῦλος, ὁ πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Σαῦλος καλούμενος, ὅστις ἐνῶ πρότερον ἦτο πολέμιος τοῦ εὐαγγελίου ἐκ ζήλου φαρισαίου καὶ κατεδίωκε τὴν ἐκκλησίαν, αἰφνης κληθεὶς παρὰ τοῦ Κυρίου, ἐνῶ μετέβαιnen εἰς Δαμασκὸν πρὸς καταδίωξιν τῶν ἀδελφῶν, ἐγένετο ἀπόστολος (37 μ. Χ.) καὶ εἰργάσθη μετὰ μεγάλου ζήλου ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῆς νέας πίστεως. Ἐνήργει δὲ ὑπὲρ αὐτῆς διὰ διαφόρων ἀποστολικῶν πορειῶν, καθ' ἃς ἦλθεν εἰς τὴν Κύπρον, τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἑλλάδα (ἦλθε καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου ἐκήρυξεν ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου, καὶ εἰς τὴν Κόρινθον), καὶ διὰ τῶν ἐπιστολῶν του. Ἀπέθανε δὲ καὶ αὐτὸς μαρτυρικόν θάνατον ἐν Ῥώμῃ (68 μ. Χ.). Τοιοῦτοτρόπως διὰ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων ἰδρύθη καὶ διεδόθη τὸ πρῶτον ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία (1).

(1) Τὸν βίον καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων ἐκθέτει κατὰ πλάτος ἡ Ἱερὰ Ἱστορία τῆς Καινῆς Διαθήκης.

§ 4.

Ποῦ ἐξηπλώθη μετὰ ταῦτα ὁ χριστιανισμὸς καὶ πρὸς τίνας δυσχερείας ἐπάλαισεν ἡ ἐξάπλωσίς του;

Τὸ ἔργον τῶν ἀποστόλων ἐξηκολούθησαν οἱ μαθηταὶ αὐτῶν καὶ οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἐν γένει, ἐντὸς δὲ βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος ἦτο ἐξηπλωμένος ὁ χριστιανισμὸς εἰς ἅπαντα τὸν τότε γνωστὸν κόσμον. Περὶ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰῶνος ὑπῆρχον πλῆθος ἐκκλησιῶν ἐν Ἀσίᾳ, Μικρᾷ Ἀσίᾳ, Αἰγύπτῳ, Ἀφρικῇ ἐν γένει, Θράκῃ, Μακεδονίᾳ, Ἑλλάδι, Ἰταλίᾳ, Γαλλίᾳ, Ἰσπανίᾳ, Ἀγγλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ, κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν κατοίκων τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἦσαν χριστιανοί. Ἀλλὰ μηδεὶς ἄς φαντασθῆ, ὅτι ἡ ἐξάπλωσις αὕτη ἐγένετο εὐκόλως καὶ ἄνευ ἀγώνων. Ὑπῆρχον μὲν εὐμενεῖς τινες περιστάσεις εἰς τὴν ἐξάπλωσιν ταύτην, ἰδίως ἡ ἔνωσις παντὸς σχεδὸν τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου διὰ τῶν ῥωμαίων, ἧτις ἠύκόλυε τὴν συγχωινωσίαν, καὶ ἡ γενικὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διάδοσις τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, δι' ἧς εὐκόλως ἠδύναντο τὰ ἐλληνιστὶ γραφέντα συγγράμματα τῶν ἀποστόλων νὰ ἐξαπλωθῶσι καὶ ἐνοηθῶσι πανταχοῦ, ἀλλὰ πόσα ὑπῆρχον ἐτέρωθεν μεγάλα προσκόμματα! Ἡ ἀρχαία κοινωμία ἔπρεπε νὰ λησμονήσῃ πάσας τὰς παραδόσεις τῆς, ὀλόκληρον τὸν

πρότερον βίον της, ἵνα ἀσπασθῆ τὴν νέαν πίστιν, ἥτις ἠ-
 ξίου τὰ πάντα νὰ μεταβάλῃ καὶ νὰ στηρίξῃ τὸ κοινωνι-
 κὸν οἰκοδόμημα ἐπὶ νέων βάσεων. Οἱ ἄρχοντες τοῦ Ῥω-
 μαϊκοῦ λαοῦ, πρῶτοι οἱ αὐτοκράτορες, ὑποπτεύοντο τοὺς
 χριστιανούς, διότι ἐπολέμουν τὴν ἐπικρατοῦσαν τοῦ κρά-
 τος θρησκείαν· οἱ φιλόσοφοι ἐθεώρουν ἀνάξιον ἑαυτῶν
 καὶ τῆς ὅλης ἀρχαίας ἐθνικῆς σοφίας, ἣν ἀντεπροσώπευον,
 νὰ δώσῃ προσοχὴν εἰς τὴν ἐκ τῆς Ἰουδαίας ἐρχομένην
 νέαν σοφίαν· οἱ ἱερεῖς ἐβλεπον διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ
 προσβαλλόμενα τὰ συμφέροντα αὐτῶν· ὁ ἐθνικὸς τέλος
 λαὸς ἔτρεφε περὶ τῶν χριστιανῶν διαφόρους μωρὰς προ-
 λήψεις, καὶ τοῦτο διότι οἱ χριστιανοὶ ἕνεκα τῶν διωγμῶν
 ἠναγκάζοντο νὰ κρύπτωσι τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν λα-
 τρείαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τῶν ἐθνικῶν. Πόσον ἀ-
 νόγητα περὶ τῶν χριστιανῶν ἐφρόνουν οἱ ἐθνικοὶ ὄχλοι,
 δεικνύει καὶ τοῦτο μόνον, ὅτι ἐνόμιζον αὐτοὺς ὡς ἀθέους,
 διότι δὲν ἐβλεπον εἰδῶλα εἰς τοὺς τόπους τῶν θρησκευτι-
 κῶν αὐτῶν συναθροίσεων! Ἐπειδὴ δὲ ἀπέφευγον τὰς δια-
 σκεδάσεις τῶν ἐθνικῶν τὰς μετὰ μεγάλῃς ἀνηθικότητος
 συνδεδεμένας καὶ ἐτέλουν τὰ τῆς λατρείας τῶν ἐν κρυ-
 πτῷ, ἐνόμιζον αὐτοὺς μισανθρώπους καὶ ὡς τελοῦντας
 κατὰ τὸν καιρὸν τῆς λατρείας ὀθεμιουργίας, ἣ ἐφρό-
 νουν, ὅτι ἐν τῷ κρυπτῷ ἐποίουν συνωμοσίας κατὰ τῶν κα-
 θεστώτων! Ἐνεκα πάντων τῶν λόγων τούτων δὲν εἶναι
 παράδοξον, ὅτι σφοδροὶ ἠγείροντο πολλάκις κατὰ τῶν
 χριστιανῶν διωγμοί. Εἰς τὰ προσκόμματα ταῦτα προσε-
 τίθετο καὶ ἡ ἀντίπραξις τῶν πανταχοῦ ἔκτοτε ἐξηπλωμέ-
 νων Ἰουδαίων, οἵτινες ἀπεστρέφοντο τοὺς χριστιανούς,
 θεωροῦντες αὐτοὺς ὡς ἀποστάτας ἀπὸ τῆς πατροπαράδο-
 του μωσαϊκῆς θρησκείας. Καὶ ὁμως κατὰ πάντων τούτων
 τῶν προσκομμάτων ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμὸς, διότι

εἶχε τὴν παρὰ Θεοῦ εὐλογίαν, ὅστις πάντοτε στέφει διὰ τῆς ὀριστικῆς νίκης τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ἀγαθόν.

§ 5.

Τίνας εἶναι οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί;

Εἶπομεν ἀνωτέρω, ὅτι διὰ τοὺς λόγους, οὓς ἐκεῖ ἀνεφέραμεν, σφοδροὶ πολλάκις ἠγέρθησαν κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί. Οἱ διωγμοὶ οὗτοι διαρκέσαντες ἐπὶ τρεῖς ὄλους αἰῶνας, προήρχοντο συνήθως ἐκ δύο μερῶν, ἡ δηλ. ἐκ τοῦ λαοῦ, ὅστις ἐθεώρει τοὺς χριστιανούς ὡς ἀσεβεῖς, καὶ διὰ τοῦτο αὐτοῖς ἀποδίδων τὰ κοινὰ δυστυχήματα, οἷον σεισμούς, λοιμούς, λιμούς καὶ τὰ τοιαῦτα, πεμπόμενα δῆθεν παρὰ τῶν ἔνεκα αὐτῶν παρωργισμένων θεῶν, ἐξηγείρετο κατ' αὐτῶν, ἢ ἐκ τῶν αὐτοκρατόρων, οἵτινες ἐνόμιζον, ὅτι ἔπρεπε νὰ περισταλῆ καὶ καταπνιγῆ, εἰ δυνατόν, θρησκεία, ἥτις ἠπέιλει νὰ καταστρέψῃ τὴν ἀρχαίαν ἐθνικὴν θρησκείαν, μεθ' ἧς συνεδέοντο οἱ θεσμοὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ἀριθμοῦσι δέκα τοιοῦτους διωγμούς. Οἱ σφοδρότεροι ἐξ αὐτῶν συνέβησαν ἐπὶ τῶν ἐξῆς αὐτοκρατόρων. Ἐπὶ τοῦ Νέρωνος (64). Ὁ ὠμός οὗτος καὶ διὰ τὴν ἀπανθρωπίαν αὐτοῦ διαβόητος αὐτοκράτωρ διατάξας νὰ πυρπολήσῃ μέρος τῆς Ῥώμης, ἵνα λάβῃ εἰκόνα τινὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ Ἰλίου, καὶ θέλων νὰ ἀποσοβῆσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ πᾶσαν ὑποψίαν, ἀπέδωκε τοῖς κοινῶς μισητοῖς χριστιανοῖς τὴν ἐνοχὴν τῆς πυρπολήσεως. Οἱ χριστιανοὶ συνελαμβάνοντο καὶ διὰ τῶν ἀπανθρωποτέρων

τρόπων ἐθανατοῦντο. Πολλοὶ αὐτῶν ἐνραπτόμενοι εἰς δέρματα ζῶων, ἐρρίπτοντο εἰς βορὰν τῶν ἀγρίων θηρίων ἐν τοῖς ἀμφιθεάτροις, ἄλλοι δὲ, ἀλειφόμενοι διὰ πίσης, ἠνάπτοντο καὶ οὕτω καιόμενοι ἐχρησίμευον, ἵνα φωτίζωσι τοὺς κήπους καὶ τὰς ὁδοὺς τῆς Ῥώμης, ὅπου διεσκέδαζεν ὁ Ῥωμαϊκὸς λαός! Ἐπὶ Νέρωνος ἐμαρτύρησαν ἐν Ῥώμῃ καὶ οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος. Ὁ τρόμος, ὃν ἐνέπνευσεν ἡ καταδίωξις αὕτη τοῦ Νέρωνος, ὑπῆρξε παρά τοῖς χριστιανοῖς τοσοῦτος, ὥστε μετὰ τὸν θάνατόν του δὲν παρεδέχοντο, ὅτι πράγματι ἀπέθανεν, ἀλλ' ἐπίστευον, ὅτι ὢν κεκρυμμένος εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας, ἐμελλε νὰ ἐπανέλθῃ ἀπὸ τοῦ Εὐφράτου ὡς ἀντίχριστος καὶ νὰ καταδιώξῃ πάλιν τὴν ἐκκλησίαν. Ἐπὶ Τραϊανοῦ (117) ὠρίσθη οἱ χριστιανοὶ νὰ καταδιώκωνται, κατηγορούμενοι τακτικῶς ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων ἐπὶ παραβάσει τῶν κατὰ τῶν ἀπηγορευμένων ἐταιριῶν νόμων. Ἐπ' αὐτοῦ ἐμαρτύρησεν ὁ Ἀντιοχείας Ἰγνάτιος, ὅστις ἀχθεὶς εἰς Ῥώμην, ἐρρίφθη εἰς βορὰν τῶν ἀγρίων θηρίων. Ὁ Ἰγνάτιος προσέφερεν ἑαυτὸν τοσοῦτον προθύμως εἰς τὸ μαρτύριον, ὥστε γράφων πρὸς τοὺς Ῥωμαίους χριστιανούς, παρεκάλει αὐτοὺς νὰ μὴ προσπαθήσωσι νὰ ἐμποδίσωσιν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ θανάτου. Ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου (180) οἱ διώκται τῶν χριστιανῶν ἐπενόησαν τὰ φοβερώτερα βασανιστήρια κατ' αὐτῶν. Δὲν εἶναι δὲ ἀνεξήγητον, ὅτι ἐπὶ τοῦ ἄλλως σοφοῦ τούτου αὐτοκράτορος κατεδιώχθησαν οἱ χριστιανοί, διότι πλείστοι σοφοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἠγνοοῦν τὴν ἀληθῆ φύσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, μὴ δυνάμενοι νὰ παραδεχθῶσιν, ὅτι ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἠδύνατο νὰ προέλθῃ τι καλόν. Ἐπὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ἐμαρτύρησαν ὁ περίφημος ἀπολογητὴς Ἰουστίνος καὶ ὁ ἐπίσκοπος Σμύρνης Πολύκαρπος. Ἐπὶ Σεπτημίου Σεύηρου (202) ἐν ἀρ-

χῆ τοῦ Γ' αἰῶνος ἀπηγορεύθη ῥητῶς ἐπὶ ποινῇ θανάτου τὸ ἀσπάζεσθαι τὴν χριστιανικὴν πίστην. Τότε ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον ὁ πατὴρ τοῦ μεγάλου ἐκκλησιαστικοῦ διδασκάλου Ὁριγέ^νους Λεωνίδης, καὶ ὁ Εἰρηναῖος, ὁ ἐπίσκοπος Λουγδούνων. Ὁ ἐπὶ Δεκίου διωγμὸς (251) κατὰ τὰ μέσα τοῦ Γ' αἰῶνος ὑπερέβη κατὰ τὴν σφοδρότητα πάντας τοὺς προτέρους, διότι ἐνῶ πρότερον οἱ διωγμοὶ ἐγίνοντο τυχαίως καὶ ἀπρομελετήτως, ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος νομίζων, ὅτι ἡ πτώσις τοῦ ῥωμαϊκοῦ μεγαλείου προήλθεν ἐκ τῆς πτώσεως τῆς ἀρχαίας ῥωμαϊκῆς θρησκείας, τῆς κυρίως ἐκ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ προελθούσης, καὶ ἐλπίζων, ὅτι ἀνορθῶν τὴν ἐθνικὴν ῥωμαϊκὴν θρησκείαν, ἤθελεν ἐπαναφέρει τὴν ἀρχαίαν τῆς Ῥώμης δόξαν, πρῶτος συνέλαβε τὸ σχέδιον διὰ γενικοῦ διωγμοῦ νὰ ἐξαλείψῃ ἐντελῶς τὸ ὄνομα τῶν χριστιανῶν. Διὰ τοῦτο ἀναζητούμενοι νῦν οὗτοι παρὰ τῶν ῥωμαϊκῶν ἀρχῶν, ἤναγκάζοντο νὰ θύωσι καὶ νὰ προσφέρωσι θυμίαμα τοῖς θεοῖς, ἢ νὰ παραδίδωσι τὰς ἀγ. Γραφὰς ἵνα καῶσιν, ἢ νὰ ἀποπτύωσι τὸν χριστιανισμὸν διὰ λιβέλλων, ἄλλως ἐτιμωροῦντο διὰ τοῦ θανάτου. Ἄλλ' ὁ εὐσεβὴς ἠρωῖσμὸς τῶν χριστιανῶν ὑπερενίκησε τῇ θεῖᾳ συναρωγῇ καὶ τὸν διωγμὸν τοῦτον. Ὁμοίους, γενικοὺς, προεσχεδιασμένους καὶ καταστρεπτικωτάτους διωγμοὺς ἔνεκα τῶν αὐτῶν λόγων κινήθοντας ὑπέστησαν οἱ χριστιανοὶ καὶ ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Γάλλου, Οὐαλεριανοῦ, Διοκλητιανοῦ, Μαξιμιανοῦ, Γαλερίου καὶ Μαξιμίνου. Μεταξὺ τῶν θυμάτων τῶν τελευταίων τούτων διωγμῶν ἦσαν ὁ Κυπριανός, ὁ ἁγ. Δημήτριος καὶ ὁ ἁγ. Γεώργιος. Καὶ πάλιν οἱ χριστιανοὶ ἀνεζητοῦντο καὶ ἤναγκάζοντο ἐπὶ ποινῇ θανάτου νὰ ἐξομώωσι τὴν θρησκείαν των, θύοντες συνάμα τοῖς θεοῖς. Αἱ ἅγιοι Γραφαὶ ἐκαίοντο· αἱ ἐκκλησίαι ἀ-

νεσχάπτοντο· οἱ κληρικοὶ δὲ πρὸ πάντων ἐπιπτον θύματα τῆς λύσεως τῶν διωκτῶν. Κατὰ πάντας τοὺς διωγμοὺς τούτους ἀνέπτυξαν οἱ χριστιανοί, ὑπὸ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ λατρείαν ἐμπνεόμενοι, ὑπεράνθρωπον ἀληθῶς θάρρος, τὸ ὅποῖον ἐκίνει καὶ αὐτῶν τῶν ἐθνικῶν διωκτῶν τῶν τὸν θαυμασμόν. Αὐτοὶ οἱ βασιανισταὶ τῶν πολλάκις ὑπὸ τοῦ θάρρους τούτου ἐκπληττόμενοι, ἐκήρυττον ἑαυτοὺς χριστιανούς καὶ συναπέθνησκον καὶ αὐτοὶ ὡς μάρτυρες. Καὶ τὸ θάρρος τοῦτο ἐδείκνυον οὐ μόνον ἄνδρες, ἀλλὰ καὶ γυναῖκες καὶ νεαραὶ πολλάκις παρθένοι καὶ παῖδες. Ἐναγχάζοντο δὲ κατὰ τοὺς διωγμοὺς τούτους οἱ χριστιανοὶ νὰ φεύγῃσι καὶ νὰ κρύπτονται ἐν ἐρήμοις καὶ ἐν σπηλαίοις, καὶ ἐκεῖ νὰ τελῶσι τὰ τῆς θρησκείας τῶν. Ἐν Ῥώμῃ καὶ ἄλλαις πόλεσι τῆς Ἰταλίας κατέφευγον ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν εἰς τὰς ὑπογείους κατακόμβας, ὅπου καὶ σήμερον σώζεται πληθὺς τάφων χριστιανῶν μαρτύρων. Διὰ τοιούτων θυσιῶν ἐνίκησεν ἐπὶ τέλος ὁ χριστιανισμός. Ἡ ἐξωτερικὴ βία δὲν ἠδυνήθη νὰ καταβάλλῃ ἐσωτερικὰς πεποιθήσεις, τοῦναντίον μάλιστα ἐκράτυεν αὐτάς. Οἱ διωγμοὶ ἔπαυσαν ἐπὶ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅστις μετὰ τοῦ συναυτοκράτορος αὐτοῦ Λικινίου ἐξέδωκε τῷ 313 νόμον περὶ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, καθ' ὃν καὶ οἱ χριστιανοί, καθὼς καὶ πασῶν τῶν ἄλλων θρησκειῶν οἱ ὅπαδοί, ἠδύνατο νὰ ἀσχῶσιν ἐλευθέρως τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐκληρονόμησε τὴν πρὸς τοὺς χριστιανούς ταύτην εὐμένειαν ἀπὸ τε τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Κωνσταντίου, ὅστις ἐνῶ ἐν τῇ ἀνατολῇ κατεδιώχοντο ἔτι οἱ χριστιανοὶ εἶχεν ὡς καῖσαρ καὶ αὐτοκράτωρ παράσχει τοῖς ἐν Γαλλίᾳ χριστιανοῖς, ὅπου ἤρχεν, εἰρήνην, τιμῶν τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν πίστιν αὐτῶν, καὶ ἀπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ,

τῆς εὐσεβοῦς Ἑλένης. Ἐλέγετο δὲ, ὅτι τὸν χριστιανισμόν ἔγνω νὰ προστατεύσῃ, ἀφ' ὅτου καὶ ἔν τινι πρὸς τὸν στασιαστὴν Μαξέντιον μάχῃ παρὰ τὴν Ῥώμην εἶδεν ἐν οὐρανῷ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς «Ἐν τούτῳ νίκα!» Οἱ στρατοὶ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῶν διάδοχων του εἶχον ἐπὶ κορυφῆς τῶν σημαιῶν αὐτῶν τὸν σταυρὸν (λάβαραν).

Οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ καταστρέψωσι τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, τούναντίον μάλιστα συνέτειναν εἰς τὸ νὰ θαυμασθῇ καὶ ἐξαπλωθῇ ἔτι μᾶλλον ὁ χριστιανισμὸς, ἐνῶ συνάμα συνέβαλον εἰς τὸ νὰ ὑψώσωσι τὸ φρόνημα τῶν χριστιανῶν, νὰ ἐμπνεύσωσιν αὐτοῖς μεγαλῆτερον πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον ζῆλον, καὶ νὰ ἀναβιβάσωσι τὸν βίον αὐτῶν εἰς ἔτι μεγαλητέραν καθαρότητα· διότι καθὼς τὸ πῦρ καθαρίζει τὸν σίδηρον, οὕτως ἡ θλίψις τὰς ψυχάς. Ἐπὶ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἡ πλάστιγξ ἔκλινεν ὀριστικῶς ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅστις ἀπὸ καταδιωκομένης ἀποβαίνει ἔκτοτε ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει θρησκεία, ἐνῶ ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἦτο μόνον ἀνεκτὴ ἢ κατεδιώκετο, ἕως οὗ ἐξέλιπεν ἐντελῶς.

§ 6.

Πῶς ἀνεπτύχθη ἡ διδασκαλία ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ;

Τὸν πυρῆνα τῶν λαῶν τῶν ἀσπασθέντων τὸν χριστιανισμόν ἀπετέλεσαν, ὡς εἶδομεν, οἱ Ἕλληνες, οἱ τὸν ἑλληνισμόν ἀπὸ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου παραδεχθέντες λαοὶ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀνατολῆς, καὶ οἱ Ῥωμαῖοι, λαοὶ δηλ. παρ' οἷς ἡ παιδεία ἤκμαζε, διάφοροι δὲ φιλοσοφί-

καὶ σχολαὶ διέπρεπον, ἰδίως ἐν Ἀθήναις, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐν Ῥώμῃ καὶ ἀλλαχοῦ. Ἦτο δυνατόν τὸ περιεχόμενον τῆς χριστιανικῆς πίστεως νὰ μὴ ἐρευνηθῆ καὶ νὰ μὴ ἀναπτυχθῆ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ; Οἱ σοφώτεροι ἐκ τῶν χριστιανῶν ἐσπούδαζον νὰ παραβάλλωσι τὸν χριστιανισμόν πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς δοξασίας τῶν ἀρχαίων, καὶ ἐκλέγοντες ἐκ τούτων πᾶν ὅ,τι συνῆδεν αὐτῷ, νὰ συνδυάζωσιν αὐτὸ μετὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, καὶ οὕτω νὰ ἀναπτύσσωσι ταύτην καὶ ἀνυψώσιν εἰς χριστιανικόν τι φιλοσοφικόν σύστημα. Ἐκ πάντων δὲ τῶν ἀρχαίων φιλοσοφικῶν συστημάτων προὔτιμων οἱ ἀρχαῖοι οὗτοι χριστιανοὶ σοφοὶ τὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς τὸ συμφωνότερον πρὸς τὸν χριστιανισμόν, διότι καὶ τὴν ἐνότητα καὶ προσωπικότητα τοῦ Θεοῦ ἀπεδέχετο καὶ τὴν πνευματικότητα τῆς ψυχῆς, καὶ τὴν ἀθανασίαν αὐτῆς, ὡς σκοπὸν δὲ τοῦ ἀνθρώπου, τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔνωσιν ἐκῆρτυεν. Οὕτως εὐρίσκομεν τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἀνεπτυγμένην καὶ ἐπιστημονικῶς μεμορφωμένην παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐκκλησιαστικοῖς συγγραφεῦσι, τοὺς ὁποίους τιμητικῶς πατέρας ἐκάλεσαν, καὶ μάλιστα παρὰ τοῖς ἀλεξανδρινοῖς θεολόγοις Κλήμεντι καὶ Ὠριγένηι.

Δὲν ἦτο ὁμως πάντοτε ἀκίνδυνος ἡ ἐπιστημονικὴ αὕτη ἐργασία, διότι πολλοὶ τῶν πεπαιδευμένων τούτων χριστιανῶν ἀνευ συνειδήσεως τούτου ἀνemiγνυον πολλάκις μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ δοξασίας ὄλως ξένας καὶ ἀπαδούσας αὐτῷ. Ὅσοι ἐν τῇ ἀναμίξει ταύτῃ διέστρεφον ἐντελῶς τὴν ἀληθῆ οὐσίαν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀπεκηρύττοντο ὡς αἵρετικοὶ καὶ ἀπεκλείοντο ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας. Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν οἱ γνωστικοὶ κληθέντες, οἵτινες ἀναμιγνύοντες τὸν χριστιανισμόν μετὰ ἐθνικῶν ἰδεῶν, καὶ ἐν τοῖς συστήμασιν αὐτῶν μόνον τὰ ὀνόματα τῆς χριστιανι-

κῆς θρησκείας ἐνίοτε τηροῦντες, πᾶν ἄλλο ἢ χριστιανισμόν ἐδίδασκον. Τὸν Χριστὸν π.δ.χ. παρεδέχοντο ὡς ἓνα τῶν οὐρανίων θεῶν, (διότι ὅπως οἱ ἐθνικοὶ παρεδέχοντο καὶ αὐτοὶ πολλοὺς θεοὺς), ὅστις κατῆλθεν εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, ἵνα δῆθεν ἀπελευθερώσῃ τὰ ἀνθρώπινα πνεύματα ἀπὸ τῆς ὕλης, εἰς ἣν ἀποπλανηθέντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, τῆς φυσικῆς των πατρίδος, κατέπεσον, καὶ ὁδηγήσῃ πάλιν εἰς τὸν ἀνώτερον οὐράνιον κόσμον. Ὁ κόσμος καὶ ἡ ὕλη ἐν γένει δὲν εἶναι δῆθεν ἔργον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τοῦ πονηροῦ πνεύματος, τοῦ δημιουργοῦ. Τινὲς ἐξ αὐτῶν ἐνόμιζον, ὅτι ὁ Μωϋσῆς καὶ οἱ προφῆται τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης δὲν ἐνεπνεύσθησαν ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ πονηροῦ πνεύματος τοῦ δημιουργοῦ, καὶ διὰ τοῦτο οἱ τοιοῦτοι περιεφρόνουν τὸν δεκάλογον καὶ ἐν γένει τὸν ἠθικὸν νόμον, ζῶντες, ἀκολάστως. Καὶ ὅμως οἱ γνωστικοὶ ἐφρόνουν, ὅτι αὐτοὶ μόνοι εἶχον τὴν ἀληθῆ γνῶσιν περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν. Οἱ ἐπισημότεροι γνωστικοὶ ἦσαν ὁ Κήρινθος, ὁ Βασιλείδης, ὁ Καρποκράτης, ὁ Μαρκίων καὶ οἱ Μανιχαῖοι. Ἄλλοι ἀρχαιότεροι συνέχεον τὸν χριστιανισμόν μετὰ τῆς μωσαϊκῆς θρησκείας, καὶ οὐδεμίαν ἀπέδιδον ὑπεροχὴν εἰς τὸν πρῶτον, τὸν Χριστὸν θεωροῦντες ὡς ἓνα τῶν προφητῶν. Οὗτοι ἦσαν οἱ ἰουδαίζοντες αἰρετικοί. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ Ἐβιωνῆται, οἱ Ναζωραῖοι καὶ οἱ Ἐλκεσαῖοι. Ἐπειδὴ δὲ πάντες οὗτοι οἱ αἰρετικοὶ ἐβλεπον, ὅτι ἡ Καινὴ Διαθήκη ἐπολέμει τὰς δοξασίας των, ἀπορρίπτοντες τὰ βιβλία ταύτης, εἶχον νόθα καὶ ψευδεπίγραφα βιβλία τῶν ἀποστόλων. Ὁμοίως δὲ ἐπειδὴ ἡ ζωσα καὶ φανερὰ παράδοσις τῆς ἐκκλησίας ἦτο κατ' αὐτῶν, ταύτην ἀποβάλλοντες, παρεδέχοντο μυστικὴν τινα παράδοσιν τῶν ἀποστόλων, εἰς αὐτοὺς δῆθεν μόνους διαδοχικῶς πε-

πιελθοῦσαν. Τὴν λατρείαν τέλος τῆς ἐκκλησίας περιφρο-
νοῦντες, μάλιστα οἱ γνωστικοί, ὡς δῆθεν παχυλὴν καὶ δι'
ὄλικούς ἀνθρώπους προωρισμένην, ἐτέλουν ἰδίας λα-
τρεῖς συναθροίσεις, ἐν αἷς ἐνιοὶ αὐτῶν παρεξετρέ-
ποντο εἰς μεγάλα ἠθικὰ ἀτοπήματα κατὰ τὸν τρόπον τῶν
ἐθνικῶν λατρείων. Ἄλλοι τέλος αἵρετικοὶ δὲν εὕρισκον τὰ
ἦθη τῶν χριστιανῶν ἀρκούντως αὐστηρὰ, καὶ διὰ τοῦτο
θεωροῦντες τὴν ἐκκλησίαν ὡς μεμιασμένην, ἀπεσχίζοντο
ἀπ' αὐτῆς καὶ ἐφρόνου, ὅτι αὐτοὶ ἀπετέλουν τὴν καθα-
ρὰν ἐκκλησίαν. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ Μοντανισταὶ τοῦ Β'
αἰῶνος, καὶ οἱ Νουατιανοὶ τοῦ Γ'. Οἱ πρῶτοι ἐκαυ-
χῶντο, ὅτι ἐνεπνέοντο ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ, καὶ
ἠδύναντο νὰ προφητεύωσι καὶ νὰ ποιῶσι θαύματα. Κατε-
φρόνου δὲ τοῦ γάμου, συνιστῶντες τὴν ἀγαμίαν καὶ αὐ-
στηροτάτας νηστείας ὡς τὴν μόνην σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώ-
που, καὶ δὲν ἐδέχοντο εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας
τῶν τοὺς ἐν τοῖς διωγμοῖς ἀρνούμενους τὸν Χριστόν, ζη-
τοῦντας δὲ μετὰ ταῦτα ἐν μετανοίᾳ συγχώρησιν. Καὶ οἱ
Νουατιανοὶ, οἵτινες ἀνεράνησαν ἐν Ῥώμῃ ἐξεγερθέντες
κατὰ τοῦ ἐπισκόπου τῆς πόλεως ταύτης, διότι ἐδέχετο
τοὺς ἐν τοῖς διωγμοῖς ἀρνούμενους τὴν πίστιν, θεώρουν
τὴν αἵρεσίν των ὡς τὴν μόνην καθαρὰν ἐκκλησίαν, καὶ
διὰ τοῦτο ἀνεβάπτίζον τοὺς ἐκ ταύτης εἰς αὐτοὺς προσερ-
χομένους. Δὲν συνεχώρουν δὲ καὶ αὐτοὶ τὰ βαρέα ἀμαρ-
τήματα καὶ ἐν γένει συνίστων τὴν ὑπερβολικὴν αὐστηρό-
τητα τῶν ἠθῶν.

Κατὰ τῶν αἵρετικῶν τούτων ἡ ἐκκλησία πρῶτον μὲν
συνέλεξε τὰ ὡς ἀληθῆ καὶ γνήσια παρὰ πάντων ἀναγνω-
ριζόμενα συγγράμματα τῶν ἀποστόλων, καὶ οὕτως ἀπε-
τελέσθη τὸ βιβλίον τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἐν ᾧ εὐ-
ρηται ἡ πιστὴ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστό-

λων, ἐτέρωθεν δὲ ἀντέταξε κατὰ τῆς αὐθαιρέτου διδασκαλίας τῶν αἰρετικῶν τὴν ἀληθῆ ἀποστολικὴν παράδοσιν τὴν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις σωζομένην, ἣτις περιελήφθη ἐν τῷ ἀρχαιοτάτῳ συμβόλῳ ἢ τῷ κανόνι τῆς πίστεως. Κατὰ τὸν κανόνα ἢ τὸ σύμβολον τοῦτο τῆς πίστεως, τὸ ὁποῖον φέρεται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις πατράσιν ἐν διαφόροις τύποις (1), ὀρίζονται ὡς κυριώτερα ἄρθρα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ὡς αἱ βάσεις, ἐφ' ὧν ἔπρεπε πᾶσα θεωρητικὴ καὶ συστηματικὴ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπεξεργασία νὰ στηρίζεται, τὰ ἐξῆς. Α') Ὁ Θεὸς εἶναι εἷς, πατὴρ πάντων, ποιητὴς οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων. Β') Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ μονογενὴς, ὅστις ἐνηθρώπησε διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν. Γ') Διὰ τῶν προφητῶν ἐλάλησε τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Δ') Διὰ τοῦ βαπτίσματος παρέχεται ἡ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν. Ε') Ἡ ἀληθὴς ἐκκλησία εἶναι μία ἢ καθ' ὅλον τὸν κόσμον διεσπαρμένη (καθολικὴ), οὐχὶ δὲ αἱ ἐκκλησίαι τῶν αἰρετικῶν, αἱ ἐν ὠρισμένοις τόποις περιωρισμέναι. Ϛ') Ὑπάρχει μέλλουσα ζωὴ καὶ μέλλουσα κρίσις.

(1) Ὁ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν χρήσει τύπος τοῦ ἀρχαιοτάτου τούτου συμβόλου εὔρηται παρὰ τῷ Ἱεροσολύμων Κυρίλλῳ ἐν ταῖς Κατηχήσεσιν αὐτοῦ, ἔχων οὕτω· « Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων· καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα Θεὸν ἀληθινὸν πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, ἐν σαρκὶ παραγενόμενον καὶ ἐνανθρωπήσαντα, σταυρωθέντα τε καὶ ταφέντα, ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ καθίσαντα ἐκ δεξιῶν τοῦ πατρὸς καὶ ἐρχόμενον ἐν δόξῃ κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος· καὶ εἰς ἕν ἅγιον πνεῦμα, τὸν παράκλητον, τὸ λαλήσαν ἐν τοῖς προφήταις· καὶ εἰς ἕν βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· καὶ εἰς μίαν ἁγίαν καθολικὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς σαρκὸς ἀνάστασιν.

§ 7.

Τίνες ὑπῆρξαν οἱ ἐπισημότεροι πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων;

Ἄνωτέρω εἶπομεν, ὅτι τοὺς σοφοὺς χριστιανοὺς καὶ διδασκάλους τῆς ἐκκλησίας, οἵτινες διὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν ἐφημίζοντο, ἐκάλουν οἱ ἀρχαῖοι πατέρας. Τοιοῦτοι πεπαιδευμένοι συγγραφεῖς ἀνεφάνησαν ἤδη πρῶτως παρὰ τοῖς χριστιανοῖς. Τοὺς ἀρχαιοτάτους ἐξ αὐτῶν, τοὺς μαθητὰς ὑπάρξαντας τῶν ἀποστόλων, καλοῦσιν ἀποστολικοὺς πατέρας, ἐξ αὐτῶν δ' ἔχομεν ἐπιστολάς τινας πρὸς διαφόρους ἐκκλησίας ἢ πρόσωπα, καθὼς εἶναι καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τῶν ἀποστόλων, διακρίνονται δὲ αἱ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Κλήμεντος, τοῦ Ἀντιοχείας Ἰγνατίου, τοῦ Σμύρνης Πολυκάρπου, τοῦ Βαρνάβα καὶ ἡ πρὸς Διόγνητον ἀνώνυμος. Κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἤχμασαν οἱ λεγόμενοι ἀπολογηταὶ, οἵτινες ὠνομάσθησαν οὕτω, διότι ἀπελογήθησαν ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν. Τούτων διασημότεροι εἶναι ὁ Ἰουστίνος, ὅστις πρὶν γίνῃ χριστιανὸς ἦτο φιλόσοφος, ἀναζητῶν δὲ τὴν ἀλήθειαν, καὶ μελετήσας τὰ τῶν προφητῶν καὶ ἀποστόλων συγγράμματα καὶ εὐρῶν ἐν αὐτοῖς ἀνωτέραν τινὰ θρησκευτικὴν σοφίαν, ἠσπάσθη τὸν χριστιανισμὸν, χωρὶς ὁμῶς νὰ ἀποβάλλῃ διὰ τοῦτο καὶ τὸν φιλοσοφικόν του τρίβωνα, διότι τὸν χριστιανισμὸν ἐθεώρησεν ὡς τὴν ὑψίστην φιλοσοφίαν, ὁ Ἀθηναγόρας καὶ ὁ Ἀντιοχείας Θεόφιλος.

Οί άπολογηταί πρῶτον άπέκρουον τās κατὰ τῶν χριστιανῶν [κατηγορίας τῶν ἔθνικῶν τās ἐκ διαφόρων προλήψεων προερχομένας, ἰδίως ὅτι δῆθεν ἦσαν ἄθεοι, μισάνθρωποι καὶ ἐχθροὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, καὶ ὅτι ἐν ταῖς συναθροίσεσιν αὐτῶν ἐτέλουν ἀθεμιτοურγίας (§ 4), ἀποδεικνύοντες, ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἦσαν οἱ λατρεύοντες τὸν ἀληθῆ Θεόν, ὅτι ὁ νόμος αὐτῶν ἐπέβαλλεν αὐτοῖς ὡς πρώτιστον καθῆκον τὴν ἀγάπην, ὅτι ἦσαν εὐπειθεῖς εἰς τās πολιτικὰς ἀρχὰς καὶ ἠῦχοντο πάντοτε ὑπὲρ τῶν αὐτοκρατόρων, καὶ ὅτι ἐν ταῖς θρησκευτικαῖς αὐτῶν συναθροίσεσιν οὐδὲν ἄλλο ἔπραττον, ἢ προσῆχοντο, ἀνεγίνωσκον τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν καὶ ἀποστόλων, καὶ ἐδιδάσκοντο ἔπειτα ὑπὸ τοῦ προϊσταμένου τῆς ἐκκλησίας νὰ μιμῶνται τὰ καλὰ ταῦτα παραδείγματα. Ἐπειτα παραβάλλοντες τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν πρὸς τās ἔθνικὰς, κατεδείκνυον τὴν ὑπεροχὴν τῆς πρώτης. Τὸ ψεῦδος τῶν ἔθνικῶν θρησκειῶν ἤλεγχον εὐκόλως ἐκ τῶν ἀσχημιῶν, ὧν ἦτο πλήρης ἡ τὸν βίον τῶν θεῶν διηγουμένη μυθολογία. Τās ἀσχημίας ταύτας εἶχον ἐνίδει καὶ ἐλέγξει καὶ οἱ ἔθνικοὶ φιλόσοφοι, ὁ Πλάτων μάλιστα ἤθελε διὰ τοῦτο, ἡ μελέτη τῶν ποιητῶν, οἵτινες ἀνέφερον περὶ θεῶν, νὰ ἀποκλεισθῇ ἀπὸ τῆς ἀνατροφῆς τῶν νέων, ὁποῖαν ἀπῆτει διὰ τὴν ἰδανικὴν του πολιτείαν. Τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου ἀπεδείκνυον τούναντίον διὰ τῆς οὐσιώδους συμφωνίας μεταξὺ τῶν δογμάτων αὐτοῦ καὶ τῶν δοξασιῶν τῶν καλλιτέρων ἀρχαίων φιλοσόφων, ἰδίως τοῦ Πλάτωνος, μάλιστα ἐπὶ τῶν θεμελιωδεστάτων ζητημάτων περὶ τῆς ἐνότητος καὶ προσωπικότητος τοῦ Θεοῦ, τῆς πνευματικότητος τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἀθανασίας ταύτης. Τὴν θεϊότητα τοῦ χριστιανισμοῦ ἐστήριζον

τέλος εἰς τὰς προφητείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, εἰς τὰ θαύματα τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων, εἰς τὴν ταχεῖαν ἐξάπλωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ μεθ' ὅλας τὰς μεγάλας δυσχερείας, ἃς ἀπῆντησεν αὐτῇ, εἰς τὸ θάρρος, τὸ ὁποῖον ἐδείκνυον οἱ χριστιανοὶ κατὰ τοὺς διωγμούς, καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν καθαρότητα, ἐφ' ἣ δέπρεπεν ὁ βίος τῶν χριστιανῶν. Ἐκ τῶν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀναφέρομεν πρῶτον τὸν Εἰρηναῖον, ὅστις ἀπὸ τῆς μικρᾶς Ἀσίας καταγόμενος εἶχεν ἔλθει κατὰ τὸν Β' αἰῶνα εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ γίνετο ἐπίσκοπος Λουγδούνων, ἐπολέμησε δὲ διὰ σοφοῦ τινος ἔργου αὐτοῦ τοὺς αἰρετικούς τῶν χρόνων ἐκείνων, ἔπειτα τοὺς Ἀλεξανδρινούς Κλήμεντα, Ὠριγένη καὶ Διονύσιον Ἀλεξανδρείας. Ὁ Κλήμης ἐτίμα τοσοῦτον τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν, ὥστε ἐφρόνει, ὅτι καθὼς ὁ Θεὸς ἐνέπνευσε τοὺς προφῆτας, οὕτως ἐφώτισε διὰ τινων ἀκτίων τοῦ λόγου αὐτοῦ καὶ τοὺς ἐθνικούς σοφοὺς, καὶ ὅτι οὗτοι παρεσκεύασαν τὸν ἐθνικὸν κόσμον εἰς τὸν χριστιανισμόν, καθὼς οἱ προφῆται τοὺς Ἰουδαίους. Ἡ πίστις κατ' αὐτὸν ἦ ἀπλῆ μόνον διὰ τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἐπιστημονικῆς δηλαδὴ ἐξετάσεως καὶ ἀναπτύξεως, δύναται νὰ ὑψωθῇ εἰς γνῶσιν, δηλαδὴ εἰς ἐπιστημονικὴν κατανόησιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ δὲ Ὠριγένης ὑπερέβαλε πάντας τοὺς συγχρόνους του κατὰ τὴν πολυμαθειαν, καὶ ἐθαυμάζετο διὰ τοῦτο καὶ παρ' αὐτῶν ἀκόμη τῶν ἐθνικῶν. Ἔνεκα τῆς ἀκαμάτου φιλοπονίας του ὠνομάσθη χαλκέντερος καὶ ἀδαμάντινος, συνέγραψε δὲ τσαῦτα ἔργα, ὥστε οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον, ὅτι ὀλόκληρος ὁ βίος δὲν ἐξήρχει πρὸς ἀνάγνωσίν των. Πρὸ πάντων ἠσχολήθη εἰς τὴν ἐξήγησιν τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ τὴν διόρθωσιν τοῦ κειμένου τῆς ἐλληνικῆς μεταφράσεως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κατὰ τοὺς ὀ.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διορθώσεως ταύτης ἐφιλοπόνησεν ὁ Ὀριγένης πολύστηλόν τινα κριτικὴν ἔκδοσιν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἐν ἣ παρέθηκεν ἐκ παραλλήλου τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον, ἑβραϊκοῖς καὶ ἑλληνικοῖς γράμμασι γεγραμμένον, τὴν μετάφρασιν τῶν ὁ, καὶ πάσας τὰς ἄλλας τότε σωζομένας μεταφράσεις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Πρὸ ἑκάστου βιβλίου προέταξε σοφὰ προλεγόμενα. Ἐπλούτισε δὲ τὸ κείμενον διὰ σημειώσεων διαφορῶν. Ὁ Ὀριγένης κατεπολέμησε καὶ τὸν Κέλσον, ἓνα τῶν σπουδαιοτέρων πολεμιῶν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐκ τῶν ἐθνικῶν σοφῶν, διὰ δὲ τοῦ «Περὶ ἀρχῶν» ἔργου του ἐπειράθη πρῶτος αὐτὸς νὰ ἐκθέσῃ συστηματικῶς τὰς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ. Τὰ συγγράμματα τοῦ Ὀριγένους ἐθαυμάζοντο καὶ ἀνεγινώσκοντο παρὰ τῶν ἀρχαίων ἐπιμελῶς, ἂν καὶ ἕτεροδοξίαι τινὲς αὐτῶν ἐπολεμήθησαν καὶ κατεκρίθησαν μετὰ ταῦτα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ὁ δὲ Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας ἐφημίσθη διὰ τὴν σύνεσιν, μεθ' ἧς διώκησε τὴν ἐκκλησίαν του, καὶ διὰ τὸν εἰρηνικὸν χαρακτήρα, ὃν ἀνέπτυξεν ἐν ταῖς θεολογικαῖς συζητήσεσι τῆς ἐποχῆς του. Ἐκτὸς τῶν ἐλλήνων τούτων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων ἔχομεν καὶ τινὰς λατίνους, οἷον τὸν Τερτουλλιανόν, τὸν Κυπριανόν, τὸν Ἀρνόβιον καὶ τὸν Λακτάντιον. Ὁ Τερτουλλιανὸς πρῶτος εἰσήγαγε τὴν λατινικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν, ἦτο δὲ βαθύνοος θεολόγος, ἂν καὶ ἀπέκρουε τὸν συνδυασμὸν τῆς ἐθνικῆς σοφίας μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ Κυπριανὸς παρέσχεν ἐν τῷ βίῳ του τελειότατον πρότυπον εὐαγγελικοῦ ποιμένος ὡς ἐπίσκοπος Καρχηδόνας. Ὁ Ἀρνόβιος ὑπερήσπισε θερμῶς τὸν χριστιανισμὸν, ὃν ὡς ἐθνικὸς ῥήτωρ εἶχε προσβάλλει. Ὁ δὲ Λακτάντιος, ὅστις ἀπελογήθη ὑπὲρ τοῦ χριστιανι-

σμοῦ, ἔγραψε τοσοῦτον εὐγλώττως, ὥστε ἐπεκλήθη χριστιανὸς Κικέρων.

§ 8.

Ἐποία ἦτο ἡ διοίκισις τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;

Ἐν ὅσῳ ἔζων οἱ ἀποστολοὶ, ὡς οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίου καὶ οἱ τῶν πρώτων ἐκκλησιῶν ἰδρυταί, ἐξήσκουν τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, εἶχον δὲ βοηθοὺς ἐν τῷ κηρύγματι τοὺς εὐαγγελιστὰς καὶ τοὺς διδασκάλους ἢ προφήτας λεγομένους. Διὰ τὴν συλλογὴν καὶ διανομὴν τῶν ἐλεημοσυνῶν ὠρίσθησαν τὸ πρῶτον οἱ διάκονοι, καὶ ἀφοῦ δὲ ἤρχισε νὰ θεωρῆται ὡς κύριον αὐτῶν ἔργον ἡ μετοχὴ αὐτῶν ἐν ταῖς τελεταῖς τῆς λατρείας, μεταξὺ τῶν καθηκόντων αὐτῶν εἶχον πάντοτε καὶ τὴν διανομὴν τῶν ἐλεημοσυνῶν εἰς τοὺς πτωχοὺς. Ὑπῆρχον δὲ κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ταύτην ἐποχὴν καὶ διακόνισσαι, γυναῖκες εὐσεβεῖς, παρθένοι ἢ χῆραι, ἀφωσιωμένας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐκκλησίας, χρησιμεύουσαι δὲ δι' ἔργα, πρὸς ἃ γυναῖκες ἦσαν καταλληλότεραι. Αἱ διακόνισσαι αὗται περιέβαλλον τοὺς πάσχοντας, ἔφερον τὰς ἐλεημοσύνας εἰς τοὺς γυναικωνίτας, ἐκατήχουν γυναῖκας προσερχομένας εἰς τὸν χριστιανισμόν καὶ παρίσταντο κατὰ τὴν βάπτισιν αὐτῶν. Τὴν λοιπὴν διοίκισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων εἶχον οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ τούτων ἀνώτεροι ἐπίσκοποι, οἵτινες μετὰ τὸν θάνατον τῶν ἀποστόλων ἔλαβον τὴν θέσιν τούτων. Ἀλλὰ καὶ οἱ λαῖκοι δὲν ἦσαν ὅλως ἀμέτοχοι τῆς διευθύνσεως τῆς ἐκκλη-

σίας ἐπὶ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων οὐδὲν ἄνευ τούτων ἀπεφασίζετο· βραδύτερον δὲ διετήρησαν τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγῃσι τοὺς κληρικούς καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐπισκόπους μετὰ τοῦ κλήρου. Ἐπίσης καὶ τὸ διδάσκειν ἐπ' ἐκκλησίας τὸ πρῶτον ἦτο δικαίωμα καὶ τῶν λαϊκῶν, ἔπειτα δὲ, ἵνα μὴ συμβαίνωσιν ἄτοπα, ἐξηρτήθη τοῦτο ἕκ τῆς ἀδείας τοῦ κατὰ τόπον ἐπισκόπου. Ὁ ἐπίσκοπος ἐν γένει ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ του.

Ὅσακις ἠγείροντο ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς ζητήματι, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ λυθῶσι διὰ κοινῆς συμπράξεως, συνήρχοντο ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος οἱ ἐπίσκοποι τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους εἰς συνόδου (ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι) ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς ἐπαρχίας, τῇ μητροπόλει, ἧς ὁ ἐπίσκοπος, ὁ μητροπολίτης λεγόμενος, ἦτο ὁ φυσικὸς αὐτῶν πρόεδρος. Οἱ ἐπισημότεροι μητροπολίται ἦσαν ὁ Ῥώμης ὡς ὁ ἐπίσκοπος τῆς πρωτεύουσῃς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ὁ Ἀντιοχείας καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας. Καὶ ἐκ τούτων δὲ ἦτο πρῶτος κατὰ τὴν τιμὴν ὁ Ῥώμης, ὁ τῆς βασιλευούσῃς τότε πόλεως ἐπίσκοπος. Ἦσαν δὲ αἱ κατὰ ἐπαρχίας ἐκκλησίαι, οἷον αἱ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Παλαιστίνης, Θράκης, Μακεδονίας, Ἀχαΐας (οὕτως ὠνομάζετο τότε ἡ Ἑλλάς), Αἰγύπτου ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων καὶ αὐτοκέφαλοι. Ἐζήτησε μὲν ὁ Ῥώμης ἐπίσκοπος μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸ πρωτεῖον τῆς τιμῆς, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὡς ἐκ τῆς πολιτικῆς ἐπισημότητος τῆς Ῥώμης, τῆς πρωτεύουσῃς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἤδη ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος νὰ ἀναλάβῃ καὶ ἀνωτάτην τινὰ ἐπὶ πάσης τῆς ἐκκλησίας ἐξουσίαν, ἀλλ' αἱ λοιπαὶ ἐκκλησίαι δὲν ἀνεγνώριζον ταύτην. Οὕτως ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Βίκτωρ περὶ τὰ τέλη τοῦ Β' αἰῶνος ἠθέλησε νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν πρᾶξιν τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας

ὡς πρὸς τὴν τέλεσιν τοῦ πάσχα εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀλλ' ἀπεκρούσθη ὑπὸ τούτων, ὁ δὲ Λουγδούνων ἐν Γαλλίᾳ ἐπίσκοπος Εἰρηναῖος ἤλεγξεν αὐτὸν διὰ τὴν ἀπαίτησίν του ταύτην. Καὶ ὅτε δὲ περὶ τὰ μέσα τοῦ Γ' αἰῶνος ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Στέφανος ἀπήτησεν, αἱ ἐκκλησίαι τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Καππαδοκίας νὰ μὴ βαπτίζωσι τοὺς ἐκ τῶν αἱρέσεων εἰς τὴν ἐκκλησίαν προσερχομένους, διότι καὶ τὸ αὐτῶν βάπτισμα ἔπρεπε νὰ θεωρῆται ἔγκυρον, οὐ μόνον δὲν ὑπήκουσαν αἱ ἐκκλησίαι αὐται, ἀλλ' ὁ μὲν Καρχηδόνος ἐπίσκοπος Κυπριανὸς συνεχρότηεν ἐν Ἀφρικῇ συνόδους, αἵτινες κατέκριναν τὴν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο γνώμην τοῦ Στεφάνου, ὁ δὲ Καππαδοκίας Φιρμιλιανὸς διὰ σφοδρῶς γεγραμμένης ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Κυπριανὸν ἐπεδοκίμασε τὴν ἀπόφασιν ταύτην, στηλιτεύσας τὴν ἀλαζονείαν τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης, οἵτινες ἐκαυχῶντο, ὅτι εἶναι οἱ διάδοχοι τοῦ Πέτρου, τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων. Τὴν ἰδέαν ἑνὸς ἐπισκόπου τῶν ἐπισκόπων, ἀνωτάτου αὐτῶν ἐξουσιαστοῦ, θεώρει ὁ Κυπριανὸς ὡς τυραννικὴν καὶ ἀναιρετικὴν τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος. Τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐνότητα ἀποτελοῦσι κατ' αὐτὸν πάντες οἱ ἐπίσκοποι. Ὁ Ῥώμης ἔπρεπε νὰ παριστᾷ μόνον καὶ εἰκονίζῃ τὴν ἐνότητα ταύτην, καθὼς καὶ ὁ Πέτρος ἦτο τὸ σύμβολον τῆς ἐνότητος τοῦ ἀποστολικοῦ σώματος χωρὶς νὰ ἔχῃ ἐξουσίαν τινὰ ὑπερτέραν τῶν λοιπῶν ἀποστόλων. Ἐν τοῖς ἐπομένοις χρόνοις, θέλομεν ἶδει (§§ 16, 21, 26), ὅτι αἱ δεσποτικαὶ ἀξιώσεις τῶν ἐπισκόπων τῆς Ῥώμης, οἵτινες, φαίνεται, ἐκληρονόμησαν τὸν δεσποτισμὸν τοῦτον ἀπὸ τῶν ἀρχαίων αὐτοκρατόρων τῆς Ῥώμης, ἐπιταθεῖσαι κατὰ μικρὸν ἔτι μᾶλλον ἐγένοντο πρόξενoi μεγάλων σκανδάλων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ ὅτι ἐπὶ τέλους προὔκαλεσαν κατὰ

τὸν 9^{ον} αἰῶνα τὸ μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας σχίσμα.

§ 9.

Ἅποια ἦτο ἡ λατρεία τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας;

Κατὰ τοὺς ἀποστολικούς χρόνους ἐξηκολούθουν οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐξ Ἰουδαίων χριστιανοὶ νὰ φοιτῶσιν εἰς τὸν ἐκεῖ ναὸν καὶ νὰ τελῶσι τὰ τῆς μωσαϊκῆς λατρείας, ἐτέλουν ὁμῶς καὶ ἰδιαιτέρας συναθροίσεις, ὅπου ἤκροῶντο τοῦ κηρύγματος τῶν ἀποστόλων, μετελάμβανον τῆς εὐχαριστίας καὶ προσηύχοντο. Ἡ μετὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἔνωσις αὕτη τῶν χριστιανῶν τῶν Ἱεροσολύμων χαλαρωθεῖσα μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Τίτου καταστροφὴν τῆς πόλεως ταύτης (70 μ. Χ.), ἔπαυσεν ἐντελῶς μόλις μετὰ τὴν δευτέραν καταστροφὴν αὐτῆς ἐπὶ Ἀδριανῶ (132 μ. Χ.). Οἱ ἐξ ἔθνῶν χριστιανοὶ μόνον τὰς ἰδιαιτέρας χριστιανικὰς συναθροίσεις ἐγίνωσκον. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπῆρχον παρ' αὐτοῖς ἀκόμη ἴδια κτίρια προωρισμένα εἰς λατρείαν, ἐτελεῖτο αὕτη ἐν ἰδιωτικοῖς οἰκοῖς. Μετὰ τῆς εὐχαριστίας ἦσαν ἠνωμένοι τράπεζαι, ἐν αἷς σὺνήσθιον πάντες, ἀγάπαι καλούμεναι. Αἱ συναθροίσεις διελύοντο μετὰ τοῦ ἀδελφικοῦ φιλήματος. Τὸ πρῶν ἐγίνετο ἡ προσευχή, τὸ δὲ ἐσπέρας ἡ εὐχαριστία μετὰ τῆς ἀγάπης. Διὰ τοῦ βαπτίσματος τοῦ διὰ τριττῆς καταδύσεως τελουμένου ἐγίνοντο δεκτοὶ οἱ προσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Τὴν κυριακὴν ἀπαντῶμεν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν

ἀποστόλων ὡς ἡμέραν ἑορτῆς εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. Ἄν τὸ πάσχα ἐτελεῖτο ἤδη ἔκτοτε, εἶναι ἀβέβαιον. Ἄλλαι ἑορταὶ τότε δὲν ὑπῆρχον.

Κατὰ τὸν δεῦτερον καὶ τρίτον αἰῶνα ἡ λατρεία τῶν χριστιανῶν ἀναπτυσσομένη ἀποβάλλει κατὰ μικρὸν τὴν πρώτην ἐκείνην ἀπλότητα. Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος ἤρχισαν νὰ κτίζωνται ἰδιαίτεροι οἴκοι πρὸς λατρείαν, αἱ ἐκκλησίαι, αἵτινες κατὰ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰῶνος ἐπὶ Διοκλητιανοῦ ἦσαν ἤδη μεγαλοπρεπῆ κτίρια. Κατ' ἀρχὰς οἱ χριστιανοί, καθὼς καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, ἔτρεφον δέος τι πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν καλῶν τεχνῶν, ἰδίως τῆς ζωγραφικῆς καὶ γλυπτικῆς. ἐν τῇ λατρείᾳ, διότι εἶχον ποιήσει αὐτῶν χρῆσιν οἱ ἐθνικοὶ ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν θεῶν αὐτῶν· καὶ ἐφοβοῦντο μὴ οἱ ἐκ τῶν ἐθνικῶν χριστιανοὶ γινόμενοι βλέποντες καὶ ἐν τοῖς τῶν χριστιανῶν ναοῖς ἀγάλματα καὶ εἰκόνας ὑποπέσωσιν εἰς τὴν προτέραν εἰδωλολατρείαν· ἀλλὰ κατὰ μικρὸν ἤρχισε νὰ ἐκλείπῃ τὸ δέος ἐκεῖνο καὶ νὰ εἰσάγῃται παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἡ τέχνη. Τὰ πρῶτα δὲ προϊόντα τῆς ἀρχαιοτάτης ταύτης χριστιανικῆς τέχνης ἦσαν σύμβολα, δι' ὧν εἰκονίζοντο διάφορα ἀντικείμενα τῆς πίστεως, οἷον ὁ σταυρὸς, ὁ ποιμὴν, ὁ ἄμνος, ὁ κριὸς (τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ), ἡ ναῦς (τῆς ἐκκλησίας), ἡ λύρα (τῆς προσευχῆς), ἡ ἀγκυρα (τῆς ἐλπίδος), ὁ ἰχθὺς (τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ· Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτὴρ). Τὰ σύμβολα ταῦτα ἦσαν τὸ πρῶτον ἐν χρῆσει ἐν τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ τῶν χριστιανῶν, ἐπὶ σκευῶν, ἐνδυμάτων, τοίχων οἰκῶν, τάφων. Κατὰ μικρὸν δὲ εἰσῆγοντο καὶ εἰς τοὺς τόπους τῆς δημοσίας λατρείας. Ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔχομεν καὶ τὰς πρῶτας εἰκόνας, παριστανούσας σκηναὶς ἐκ τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης ἢ πρόσωπα,

ιδίως τὸν Κύριον καὶ τὴν ἁγίαν αὐτοῦ Μητέρα φέρουσιν ἐν κόλποις τὸ θεῖον βρέφος.

Ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἀναφαίνονται ἐκτὸς τῆς κυριακῆς καὶ τοῦ πάσχα καὶ αἱ ἑορταὶ τῆς πεντηχοστῆς εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ Παναγίου Πνεύματος καὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς ἐκκλησίας, τῆς ἀναλήψεως, τῶν ἐπιφανίων εἰς ἀνάμνησιν τῆς βαπτίσεως τοῦ Κυρίου, καὶ αἱ μνημαὶ τῶν μαρτύρων. Ἐκτοτε δὲ ἐτιμῶντο καὶ ἡ Τετάρτη καὶ ἡ Παρασκευὴ, ἡμέραι τῆς ἑβδομάδος, εἰς ἀνάμνησιν τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου. Πρὸ τοῦ πάσχα ἐγένετο νηστεία ὡς προπαρασκευὴ εἰς τὴν μεγάλην ἑορτὴν, ἥτο δὲ ἀκόμη ἀόριστος καὶ ὁ χρόνος αὐτῆς καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐγένετο· ἐκάστη ἐκκλησία ἠκολούθει εἰς ἴδια ἔθιμα ὡς πρὸς τοῦτο· τεσσαρακοστὴ δ' ὠνομάσθη διότι ἐθεωρεῖτο ὡς ἀπομίμησις τῆς ἐπὶ 40 ἡμέρας νηστείας τοῦ Κυρίου. Αἱ τελεταὶ τῆς λατρείας ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἐγένοντο πομπωδέστεραι, καὶ ἤρχισαν νὰ λαμβάνωσι μονίμους τύπους, οἵτινες ὁμως διέφερον ἐν τισὶ κατὰ τὰς διαφόρους ἐκκλησίας. Ἐντεῦθεν ἐγεννήθησαν αἱ διάφοροι ἀρχαῖαι λειτουργίαι, τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων (τοῦ Ἰακώβου), τῆς Ἀλεξανδρείας (τοῦ Μάρκου), τῆς Ῥώμης (τοῦ Κλήμεντος). Ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῇ κυρίως δηλ. λατρείᾳ, τῇ τελουμένῃ κατὰ τὰς κυριακάς, κατὰ πρῶτον ἀνεγινώσκοντο αἱ Γραφαί, εἶτα δὲ ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ πρεσβύτερος ἐξήγει τὰ ἀναγνωσθέντα, καὶ προέτρεπε τὸν λαὸν εἰς τὴν τῶν καλῶν τούτων παραδειγμάτων μίμησιν. Ἐκολούθουν μετὰ ταῦτα εὐχαὶ καὶ ὕμνοι, πρὸς ὃν σκοπὸν ἐχρησίμευον κυρίως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης οἱ ψαλμοί, ἀλλὰ καὶ ἴδιοι χριστιανικοὶ ὕμνοι εἶχον ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Β' αἰῶνος ποιηθῆ, καθὼς μαρτυρεῖ Πλίνιος ὁ νεώτερος, λέγων, ὅτι οἱ χριστιανοὶ συνερ-

χόμενοι ἤδον ὕμνους πρὸς τὸν Χριστόν. Ἐπειτα ἐτελεῖτο ἡ εὐχαριστία. Αἱ ἀγάπαι ἔπαυσαν κατὰ μικρὸν διὰ τὰς ἐν αὐταῖς γινομένας καταχρήσεις. Μετελάμβανον δὲ πάντες οἱ παρόντες, οἱ δὲ διάκονοι ἐκόμιζον ἐκ τῆς εὐχαριστίας καὶ εἰς τοὺς δι' εὐλόγους αἰτίας ἀπουσιάζοντας, ἰδίως τοὺς ἀσθενεῖς. Μετὰ τοῦ βαπτίσματος ἦτο ἠνωμένον καὶ τὸ χρίσμα πρὸς ἐπισφράγισιν τῆς ἐν τῷ βαπτίσματι ληφθείσης θείας χάριτος καὶ ἐνίσχυσιν ἐν αὐτῇ, τὸ ὁποῖον ἐν τῇ δύσει ἤρχισε νὰ παρέχεται παρὰ μόνου τοῦ ἐπισκόπου, ὡς τούτου προνόμιον θεωρηθέν, καὶ νὰ τελεῖται κεχωρισμένως ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος. Οἱ ἀνάδοχοι ἀπαντῶσιν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὡς μάρτυρες τοῦ βαπτίσματος, ἐπὶ δὲ τῶν ἀνηλίκων καὶ ὡς ἐγγυηταὶ τῆς μελλούσης χριστιανικῆς μορφώσεως αὐτῶν. Διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν παρείχετο ἡ ἄφεσις εἰς τοὺς τελούντας τὴν μετάνοιαν. Ὁ γάμος ἠυλόγεῖτο ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας. Ἐπὶ τῶν ἀσθενούντων τέλος ἠῦχοντο οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοί, ἀλείφοντες αὐτοὺς ἐλαίῳ. Πάσας ταύτας τελετάς, αἵτινες ὡς ἀποκρυπτόμεναι ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν τοὺς χριστιανούς μισούντων καὶ διωκόντων ἐθνικῶν εἶχον προσλάβει μυστηριώδη τινὰ χαρακτῆρα (ὅθεν μυστήρια), καθὼς καὶ τὰ τῆς κηδείας τῶν ἀποθνησκόντων, ἐτέλουν οἱ κληρικοί, οἵτινες ἐλάμβανον τὴν ἱερωσύνην, τὴν ἐξουσίαν δηλ. νὰ κηρύττωσι, νὰ τελῶσι τὰ μυστήρια καὶ νὰ διευθύνωσι τὴν ἐκκλησίαν διὰ τῆς χειροτονίας.

§ 10.

Ἐποῖα ἦσαν τὰ ἦθη τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν;

Ἡ ἐξοχος ἀξία τοῦ χριστιανισμοῦ κατεδείχθη κυρίως

ἐν τῇ μεγάλῃ καὶ εὐεργετικῷτάτῃ ἐπιρροῇ, ἣν ἐξήσκησεν ἐπὶ τῶν ἡθῶν τῆς ἀρχαίας, ἐν τῇ κακίᾳ γεγενησεν ἀρχαίας ἐθνικῆς καὶ ἰουδαϊκῆς κοινωνίας, διὰ τῆς ἐξαπλώσεως καὶ γενικεύσεως ὑγιῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν ἀρχῶν. Ὁ χριστιανισμὸς ἀνεμόρφωσεν ἠθικῶς τὸν κόσμον, ἐπέτυχεν δηλ. ἐκεῖνο, ὅπερ οὔτε αἱ ἀρχαῖαι θρησκείαι οὔτε αἱ ἀρχαῖαι φιλοσοφίαι ἠδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσιν. Οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ διὰ τῆς ἀρετῆς των, διὰ τῆς καθαρότητος τῶν ἡθῶν αὐτῶν ἐξέπληττον τοὺς ἐθνικούς. Ἐν τῶν κυριωτέρων μέσων, δι' ὧν εἴλκυσεν ἡ νέα πίστις αὐτούς, ἦτο ἡ ἠθικὴ αὐτῆ τῶν ὁπαδῶν τῆς τελειότητος. Διδασκαλία, ἣτις ἐν τῷ βίῳ ἀπέφερε τοιοῦτους καρπούς, δικαίως ἐθεωρεῖτο θεία. Πρῶτον πρέπει νὰ θαυμάσωμεν τὴν ἀγάπην τῶν ἀρχαίων τούτων χριστιανῶν πρὸς ἀλλήλους. Οἱ χριστιανοὶ ἐθεώρουν ἀλλήλους ὡς ἀδελφούς καὶ οὕτω προσηγόρευον ἀλλήλους. Ὁ ἐθνικὸς Λουκιανὸς σκώπτων τοὺς χριστιανούς διὰ τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην αὐτῶν, ἧς ἕνεκεν ἐγίνοντο θύματα εὐκόλως τῶν ἀπατεῶνων ἀνθρώπων, μαρτυρεῖ, χωρὶς νὰ σκοπῇ τοῦτο, περὶ τῆς ἀρετῆς ταύτης τῶν χριστιανῶν. Περὶ αὐτῶν λέγει καὶ ἄλλος τις ἐθνικὸς ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὁ Καικίλιος παρὰ Μινουκίῳ Φήλικι, λατίνῳ ἀπολογητῇ ⁽¹⁾, ὅτι ἡγάπων ἀλλήλους πρὶν ἢ γνωρισθῶσιν, ὁ δὲ Τερτουλλιανὸς ⁽²⁾ βεβαιοῖ, ὅτι οἱ ἐθνικοὶ πολλάκις ἔχραζον περὶ τῶν χριστιανῶν. Ἴδετε, πῶς ἀγαπῶσιν ἀλλήλους καὶ πῶς εἶναι ἔτοιμοι νὰ ἀποθνήσκωσιν ὑπὲρ ἀλλήλων! Ἡ πρὸς τοὺς πτωχοὺς καὶ τοὺς πάσχοντας φιλανθρωπία αὐτῶν ἐπίσης ἦτο ἀξιοθαύμαστος. Οἱ ἐν Ἰε-

Νικησ

(1) Minuc. Fel. c. 9.

(2) Tertull. Apolog. 39.

ροσολύμοις πρῶτοι χριστιανοὶ μὴ θέλοντες νὰ ὑπάρχη παρ' αὐτοῖς ἐνδεής τις, ἔφερον τὰ ὑπάρχοντα αὐτῶν καὶ παρέδιδον τοῖς ἀποστόλοις, ἵνα ἀπὸ τοῦ κοινοῦ τούτου ταμείου τρέφονται πάντες. Οἱ ἐπίσκοποι εἶχον τὴν φροντίδα περὶ τῶν πτωχῶν τῆς ἐκκλησίας των, παρὰ τοῖς μητροπολιτικοῖς δὲ ναοῖς ἐκτίσθησαν τὰ πρῶτα πτωχοκομεῖα, νοσοκομεῖα καὶ λοιπὰ φιλανθρωπικὰ καταστήματα. Τὴν φιλανθρωπίαν δὲ ταύτην ἐξέτεινον οἱ χριστιανοὶ εἰς πάντας καὶ εἰς τοὺς ἐθνικοὺς καὶ Ἰουδαίους καίτοι διώκτας των. Ἐπὶ μεγάλων τινῶν λιμῶν ἐν Καρχηδόνι καὶ Ἀλεξανδρείᾳ ἐνῶ οἱ ἐθνικοὶ ἄφινον τοὺς οἰκείους αὐτῶν νὰ ἀποθνήσκωσιν ἐν τοῖς ὁδοῖς, οἱ χριστιανοὶ μετὰ κινδύνου τῆς ζωῆς των περιέθαλπον τοὺς πάσχοντας. Ἡ χριστιανικὴ φιλανθρωπία ἀνεκούφισε καὶ τὴν θέσιν τῶν δυστυχῶν δούλων, οἵτινες ἐκηρύχθησαν ἀδελφοὶ ἐν Χριστῷ ⁽¹⁾· ἢ πρὸς τούτους τραχύτης ἐξέλιπεν, ἕως οὗ κατὰ μικρὸν ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ πνεύματος τοῦ χριστιανισμοῦ ἐξηφανίσθη ἐντελῶς ὁ τοσοῦτον τὴν ἀνθρωπότητα ἀτιμάσας οὗτος θεσμὸς. Τὴν παρὰ τοῖς ἐθنيκοῖς ἐπικρατοῦσαν ἀλαζονείαν διεδέχθη παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἄκρατα πεινοφροσύνη. Ἐπίσης τὰ τῶν ἐθνικῶν εἰς ἀνήκουστον βαθμὸν ἐκλελυμένα ἦθη διεδέχθη παρ' αὐτοῖς ἡθῶν αὐστηρότης ἀξιοθαύμαστος. Ἐνεκα τῆς αὐστηρότητος ταύτης ὁ οἰκογενειακὸς βίος προσέλαβε τὸν πρέποντα ἠθικὸν χαρακτήρα, οἱ δὲ δεσμοὶ τοῦ τὴν ἱερότητά των. Ἡ γυνή, παρὰ τῶν ἐθνικῶν περιφρονηθεῖσα, ἐτιμήθη καὶ ἀνυψώθη. ⁽²⁾ Ἐνῶ οἱ ἐθνικοὶ ἦσαν ὄλως παραδεδομένοι εἰς

(1) Φιλήμων καὶ Ὀνήσιμος. Προβλ. Παύλου ἐπιστ. πρὸς Φιλήμονα.

(2) Πρὸς τὰ γραφικὰ χωρία «Οἱ ἄνδρες ἀγαπάτε τὰς γυναῖκας ὡς ἑαυτοὺς. Κολ. γ', 12. καὶ «Οἱ ἄνδρες συνιοκῶντες ταῖς ἰδίαις γυναῖξι

τάς ἡδονὰς τοῦ κόσμου, οἱ χριστιανοὶ ἐκ φυσικῆς ἀντιθέσεως ἐδείκνυον περιφρόνησιν πρὸς τὸν κόσμον, καὶ ἐπόθουν τὴν οὐράνιον ζωὴν. Διὰ τοῦτ' οἱ ἀποφεύγοντες τὰς ἀνηθικούς διασκεδάσεις τῶν ἐθνικῶν καὶ διότι δὲν ἐνεφανίζοντο ἐν τοῖς ἀμφιθεάτροις κατὰ τὰς μονομαχίας καὶ θηριομαχίας, ἐθεωροῦντο ὡς μισάνθρωποι, ἐν ᾧ διὰ τὴν πρὸς τὸν θάνατον περιφρόνησιν παρεβάλλοντο παρά τινων πρὸς τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους.

Ἡ πρὸς τὸν κόσμον ἀντίθεσις ἐκ φυσικῆς ἀντιδράσεως ἐφθασε παρά τισι μέχρι τελείας ἀσκήσεως, μέχρι δηλ. τῆς στερήσεως καὶ αὐτῶν τῶν ἀθωοτάτων τέρψεων τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ἡ ὑπερβολικὴ αὕτη ἀσκησις ἦτο τρόπον τινὰ διαμαρτήρησις τις κατὰ τῆς ἀκολασίας τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Οἱ τοιοῦτοι ἄνδρες ἐλέγοντο ἀσκηταί, ὄντες δὲ ἀγαμοὶ, ὑπέβαλλον ἑαυτοὺς εἰς τὴν προσευχὴν καὶ τὴν μελέτην τῶν θείων. Οὐ μόνον δὲ ἄνδρες ἔζων οὕτως ἀλλὰ καὶ γυναῖκες, ἀδελφαὶ ἢ παρθένοι λεγόμεναι. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον διέτριβον οἱ ἀσκηταὶ οὗτοι ἐντὸς τῶν πόλεων, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Γ'. αἰῶνος ἤρχισαν νὰ ἀναχωρῶσιν ἀπ' αὐτῶν εἰς τὰς πλησίον τῆς πατρίδος τῶν ἐρήμους. Οἱ περιφημότεροι ἀσκηταὶ ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦσαν ὁ μέγας Ἀντώνιος ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Παῦλος ὁ ἐκ Θηβαίδος ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ. Ἀμφότεροι διέμενον δι' ὅλου τοῦ βίου τῶν μακρὰν τῆς κοινωνίας, διὰ τῆς αὐστηροτάτης δ' ἐγκρατείας τῶν καὶ διὰ τῆς τελείας ἀφοσιώσεώς τῶν εἰς τὸν Θεὸν ἐξέπληξαν τοὺς συγχρόνους τῶν. Σπανίως κατήρχοντο εἰς τὰς πόλεις οἱ ἀσκηταί, ὅσάκις ἤθελον διὰ τῆς παρουσίας τῶν (διότι πάντες ἐτίμων αὐτοὺς) νὰ ἐνισχύσω-

κατὰ γνώσιν ὡς ἀθνεστερῶ σκεῖται τῷ γυναικίῳ ἰκονέμοντες τιμί. »
 Α' Πέτρ. γ'. 7.

σι τὸ θάρρος τῶν χριστιανῶν κατὰ τοὺς διωγμοὺς, ἢ νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς αἵρετικούς τοὺς διαστρέφοντας τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Ἡ ἠθικὴ αὐστηρότης τῶν ἀνθρώπων τούτων καὶ αὐταπάρνησις, ἣτις ὑπερέβαινε καὶ αὐτὴν τῶν κυνικῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος, ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ πρότυπον, ὃ ἔπρεπε νὰ μιμῶνται πάντες.

Ὅπως διατηρῶνται ἀγνὰ τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν, κατέβαλλε μεγάλην φροντίδα αὐτὴ ἡ ἐκκλησία, ἣτις τοὺς μὲν ἀμαρτάνοντας καὶ ὁμολογοῦντας τὰ ἀμαρτήματα αὐτῶν ἢ ἐγείροντας δι' αὐτῶν κοινὸν σκάνδαλον ὑπέβαλλεν εἰς δημοσίαν μετάνοιαν, τοὺς δὲ ἀδιορθώτους ἀπέκλειεν ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Οἱ μετανοοῦντες ἀπείργοντο ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον τῆς εὐχαριστίας, ὑπεχρεοῦντο δὲ νὰ μένωσι κατ' ἀρχὰς ἔξωθεν τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν ὥραν τῆς λατρείας, ζητοῦντες συγγνώμην (δι' ὃ καὶ προσκλαίοντες ἐλέγοντο), ἔπειτα ἐπετρέπετο αὐτοῖς νὰ συνεύχωνται, ἀλλὰ γόβου κλίνοντες· τέλος ἐδικαιοῦντο νὰ μετέχωσι τῆς λατρείας συνιστάμενοι μετὰ τῶν λοιπῶν. Ἡ ἀπόλυσις ἢ ἄφεςις ἐδίδετο αὐτοῖς δι' ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν. Εἰς ὁμοίαν δοκιμασίαν ὑπεβάλλοντο καὶ οἱ ἐκ τῶν ἐθνικῶν προσερχόμενοι εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, οἵτινες κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐλέγοντο κατηχούμενοι, διότι ἐδιδάσκοντο τὰ τῆς πίστεως. Μετὰ τὸ βάπτισμα ἐκαλοῦντο φωτιζόμενοι.

Τοιαῦτα ἦσαν τὰ ἦθη τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΑΠΟ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΦΩΤΙΟΥ

(313—860). (¹)

§ 11.

Πῶς ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμὸς μετὰ τὸν μέγαν Κωνσταντῖνον καὶ πῶς κατεστράφη ἡ ἐθνικὴ θρησκεία;

Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἔδωκεν ἀπὸ τοῦ ἔτους 313 εἰς τὴν καταδιωκομένην ἐκκλησίαν τὴν ποθομένην εἰρήνην. Ἐκτοτε δὲ διὰ διαφόρων νόμων παρέσχεν αὐτῇ διάφορα προνόμια καὶ ἀνύψωσεν, ἀφ' ὅτου μάλιστα ἐγένετο μονοκράτωρ (323), εἰς ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει. Οἱ τέως καταδιωκόμενοι χριστιανοὶ ἤρχισαν ἐπ' αὐτοῦ ν' ἀνέρχωνται εἰς ὑψίστας πολιτικὰς θέσεις.

(¹) Πηγαί. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῶν χρόνων τούτων (παρὰ Migne), ἰδίως δὲ ὁ Εὐσέβιος (ἐν βίῳ Κωνσταντίνου) καὶ οἱ ἐξακολουθήσαντες τὴν ἐκκλησιαστικὴν του ἱστορίαν Σωκράτης, Θεοδώρητος, φιλοστόργιος, Σωζόμενος, Θεόδωρος Ἀναγνώστης, Εὐάγριος καὶ Νικηφόρος Κάλλιστος. Ἀπὸ τοῦ 500 ἔτους περίπου εἶναι χρήσιμοι καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ. Πρὸς καὶ ἡμέτερον Δοκίμ. 100—184 καὶ ἡμετ. Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας Τόμ. Α', σελ. 185—400.

αἱ ἐκκλησίαι ἐλάμβανον παρ' αὐτοῦ πλούσια δῶρα· οἱ κληρικοί ἀπηλλάσσοντο τῶν δημοσίων βαρῶν ἢ κυριακῆ καὶ αἱ ἄλλαι χριστιανικαὶ ἑορταὶ προησπίζοντο ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ κράτους· ἐπροστατεύετο δὲ τοῦ λοιποῦ ὑπὸ τῶν Ῥωμαϊκῶν ἀρχῶν καὶ ἡ διάδοσις τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἵνα ἐξασφαλισθῆ δὲ ὁ θρίαμβος οὗτος τοῦ χριστιανισμοῦ, μετέθηκεν ὁ Κωνσταντῖνος τὴν πρωτεύουσαν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀπὸ τῆς Ῥώμης, ὅπου ἀκόμη ὑπῆρχον πολλοὶ ἐθνικοὶ, εἰς τὸ Βυζάντιον ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀνατολῆς, ὅπου εἶχον ἤδη ἐπικρατήσει οἱ χριστιανοί. Διὰ ταῦτα πάντα οἱ χριστιανοὶ εὐγνωμονοῦντες ὠνόμασαν αὐτὸν μέγαν, μετὰ δὲ ταῦτα, κατέταξεν αὐτὸν ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία μεταξὺ τῶν ἁγίων. Καί περ ὅμως προστατεύσας τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν δὲν ἠθέλησεν ὁ Κωνσταντῖνος νὰ καταδιώξῃ τὴν ἐθνικὴν. Ἡ πεπαλαιωμένη καὶ σεσαθρωμένη αὕτη θρησκεία, ἔβλεπεν ὅτι κατέρρεεν ἀφ' ἑαυτῆς, ἐγίνωσκε δὲ ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις πρέπει νὰ ἦναι σεβασταί, καὶ μόνον διὰ τοῦ λόγου πρέπει νὰ πολεμῶνται. Καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Κωνσταντίνου ἐπροστάτευσαν τὸν χριστιανισμόν, ἀλλὰ μετὰ ὀλιγωτέρας συνέσεως, μεταχειρισθέντες πολλάκις καὶ αὐτὴν τὴν βίαν κατὰ τῶν ἐθνικῶν ἐναντίον τῶν συμβουλῶν τῶν σοφωτέρων πατέρων. Οὕτω προσηνέχθησαν ὁ Κωνσταντῖνος, Θεοδόσιος ὁ Α', Θεοδόσιος ὁ Β' καὶ Ἰουστινιανὸς ὁ Α', ὅστις, ἵνα ἀφαιρέσῃ καὶ τὸ τελευταῖον τῆς ἐθνικῆς θρησκείας στήριγμα, ἔκλεισε περὶ τὰ μέσα τοῦ ΣΤ' αἰῶνος τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς, καὶ ἀπεδιώξεν ἀπὸ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους τοὺς ῥήτορας καὶ φιλοσόφους, οἱ ὅποιοι ἐπέμενον καταπολεμοῦντες τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἐκ προλήψεως καὶ ἐκ μονομερεῶς ἀγάπης πρὸς τὴν ἀρχαιότητα. Ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων τούτων οἱ ἐθνικοὶ ἔπασχον

σχεδόν ὅ,τι ἄλλοτε οἱ χριστιανοὶ ἐπὶ τῶν τῶ χριστιανισμῶ ἐχθρῶν ἀρχαίων ῥωμαίων αὐτοκρατόρων. Ἡ ἐθνικὴ Ὑπατία, περίφημος νεοπλατωνικὴ φιλόσοφος δίδουσα δημόσια μαθήματα φιλοσοφίας καὶ μαθηματικῶν, ἐθανατώθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπὸ τοῦ φανατικοῦ ὄχλου ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β' ὡς ἀντιπράττουσα κατὰ τῶν χριστιανῶν. Ἀλλ' ἐνῶ ὁ χριστιανισμὸς ἐξῆλθε θριαμβεύων ἐκ τῶν διωγμῶν, ἡ ἐθνικὴ θρησκεία μὴ ἔχουσα ἐν ἑαυτῇ ζωὴν, ὑπέκυψεν εἰς τοὺς κατ' αὐτῆς διωγμοὺς, ἕως οὗ ἐντελῶς ἐξέλιπεν. Ὁ μόνος ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Κωνσταντίνου, ὅστις ἠθέλησε νὰ ἀνορθώσῃ πάλιν τὸ κράτος τῆς ἐθνικῆς θρησκείας ἦτο ὁ Ἰουλιανὸς (361), ὁ ἐπικληθεὶς ἀποστάτης καὶ παραβάτης, διότι ἐνῶ ἀνετράφη χριστιανικῶς, ἔπειτα γενόμενος αὐτοκράτωρ συμβοηθὸς ἔχων τοὺς ῥητορας καὶ φιλοσόφους τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, παρ' ὧν εἶχε πειθῆ, ὅτι δῆθεν ἡ πτώσις τοῦ μεγαλείου τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους προῆλθεν ἐκ τῆς πτώσεως τῆς ἐθνικῆς θρησκείας καὶ τοῦ θριάμβου τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀπελάκτισε τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ ἐπολέμησεν αὐτήν, ἀν καὶ ἀπέφυγε τὰ βίαια μέτρα. Ἐσπούδαζε δὲ νὰ δώσῃ νέαν ζωὴν εἰς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν, μιμούμενος μάλιστα πολλοὺς θεσμοὺς τοῦ χριστιανισμοῦ, οἷον τὴν ἐπ' ἐκκλησίας διδασκαλίαν. Ἐνῶ παρηγκῶνιζε τοὺς χριστιανούς, τοὺς ἐθνικούς ὑψωνε εἰς τὰς ὑψίστας πολιτικὰς θέσεις. Ἀπηγόρευσε δὲ τοῖς χριστιανοῖς νὰ διδάσκωσι τὴν ῥητορικὴν καὶ τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς, ἐλπίζων, ὅτι θὰ εἰσαγάγῃ τὴν ἀμάθειαν παρ' αὐτοῖς. Καὶ ὅπως αὐξήσῃ τὴν παρ' αὐτοῖς σύγχυσιν ἀνεγνώρισε πάσας τὰς χριστιανικὰς αἱρέσεις. Θέλων δὲ νὰ διαψεύσῃ τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου ἐπέτρεψε καὶ ἐβοήθησε τοὺς Ἰουδαίους νὰ ἀνεικοδομήσωσι τὰ τεῖχη τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἀλλὰ σεισμὸς ἐπισυμβὰς ἐ-

ματαίωσε τὸ ἔργον τοῦτο. Αἱ προσπάθειαι τοῦ ἐν γένει οὐδὲν ἐπέφεραν ἀποτέλεσμα, διότι ἡ ἐθνικὴ θρησκεία εἶχε πλέον ἠττηθῆ ὑπὸ τῆς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ. Πάντες, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐθνικοὶ, ἤρχισαν νὰ σκώπτωσι τὸν ζήλόν του, μεθ' οὗ ἠθέλησε νὰ ἀναστήσῃ θρησκείαν ἤδη ἐκπνεύσασαν, ἧς τὸ ψεῦδος εἶχε πλέον ἐξελεγχθῆ. Μετὰ δύο ἐτῶν κυβέρνησιν ἀπέθανεν ἐν τινι πρὸς τοὺς Πέρσας πολέμῳ (363) λέγεται δ' ὅτι θνήσκων καὶ συναισθανόμενος ὅτι οὐδὲν κατώρθωσε κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐπεφώνησε «Νενίκηκας Γαλιλαῖε!» Περὶ τὰ τέλη τοῦ Η' αἰῶνος μόλις ἀσθενέστατά τινα λείψανα ἐθνικῆς θρησκείας ἐσώζοντο ἔτι ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει.

§ 12.

Εἰς τίνας νέους λαοὺς ἐξηπλώθη ὁ χριστιανισμός;

Ἐνῶ ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ἐξέλειπεν οὕτως, ὁ χριστιανισμός διεδίδετο ὡσημέραι εἰς νέους λαοὺς. Οὕτως ἐξαπλοῦται τὸ εὐαγγέλιον εἰς τὴν Περσίαν, τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Ἀραβίαν. Καὶ μέχρι δὲ αὐτῶν τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς Κίνας φθάνει τὸ φῶς αὐτοῦ. Ἄλλ' ἂν ἐν τῇ Ἀσίᾳ καὶ τῇ Ἀφρικῇ ἀπέτυχεν ὁ χριστιανισμός, ἐπιτυχῶς ὅμως ἐξηπλώθη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν Εὐρώπῃ παρὰ τοῖς Ἀγγλοσαξωνικοῖς ἢ Γερμανικοῖς λεγομένοις λαοῖς, οἵτινες ἐκ τῶν βορείων μερῶν ὀρμηθέντες, κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα, κατέλαβον τὴν μέσσην, μεσημβρινὴν καὶ δυτικὴν Εὐρώπην, καὶ μετὰ τῶν ἀρχαίων λαῶν τῶν χωρῶν τούτων τῶν Ῥωμαίων, Κελτῶν, Βρεττανῶν καὶ

λοιπῶν ἀναμιχθέντες, ἀπετέλεσαν τοὺς νεωτέρους εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς. Οἱ πρότερον βάρβαροι οὗτοι λαοὶ ἔλαβον παρὰ τῶν ἡττηθέντων καὶ ὑποταγέντων Ῥωμαίων πάντα τὸν ἀρχαῖον πολιτισμὸν, μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ τὴν ἤδη ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει θριαμβεύουσαν χριστιανικὴν θρησκείαν. Πρῶτοι τῶν λαῶν τούτων ἠσπάσθησαν τὸν χριστιανισμὸν οἱ Γότθοι, οἱ εἰσβαλόντες κατὰ τὰ τέλη τοῦ Δ' αἰῶνος εἰς τὴν Μοισίαν καὶ Θράκην, μετὰ δὲ ταῦτα ἐγκαταστάνατες ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Ἰσπανίᾳ, μετ' αὐτοὺς δὲ οἱ Λογγοβάρδοι, οἱ Βουργούνδιοι, οἱ Βάνδαλοι, οἱ Φράγκοι οἱ Ἀγγλοσάξωνες, οἱ Γερμανοὶ, οἱ Δανοὶ, οἱ Νορβηγοὶ, οἱ Σουηδοὶ. Τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Σλάβων μόνον αἱ πρῶται ἀρχαὶ πίπτουσι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, κυρίως δὲ ἐπεστράφησαν οἱ λαοὶ οὗτοι (Ῥῶσοι, Βούλγαροι, Ἀβάροι) κατὰ τοὺς ἐπομένους χρόνους, κατὰ τὸν Θ' καὶ Ι' αἰῶνα, περὶ οὗ ἐν οἰκείῳ τόπῳ ῥηθῆσονται τὰ δέοντα (Πρβλ. § 25).

§ 13.

Πῶς ἀνεπτέχθη ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους; Ἦδη ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν παρετηρήσαμεν (§ 6) ὅτι οἱ ἐκ τῶν χριστιανῶν σοφοὶ, οἱ διδάσκαλοι τῆς ἐκκλησίας, ἠρεύνων τὴν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν καὶ ἐσπούδαζον νὰ ἀναπτύξωσιν αὐτὴν καὶ ἐπιστημονικῶς αὐτὴν διμορφώσωσιν. Αἱ ἔρευναι αὗται ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ συζητήσεις ἦτο ἐπόμενονον ὅτι ἐμελλον νὰ ἐπιταθῶσιν ἐτι μᾶλλον ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀφ' ὅτου ἡ ἐκκλησία ἀπηλλάγη τῶν διω-

κτών της. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα τείνει πάντοτε εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀληθείας. Ἄλλ' αἱ συζητήσεις αὗται ἐπὶ τῶν δογμάτων τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν γίνονται νῦν ἡσύχως κατὰ ἀθορύβως, ὅπως ἤρμοζε, καὶ ὅπως κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους συνέβαιναν, ἀλλὰ συνταράσσουν τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος, γεννῶσαι μίση μεταξὺ τῶν χριστιανῶν καὶ ἐπαγόμεναι σφοδρούς ἐσωτερικοὺς διωγμοὺς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Τοῦτο δὲ διότι τὸ μὲν ἀνεμιγνύοντο εἰς τὰς συζητήσεις ταύτας οἱ ἀμαθεῖς καὶ φανατικοὶ ὄχλοι μετὰ τῶν μοναχῶν, τὸ δὲ διότι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία παρεμβαίνουσα εἰς αὐτὰς ἐλάμβανε μέρος ὅτε μὲν ὑπὲρ ταύτης ὅτε δὲ ὑπὲρ ἐκείνης τῆς μερίδος, καὶ τὴν μὲν προήσπιζε, τὴν δὲ κατεδίωκε. Τὰ ζητήματα, περὶ ἃ περιστρέφοντο αἱ συζητήσεις αὗται, ἦσαν ἐν μὲν τῇ ἀνατολῇ τὰ περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν δὲ τῇ δύσει τὰ περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀναγεννήσεως αὐτοῦ. Οἱ ἀνατολικοὶ ἐκκλησιαστικοὶ διδάσκαλοι ἠρέωνων, τίς εἶναι ὁ Χριστὸς, τίς ἡ σχέσις τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, εἶναι ὁ Υἱὸς ἀληθῆς Θεός, εἶναι τὸ πνεῦμα ἀληθῆς Θεός, πῶς πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ Τριάς τῶν προσώπων ἐν τῇ μιᾷ Θεότητι, πῶς ἠνώθη ἡ θεία φύσις μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἐν τῷ Χριστῷ. Οἱ δὲ δυτικοὶ πρακτικώτεροι ὄντες ἐκείνων, ἐξήταζον τὸ πῶς συμβαίνει ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου· ἀρκεῖ μόνον ὁ ἀνθρώπος νὰ θέλῃ τὴν ἀναγέννησιν καὶ σωτηρίαν του, ἢ εἶναι ἀνάγκη τῆς θείας βοηθείας ἢ χάριτος, καὶ ἂν ἡ ἀνάγκη αὕτη εἶναι ἀπόλυτος ἢ σχετικὴ. Ὡς κανὼν τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας ἐχρησίμευον ἡ Γραφή καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις. Πολλοὶ ἐν ταῖς συζητήσεσι ταύταις ἀπεπλανήθησαν εἰς δοξασίας ἐσφαλμένας, ἃς ἡ ἐκκλησία διὰ τοῦτο ὡς αἱρετικὰς κατεδίκασεν. Οὕτως ὁ Ἄρειος ἐδόξαζε

τὸν Υἱὸν κτίσμα, καὶ δὲν ἀπεδέχετο, ὅτι εἶναι ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ. Ὁ Ἄρειος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ πῶς ἦτο δυνατόν ὁ Υἱὸς νὰ ἦναι ἀληθὴς Θεός, καθὼς ὁ πατὴρ εἶναι ἀληθὴς Θεός, χωρὶς νὰ ἦναι ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν τότε δύο Θεοὺς, ἐνῶ θεμελιῶδες τοῦ χριστιανισμοῦ δόγμα εἶναι, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι εἷς. Θέλων λοιπὸν νὰ ἐξηγήσῃ τὸ δόγμα τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ καταστήσῃ αὐτὸ καταληπτὸν, περιέπεσεν εἰς τὴν ἄτοπον ἰδέαν νὰ παραδεχθῇ, ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι κτίσμα, τὸ πρῶτον κτίσμα, δι' οὗ ἐγένοντο πάντα τὰ λοιπὰ, ἕνεκα ὁμοῦς τῆς ἡθικῆς του τελειότητος ἐτιμήθη παρὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς θεότητος, καὶ ὡς Θεὸς πρέπει παρ' ἡμῶν νὰ τιμᾶται καὶ λατρεύεται. Ὁ Ἄρειανισμὸς εἶναι πτωσίς εἰς τὴν κτισματολατρείαν ἢ εἰδωλολατρείαν. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀθανάσιος καὶ μετ' αὐτὸν οἱ μέγιστοι τῆς ἐκκλησίας θεολόγοι ἐπολέμησαν αὐτόν. Ὁ Μακεδόνης ἠρνεῖτο τὴν θεότητα τοῦ Πνεύματος. Πρῶτον ἦτο καὶ αὐτὸς ἄρειανός, ἀφοῦ δὲ ἀφῆκε τὸν ἄρειανισμόν, ἐξηκολούθησε νὰ φρονῇ περὶ τοῦ Πνεύματος ἄρειανικῶς· διότι οἱ ἄρειανοὶ καθὼς τὸν Υἱὸν ἔλεγον κτίσμα, οὕτως ἐθεώρουν καὶ τὸ Πνεῦμα ὡς κτίσμα. Ἡ ἐκκλησία τὸναντίον καθὼς ἐκήρυξε τὸν Υἱὸν ἀληθῆ Θεόν, παρεδέχθη καὶ τοῦ Πνεύματος τὴν ἀληθῆ θεότητα. Ὁ Νεστόριος δὲν ἀπεδέχετο τὴν προσωπικὴν ἔνωσιν τῶν φύσεων ἐν Χριστῷ, δηλ. ὅτι ὁ αὐτὸς Χριστὸς, τὸ αὐτὸ πρόσωπον, εἶναι καὶ Θεὸς καὶ ἄνθρωπος, ἀλλὰ διέκρινε μετὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου Χριστοῦ, λέγων, ὅτι ἡ Μαρία ἐγέννησε τὸν ἄνθρωπον Χριστόν, οὐχὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ Χριστοτόχον ἐκάλει τὴν ἁγίαν μητέρα τοῦ Κυρίου, οὐχὶ Θεοτόχον. Ὁ Εὐτυχής ὅλως τὸναντίον συνέχεε τὰς ἐν Χριστῷ φύσεις, λέγων, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις αὐτοῦ ἀπερροφήθη ὑπὸ τῆς θείας, καὶ ὅτι

ἦτο ἄρα Θεός μόνον, καὶ μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον ἄνθρωπος. Ἡ ἐκκλησία ἐδέχθη, ὅτι εἶναι ὁ αὐτὸς Χριστὸς καὶ τέλειος Θεὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος. Τὸν Νεστόριον ἐπολέμησεν ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος, τὸν δὲ Εὐτυχῆ ὁ Κωνσταντινουπόλεως Φλαβιανὸς καὶ ὁ Ῥώμης Λέων. Ὁ δὲ Πελάγιος δὲν ἐθεώρει ἀπολύτως ἀναγκαίαν τὴν θείαν χάριν ἐν τῇ ἀναγεννήσει, νομίζων, ὅτι ὁ ἄνθρωπος διὰ τῶν ἰδίων φώτων καὶ τῶν ἰδίων ἠθικῶν δυνάμεων ἄνευ τῆς ἐπανεργείας τοῦ χριστιανισμοῦ δύναται νὰ φθάσῃ εἰς ἠθικὴν τελειότητα καὶ ἀποβῆ ἀρεστὸς τῷ Θεῷ. Ἦρνεῖτο λοιπὸν τὴν ἀπόλυτον ἀναγκαιότητα καὶ σημασίαν τοῦ χριστιανισμοῦ. Αὐτὸν ἐπολέμησεν ὁ Αὐγουστῖνος. Χάριν τῶν ἐρευνῶν καὶ συζητήσεων τούτων συνήρχοντο οἱ ἐπίσκοποι καὶ θεολόγοι εἰς συνόδους, ὁσάκις δὲ αἱ τοπικαὶ δὲν ἤρχουν, συνεκαλοῦντο γενικαὶ σύνοδοι, αἱ οἰκουμενικαὶ κληθεῖσαι, αἱ ὁποῖαι ἀντεπροσώπευον τὴν καθ' ἅπασαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένην ἐκκλησίαν. Αἱ οἰκουμενικαὶ αὗται σύνοδοι, περὶ ὧν ὑπῆρχε κοινὴ πίστις, ὅτι ἐνεπνέοντο ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διέλυον ὀριστικῶς τὰς διαφοράς. Οἱ δὲ κατακρινόμενοι ὡς αἰρετικοὶ ἀπεκλείοντο ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας μετὰ τῶν ὁπαδῶν των, ἀπεδιώκοντο δὲ ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν καὶ ἐξωρίζοντο ἢ ἄλλως κατεδιώκοντο. Κατὰ τοῦ Ἀρείου συνεκροτήθη ἡ πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδος ἐν Νικαίᾳ τῷ 325, κατὰ δὲ τοῦ Μακεδονίου ἡ Β' ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 381. Αἱ δύο αὗται σύνοδοι συνέταξαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχαιωτέρων ἐκκλησιαστικῶν συμβόλων (πρβλ. § 6) νέον σύμβολον, τὸ μέχρι τῆς σήμερον ἰσχύον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ κατὰ τὴν λειτουργίαν ἀναγιγνωσκόμενον, ἀναπτύξασαι τὰς περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίας καὶ κηρύξασαι τὸν μὲν Υἱὸν

ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, τὸ δὲ Πνεῦμα ὡς ὁμότιμον, «σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον» (¹). Οὕτως ἐμορφώθη ἡ περὶ Τριάδος ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία· ὁ Θεὸς εἶναι εἰς τὴν οὐσίαν, ἀλλ' ἐν αὐτῷ τρία πρόσωπα ἢ ὑποστάσεις· ὁ Πατὴρ, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἡ διδασκαλία αὕτη ἐκηρύχθη ὡς μυστήριον, ὡς ὑπερβαίνουσα δηλ. τὴν ἀνθρωπίνην κατάληψιν. Οἱ μετὰ ταῦτα πατέρες καὶ θεολόγοι ἐζήτησαν νὰ ἐξηγήσωσιν πῶς τὴν Τριάδα ἐκ τῆς ἀναλογίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Καθὼς δηλ. ἐν τούτῳ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὴν ψυχὴν αὐτὴν, τὸν νοῦν ἢ λόγον καὶ τὴν θέλησιν, οὕτω διακρίνομεν ἐν τῷ Θεῷ, ὅστις εἶναι καὶ αὐτὸς πνεῦμα, δηλ. νοῦς καὶ θέλησις, αὐτὸν τὸν Θεὸν πατέρα, τὸν λόγον αὐτοῦ καὶ τὴν θέλησιν αὐτοῦ, ἧτις ὡς ἀοράτως ἐνεργοῦσα, ὅπως ἐνεργεῖ ἀοράτως ὁ ἄνεμος, πνεῦμα ἐκλήθη. Καθὼς δὲ δυνάμεθα νὰ εἰ-

(¹) Τὸ σύμβολον τοῦτο ἔχει οὕτω· «Πιστεύομεν εἰς ἓνα Θεὸν πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων. Καὶ εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ σαρκωθέντα ἐκ πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου καὶ ἐνανθρωπήσαντα, σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ παθόντα καὶ ταφέντα καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφάς, καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς, καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, οὐ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος. Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν. Εἰς μίαν ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν. Ὁμολογῶ ἓν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος.»

πωμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος γεννᾷ τὸν λόγον του, διότι αἱ σκέψεις του τί ἄλλο εἶναι ἢ γεννήματα τῆς ψυχῆς του, οὕτω καὶ ὁ θεῖος λόγος εἶναι γέννημα τοῦ Θεοῦ, υἱὸς αὐτοῦ· ὁμοίως καθὼς τὸ θέλημα ἡμῶν εἶναι προϊόν ἡμῶν, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα ἐν τῷ Θεῷ πηγάζει, ἐκπορεύεται ἀπ' αὐτοῦ. Σημειωτέον ὅμως καλῶς, ὅτι ἐνῶ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι ὁ λόγος καὶ ἡ θέλησις εἶναι ἀπλαῖ δυνάμεις, ἐν τῷ Θεῷ ὁ λόγος καὶ τὸ πνεῦμα ἐθεωρήθησαν ὡς πρόσωπα, καὶ πρόσωπα ἀληθῆ οὐχὶ ἀπλαῖ προσωποποιήσεις. Ἡ Γ' οἰκουμενικὴ σύνοδος ἐν Ἐφέσῳ κατεδίκασε τὸν Νεστορίον καὶ τὸν Πελάγιον, ἡ δὲ Δ' ἐν Χαλκηδόνι τὸν Εὐτυχῆ. Ἡ Ε' ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Ἰουστιανίου τοῦ Α' κατέκρινε νεστοριανίζοντάς τινες ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς (553). Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Νεστορίου καὶ Εὐτυχῆς Νεστοριανοὶ καὶ Μονοφυσῖται (Ἰακωβῖται, Ἀρμένιοι, Κόπται, Ἀβυσσίνιοι), καθὼς καὶ οἱ κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα τὸν μονοφυσισμὸν ἀνανεώσαντες μονοθελήται, οἱ μετὰ ταῦτα Μαρωνῖται ὀνομασθέντες, οὓς κατέκρινεν ἡ ς' οἰκουμενικὴ σύνοδος (680), ἀποκηρυχθέντες ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς κοινωνίας αὐτῆς ἀποκλεισθέντες, ἀπετέλεσαν ἰδίας ἐκκλησίας, αἵτινες σώζονται μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ἡ τελευταία συζήτησις ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων ἢ συνταράξασα τὴν ἐκκλησίαν ἐπὶ ἓνα αἰῶνα σχεδὸν ὑπῆρξεν ἢ κατὰ τὴν Η' ἐκατονταετηρίδα ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου ἐγερθεῖσα περὶ τῶν εἰκόνων, ἃς ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος διέταξε νὰ ἀποβάλωσιν ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν, ἵνα μὴ περιπίπτωσι δῆθεν οἱ χριστιανοὶ εἰς εἰδωλολατρείαν. Ἡ ἀπαίτησις αὕτη, ἣν ὑπεστήριξαν καὶ ἄλλοι αὐτοκράτορες μετ' αὐτὸν, Κωνσταντῖνος ὁ Κοπρώνυμος, Λέων ὁ Χάζαρος, ἐπολεμήθη ὑπὸ τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου, ἐν δὲ τῇ Ζ'

οικουμενικῆ συνόδῳ τῇ ἐπὶ τῆς Εἰρήνης τῷ 787 γενομένη, ἀνεκηρύχθη πάλιν ἡ τιμὴ τῶν εἰκόνων. Ὁρίσθη δὲ ἵνα μὴ ὁ λαὸς περιπίπτῃ εἰς εἰδωλολατρείαν, ὅτι ταῖς εἰκόσιν ὀφείλεται μόνον τιμητικὴ προσκύνησις, ἡ δὲ λατρεία ἀνήκει μόνῳ τῷ Θεῷ. Ἐφάνησαν μὲν μετὰ ταῦτα νέοι εἰκονομάχοι αὐτοκράτορες (Λέων Ἀρμένιος. Θεόφιλος), ἀλλ' ἡ αὐτοκράτειρα Θεοδώρα ἀνεστήλωσε πάλιν ὀριστικῶς τὰς εἰκόνας ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ὥρισε δὲ εἰς ἀνάμνησιν τοῦ γεγονότος τούτου ἑορτὴν τὴν Κυριακὴν τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἐπειδὴ οἱ μοναχοὶ ἦσαν οἱ ὑποστηρίζοντες πρὸ πάντων τὰς εἰκόνας, οἱ εἰκονομάχοι ἐκηρύχθησαν καὶ κατ' αὐτῶν, καὶ κατέστρεψαν πολλὰ αὐτῶν μοναστήρια καὶ βιβλιοθήκας μοναστηριακάς, διέλυσαν δὲ καὶ τὰ σχολεῖα αὐτῶν. Ἀλλὰ τοῦτο ἀντὶ νὰ ὠφελήσῃ ὡς ἐνόμιζον οἱ εἰκονομάχοι, ἔβλαψε τὸ κράτος, διότι κατέστρεψε τὰ μόνα τότε ὑπάρχοντα σχολεῖα. Ὡστε ἐνῶ οἱ εἰκονομάχοι ἐνόμιζον, ὅτι ἐπεδίωκον τὴν πρόοδον, ἐπήνεγκον τὴν ὀπισθοδρόμησιν τοῦ λαοῦ. Ὑπὲρ τῶν εἰκόνων εἰργάσθησαν καὶ ἔγραψαν τότε δύο μεγάλοι ἐκκλησιαστικοὶ διδάσκαλοι ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς καὶ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, οἵτινες ἐνόμιζον, ὅτι ἡ κατάχρησις δὲν πρέπει νὰ κωλύῃ τὴν χρῆσιν· αἱ εἰκόνες κοσμοῦσι τὰς ἐκκλησίας· διατηροῦσι ζωηρὰν τὴν μνήμην τῶν ἱερῶν προσώπων· καὶ διδάσκουσι τὸν λαόν.

§ 14.

Τίνες πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ διδάσκαλοι διέπρεψαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους διέπρεψαν ὡς ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς πολλοὶ, οἵτινες ἠδύναντο νὰ ἀμιλλῶν-

ται κατὰ τὴν σοφίαν πρὸς τοὺς σοφωτέρους ἐκ τῶν συγχρόνων ἐθνικῶν. Ἐμορφώθησαν δὲ οὗτοι φιλολογικῶς μὲν ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς ἐθνικαῖς σχολαῖς, ἰδίως ἐν τῇ τῶν Ἀθηνῶν, ἣτις ἤχμαζε τότε καὶ ἐν τῇ μελέτῃ τῶν ἀρχαίων κλασικῶν συγγραφέων, ἐκκλησιαστικῶς δὲ ἐν ταῖς θεολογικαῖς σχολαῖς, ὁποῖαι ἤχμαζον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Κλήμεντος καὶ τοῦ Ὀριγένους) καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἣ διὰ τῆς μελέτης τῶν Γραφῶν καὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαιοτέρων ἐκκλησιαστικῶν διδασκάλων καὶ μάλιστα τοῦ Ὀριγένους. Διὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν οἱ σοφοὶ οὗτοι πατέρες ἐξήγησαν τὰς Γραφὰς, ἐξέθηκαν τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας, κατεπολέμησαν τοὺς ἐθνικοὺς, ὑπερασπιζόμενοι τὸν χριστιανισμόν, ἀνῆρσαν τοὺς αἵρετικοὺς καὶ ἀνέπτυξαν τὰ δόγματα καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ ἐπισημότεροι ἐξ αὐτῶν εἶναι ἐκ μὲν τῶν ἀνατολικῶν ἐλλήνων οἱ ἀκόλουθοι. Ὁ Καισαρείας Εὐσέβιος ὁ συγγραφεὺς πρῶτος σχεδὸν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν. Ὁ Εὐσέβιος ἔχων φίλον τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον, τῇ ἀδείᾳ τούτου ἠδυνήθη νὰ ἐξετάσῃ τὰ ἀρχεῖα τοῦ κράτους, καὶ νὰ συλλέξῃ πᾶσαν τὴν ἀναγκαίαν ὕλην διὰ τὸ ἔργον του. Ὁ Εὐσέβιος ἦτο ἀνὴρ πολυμαθέστατος, συνέγραψε δὲ ἐκτὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας του καὶ πολλὰ ἄλλα ἔργα. Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας, ὁ ὁποῖος κατεπολέμησε τὴν αἵρεσιν τοῦ Ἀρείου, ὑπέστη φοβεροὺς διωγμοὺς ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων τῶν ὑποστηριζάντων τὸν Ἀρειανισμόν, μάλιστα τοῦ Κωνσταντίου, δεκάκις ἐξορισθεὶς καὶ περὶ τὰ 20 ἔτη διατρίψας ἐν τῇ ἐξορίᾳ. Τὰ συγγράμματα τοῦ ἀγίου Ἀθανασίου, τὰ πλεῖστα πολεμικὰ κατὰ τῶν ἀρειανῶν, εἶναι πλήρη βαθειῶν ἐνοιῶν. Ὁ μέγας Βασίλειος, μητροπολίτης Καισαρείας

ἐν Καππαδοκίᾳ, ὅστις ἐπίσης ἐδοξάσθη διὰ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλεντος, ἐφημίσθη δὲ ἐν γένει διὰ τὴν ἀφοσιώσιν του εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἣτις εἶχεν αὐτῷ ἐμπιστευθῆ.

Ὁ Βασίλειος κατῴρθωσε νὰ συνασπίσῃ κατὰ τῶν ἀρειανῶν πάντας σχεδὸν τοὺς ἐπισκόπους τῆς Ἀσίας. Ὁ Μόδεστος, ὁ αὐτοκρατορικός ἐπίτροπος, ὁ σταλεῖς ἵνα ἐκφοβίσῃ αὐτὸν καὶ ἀναγκάσῃ νὰ υποκύψῃ εἰς τὴν θέλησιν τοῦ αὐτοκράτορος, εὐρῶν ἀπροσδόκητον ἀντίστασιν παρὰ τῷ Βασιλείῳ, ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ ἄπρακτος, ὁμολογῶν, ὅτι οὐδέποτε εἶδεν ἐπίσκοπον τολμηρότερον ὑπερασπιστὴν τῶν δικαιωμάτων τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Βασίλειος οὗτος ἵδρυσεν καὶ τὸ περιφημότερον πτωχοκομεῖον τῆς ἐποχῆς του, ὑπὲρ οὗ ἀφιέρωσε πάντα τὰ εἰσοδήματα τῆς πλουσίας μητροπόλεώς του, αὐτὸς πενιχρώτατα ὡς ἀπλοῦς μοναχὸς ἀποζῶν. Ἐν καιρῷ δὲ λιμοῦ ἔτρεφε καθ' ἑκάστην ἐν τῇ τραπέζῃ του ἑκατοντάδας πτωχῶν. Ὁ βίος του ὀλόκληρος ἦτο πλήρης αὐταπαρνήσεως καὶ ἀφοσιώσεως εἰς τὸν Θεόν. Συνέγραψε πολλὰ δογματικά, ἠθικά καὶ ἐξηγητικά συγγράμματα καὶ κανόνας περὶ μοναχικοῦ βίου. Ὁ Ναζιανζηνὸς Γρηγόριος, ὅστις ὅτε ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπεκράτουν οἱ φίλοι τοῦ Ἀρείου καὶ ὁμόφρονες, μόνος ἐπάλαισεν ἐν τῷ τότε κέντρῳ τούτῳ τῶν ἑχθρῶν τῆς ὀρθῆς πίστεως ὑπὲρ ταύτης, κατέστη δὲ περιβόητος διὰ τὴν εὐγλωττίαν, μεθ' ἧς ὑπερήσπισεν τὴν θεότητα τοῦ Λόγου, διὸ καὶ θεολόγος ἐκλήθη. Ὁ Ἰερώνυμος ἦλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπίτηδες ἵνα ἀκούσῃ τὰ κηρύγματα αὐτοῦ. Οὐδεὶς κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτοῦ ἠδύνατο νὰ παραβληθῆ πρὸς αὐτὸν κατὰ τὴν εὐγλωττίαν. Ἀναδειχθεὶς ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Α', ἐγένετο καὶ πρόεδρος τῆς Β' οἰκουμεν-

κῆς συνόδου. Ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος οὗτος εἶχον ὁμοῦ σπουδάσει τὴν φιλοσοφίαν ἐν Ἀθήναις, ὅπου συνέδεσαν πρὸς ἀλλήλους ἀδιάρρηκτον καὶ ισόβιον φιλίαν. Τὴν θεολογικὴν δὲ μόρφωσίν του ὄφειλε καὶ αὐτὸς καθὼς καὶ ὁ Βασίλειος πρὸ πάντων εἰς τὴν μελέτην τῶν συγγραμμάτων τοῦ σοφοῦ Ὁριγένους. Συνέγραψεν ἐκτὸς πολλῶν θεολογικῶν λόγων καὶ θρησκευτικὰ ποιήματα καὶ ἐπιστολάς. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ἀδελφὸς τοῦ μεγάλου Βασιλείου, βαθυνούστατος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς. Ὁ Γρηγόριος οὗτος τόσον ἐξετίμα τὸν Ὁριγένη, ὥστε ἀπεδέχετο καὶ αὐτὰς αὐτοῦ τὰς ἑτεροδοξίας. Καὶ αὐτὸς ὑπερησπίσθη τὴν ὀρθοδοξίαν κατὰ τῶν Ἀρειανῶν. Ἄνευ τῶν μεγάλων τούτων πατέρων ἡ ἐκκλησία ἐκινδύνευε νὰ ἐξαιρεϊανισθῆ. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης ὁ μετὰ ταῦτα ἐπικληθεὶς Χρυσόστομος, ὅστις ἀνέπτυξε τοιαύτην εὐγλωττίαν, ὥστε ἐξέπληξε καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐθνικοὺς ῥήτορας, ὠνομάσθη δὲ παρὰ πολλῶν Δημοσθένης τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Χρυσόστομος ἀνευετράφη χριστιανικῶς ὑπὸ τῆς εὐσεβοῦς μητρός του Ἀνθούσης⁽¹⁾ ἐδιδάχθη δὲ τὴν ῥητορικὴν ὑπὸ τὸν περίφημον Λιβάνιον, ὅστις ἐθαύμασεν, ἐν ᾧ ἔτι ὁ Χρυσόστομος ἐσπούδαζε παρ' αὐτῷ, τὴν ῥητορικὴν δεινότητα αὐτοῦ. Οὐδεὶς ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης συνέγραψε πλεότερα συγγράμματα αὐτοῦ, ἐξ ὧν διακρίνονται αἱ λαμπραὶ αὐτοῦ ὁμιλίαι εἰς ἅπασαν σχεδὸν τὴν ἁγίαν Γραφήν. Ὁ Χρυσόστομος ὡς κῆρυξ τοῦ θείου λόγου καὶ τῆς ἀληθείας ἦτο τοσοῦτον ἀτρόμητος, ὥστε δὲν ἐδίσταζε νὰ ἐλέγῃ καὶ αὐτῆς τῆς αὐτοκρατείας Εὐδοξίας τὰς παρεκτροπὰς, δι' ὃ καταδιωχθεὶς ὑπ' αὐτῆς, ἐξωρίσθη, καὶ

(1) Καὶ τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἡ μήτηρ Ἑμμέλια καὶ τοῦ Ναζιανζηνοῦ Γρηγορίου ἡ Νόννα ἐφημίσθησαν ἐπὶ ἀγιότητι.

ἀπέθανεν ἐν τῇ ἐξορίᾳ ταύτῃ (407). Ὁ Χρυσόστομος ἐφρόντιζεν ὡς πατὴρ περὶ τῶν πτωχῶν, ἰδρύσας πολλὰ πτωχοκομεῖα, προύνοησε περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου, εἰργάσθη δὲ καὶ πρὸς ἐξάπλωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ παρὰ τοῖς Γότθοις καὶ Πέρσαις. Ὁ Ἱεροσολύμων Κύριλλος συνέγραψε κατηχήσεις χάριν τῶν εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἐπιστρεφόντων, ὁ Ἐπιφάνιος κατεπολέμησε τὰς αἱρέσεις μετὰ ὑπερέτρου ζήλου, ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος ἐπολέμησε τὸν Νεστόριον, προστὰς τῆς Γ' οἰκουμενικῆς συνόδου, ὁ Μοψουεστίας Θεόδωρος καὶ ὁ Κύρου Θεοδώρητος ἦσαν φίλοι τοῦ Νεστορίου, ἄνδρες πεπαιδευμένοι ἐν τῇ σχολῇ τῆς Ἀντιοχείας μορφωθέντες, ἔγραψαν δὲ σοφὰς εἰς τὴν ἁγίαν Γραφήν ἐρμηνείας, ὁ συγγραφεὺς τῶν φερόντων τὸ ὄνομα Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου συγγραμμάτων ἤχησε πιθανῶς περὶ τὰ τέλη τοῦ τοῦ Ε' αἰῶνος, ἠθέλησε δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ γνωστοῦ ἀθηναίου μαθητοῦ τοῦ Παύλου νὰ διαδώσῃ τὰς νεοπλατωνίζουσας χριστιανικὰς δοξασίας του, Μάξιμος ὁ ὁμολογητῆς ἠγωνίσθη κατὰ τῶν μονοθελητῶν, ὁ δὲ Δαμασκηνὸς καὶ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ὑπερησπίσθησαν τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων.†

Ἐκ δὲ τῶν δυτικῶν λατίνων διέπρεψαν ὁ Ἀμβρόσιος, ὅστις αὐτοκρατορικὸς ἐπίτροπος Μεδιολάνων ὦν, ἐτιμᾶτο διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ εὐσέβειαν αὐτοῦ τοσοῦτον, ὥστε καίπερ λαϊκὸς ἐξελέχθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου ἀρχιεπίσκοπος Μεδιολάνων, ἦτο δὲ τοσοῦτον σεβαστὸς, ὥστε ἐπεβάλλετο καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς αὐτοκράτορας. Οὕτως ὑπεχρέωσε τὸν αὐτοκράτορα Θεοδόσιον τὸν Α' νὰ τελέσῃ δημοσίᾳ μετάνοιαν, διότι εἶχε καταδιώξει τοὺς Θεσσαλονικεῖς ἕνεκα ἀσημάντου αἰτίας. Ὁ Ἰλάριος, ὁ πολεμήσας ὡς ἄλλος Ἀθανάσιος τοὺς Ἀρειανούς ἐν τῇ δύσει.

Ὁ Ἱερώνυμος, πολυγραφώτατος ἐκκλησιαστικός συγγραφεὺς, ἰδίως δὲ εἰδημονέστατος τῶν Γραφῶν ἐρμηνευτικής. Ὁ Ἱερώνυμος διέτριψεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐν Παλαιστίνῃ ὅπως μελετήσῃ ἐν αὐτῇ τῇ χώρᾳ τῶν ἐβραίων τὴν ἐβραϊκὴν ἀρχαιολογίαν. Μετέφρασε δὲ τὴν ἁγίαν Γραφήν εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Ἡ μετάφρασις αὕτη εἶναι ἡ λεγομένη Βουλγάτα. Ὁ Αὐγουστίνος ὑπερηκόνησε πάντας τοὺς δυτικούς πατέρας κατὰ τὴν σοφίαν, ἔγραψε μέγαν ἀριθμὸν συγγραμμάτων, καὶ δι' αὐτῶν ὡς οὐδεὶς ἄλλος μεγίστην ἐξήσκησεν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς θεολογίας τῆς δύσεως. Ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ ἐπικληθεὶς Διάλογος συνετέλεσε διὰ τῆς δραστηριότητος αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς παπικῆς δυνάμεως καὶ ἐλάμπρυνε τὴν λατρείαν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, ἀναμορφώσας τὴν μουσικὴν αὐτῆς τῇ βοήθειᾳ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς. Συνέτεινε δὲ καὶ εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ.

§ 15.

Πῶς διεμορφώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις; Πῶς ἀνεφάνησαν οἱ πατριάρχαι;

Ἀφ' οὗτου οἱ ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες ἐγένοντο χριστιανοί, ἤρχισαν νὰ ἀναμιγνύωνται εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ νὰ ἔχωσιν εἰς χεῖράς των σχεδὸν τὴν ἀνωτάτην διεύθυνσιν αὐτῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐφρόνει, ὅτι καθὼς οἱ ἐπίσκοποι ὤρίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀποστόλων ἐπὶ τῶν ἔσω, οὕτως ὁ Θεὸς ὤρισεν αὐτὸν ἐπίσκοπον ἐπὶ τῶν ἔξω τῆς ἐκκλησίας, ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς αὐτῆς καταστά-

σεως. Οἱ αὐτοκράτορες συνεχάλουν τὰς συνόδους πρὸς λύσιν τῶν σπουδαιοτέρων ζητημάτων, ἐπεκύρουν δὲ τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν καὶ ἐξέδιδον ὡς νόμους τοῦ κράτους. Πολλάκις δὲ ἡ ἀνάμιξις αὕτη προέβαιεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε διὰ νόμου νὰ ὀρίζωσι, τί οἱ ὑπήκοοι τῶν ἔπρεπε νὰ πιστεῦσαι. Τοῦτο ὑπῆρξεν ἡ κυριωτάτη αἰτία, δι' ἣν τὸ βυζαντινὸν κράτος κατεσπαράσσετο ἐπὶ αἰῶνας ὄλους ὑπὸ θρησκευτικῶν ἐρίδων καὶ πολέμων. Οἱ ἐπίσκοποι ἐγίνοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὄργανα τῶν θελήσεων τῶν αὐτοκρατόρων, ἀλλὰ καὶ οὗτοι πολλάκις ἐν ἀγνοίᾳ τῶν ἐχρησίμευον ὡς ὄργανα τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν δογματικῶν μερίδων.

Ὁ κληρὸς ἀπέκτησε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μέγαν πλοῦτον, διότι αἱ ἐκκλησίαι ἔλαβον μέρος τῆς δημοτικῆς περιουσίας, ἐκληρονόμησαν δὲ πολλαχοῦ τοὺς ἐθνικοὺς ναοὺς καὶ τὰς περιουσίας τῶν, καὶ ἐλάμβανον πλουσίας δωρεὰς παρ' εὐσεβῶν. Εἶχε δὲ μέγα κράτος ὁ κληρὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, εἰς τοὺς λαϊκοὺς μείναντος μό-
νου τοῦ δικαίωματος τῆς συμμετοχῆς ἐν τῇ ἐκλογῇ αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὸ δικαίωμα τοῦτο κατέπεσε κατὰ μικρὸν εἰς ἀπλὴν σκιάν. Εἰς τὰς τάξεις τοῦ κλήρου κατετάσσοντο τότε πολλοὶ ἐπίσημοι πολιτικοὶ καὶ νομομαθεῖς ἢ πεπαιδευμένοι ἄνδρες, διότι ὁ κληρὸς εἶχε μεγάλη προνόμια ἤτο ἀπηλλαγμένος τῶν δημοσίων βαρῶν· εἶχεν ἴδια κληρικὰ δικαστήρια· οἱ δὲ ἐπίσκοποι ἐδικάζοντο μόνον παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων. †

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀναφαίνονται τὸ πρῶτον καὶ οἱ πατριάρχαι. Καθὼς δηλαδὴ εἰς ἀρχαιοτέρους χρό-
νους, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω (πρβλ. § 8), οἱ ἐπίσκοποι τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀπετέλεσαν κατὰ μικρὸν τὰς διαφοροὺς ἐπαρχιακὰς ἐκκλησίας, ὧν

προϊστάτο ὁ ἐπίσκοπος τῆς μητροπόλεως τῆς ἐπαρχίας, ὁ μητροπολίτης, ὅστις ἦτο καὶ ὁ πρόεδρος τῶν ἐπισκοπικῶν συνόδων τῶν ἐπαρχιακῶν τούτων ἐκκλησιῶν, οὕτω μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅτε τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος διηρέθη εἰς διαφόρους πολιτικὰς διοικήσεις, ὧν ἐκάστη περιέλαβε πολλὰς ἐπαρχίας, οἱ ἐπίσκοποι τῶν διοικήσεων τούτων συνηνώθησαν καὶ ἀπετέλεσαν τὰς κατὰ διοικήσεις ἐκκλησίας μετὰ τῶν διοικητικῶν συνόδων, ὧν πρόεδρος ἀνεδείχθη ὁ ἐπίσκοπος τῆς πρωτεύουσας τῆς διοικήσεως. Τοιοῦτοτρόπως οἱ ἐπίσκοποι τῶν πόλεων Ῥώμης, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἐφέσου, Καισαρείας καὶ Θεσσαλονίκης, αἵτινες ἦσαν πρωτεύουσαι διοικήσεων, ὑψώθησαν ὑπεράνω τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων καὶ ἀνέλαβον ἀνωτέραν ἐξουσίαν ἐπ' αὐτῶν. Ὅσακις οἱ ἐπίσκοποι τῶν διοικήσεων συνήρχοντο εἰς συνόδους (διοικητικὰς συνόδους), αὐτοὶ ἦσαν οἱ πρόεδροι αὐτῶν. Ὀνομάσθησαν δὲ τὸ πρῶτον οἱ ἐπίσκοποι οὗτοι ἑξαρχοὶ ἢ ἀρχιεπίσκοποι, ἀπὸ τῶν μέσων δὲ τοῦ Ε' αἰῶνος πατριάρχαι. Βραδύτερον ὑπήχθησαν ὁ Ἐφέσου καὶ ὁ Καισαρείας ὑπὸ τὸν Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δὲ Θεσσαλονίκης ἐπὶ τινὰ μὲν χρόνον ἦτο συνδεδεμένος μετὰ τοῦ Ῥώμης, μετὰ δὲ ταῦτα ὑπήχθη ὑπὸ τὸν Κωνσταντινουπόλεως, ὥστε τέσσαρες ἀνεδείχθησαν κυρίως ἀνώτατοι τῆς ἐκκλησίας ἐπίσκοποι ὁ Ῥώμης, ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἀλεξανδρείας καὶ ὁ Ἀντιοχείας. Εἰς τοὺς τέσσαρας τούτους πατριάρχας προσέθηκε Θεοδόσιος ὁ Β' καὶ τὸν ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων, θέλων νὰ τιμῆσθαι τὴν πόλιν, ἐν ἧ ἔσχηματίσθη δι' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων ἡ πρώτη χριστιανικὴ ἐκκλησία, ἀφ' ἧς ἐξηπλώθη ἔπειτα ὁ χριστιανισμὸς εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον. Οὕτως ἀ-

νεφάνησαν οἱ πέντε τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας πατριάρχαι, ὁ Ῥώμης, ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἀντιοχείας καὶ ὁ Ἱεροσολύμων, ὑφ' οὗς ὑπήχθησαν κατὰ μικρὸν πάντες οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἀνεγνωρίσθη ἐν τῇ Γ' οἰκουμενικῇ συνόδῳ αὐτοκέφαλος.

§ 16.

Πῶς ἤβησεν ἡ ἐξουσία τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης;

Ὁ ἐπισημότερος ἐκ τῶν πέντε πατριαρχῶν ἦτο ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης, διότι ἡ Ῥώμη ἦτο ἡ ἀρχαία πρωτεύουσα σχεδὸν ὅλου τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὅστις περιελήφθη εἰς τὸ ἀπέραντον Ῥωμαϊκὸν κράτος, καὶ διότι ἡ πατριαρχικὴ αὐτοῦ περιφέρεια ἦτο πολὺ μεγαλητέρα ἢ ἡ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν, περιλαμβάνουσα μέγα μέρος τῆς δύσεως· ἦσαν ὅμως καὶ ἐν τῇ δύσει ἐπὶ ἰκανὸν ἔτι χρόνον πολλαὶ ἐκκλησῖαι ἀνεξάρτητοι, εἶον τῆς Γαλλίας, τῆς Ἰσπανίας, τῆς Βρεττανίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Εἶχε λοιπὸν ὁ Ῥώμης τὰ πρεσβεῖα μόνον τῆς τιμῆς μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων, μεθ' ὃν ἤρχετο ὁ Κωνσταντινουπόλεως. Ἄλλ' ὁ Ῥώμης, εἶδομεν, ὅτι καὶ ἐν ἀρχαιοτέρα ἐποχῇ (§ 8) δὲν ἤρχετο εἰς τὴν τιμὴν ταύτην, ἐσπούδαζε δὲ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Οἱ πάπαι (οὕτως ὠνομάσθησαν ἀπὸ τοῦ 5' αἰῶνος οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης) ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ὡς διαδόχους τοῦ Πέτρου, καὶ καθὸ τοιοῦτοι εἰς ἑαυτοὺς ἀναφέροντες τὸ

παρά Ματθαίω (ις', 18) χωρίον «Σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν», ἠξίουσαν νὰ δεσπόζωσι πάντων, ὡς εἶ οὗτος Πέτρος εἶχε λάβει τοιαύτην τινὰ ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας, καὶ ὡς εἶ ὁ ἀπόστολος οὗτος ὑπῆρξεν ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας καὶ πρῶτος αὐτῆς ἐπίσκοπος. Αἱ δύο αὗται προϋποθέσεις ἦσαν ἐντελῶς ἐσφαλμένα. Ὁ Πέτρος ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ παρίσταται μὲν ὡς κορυφαῖος τῶν ἀποστόλων, ἀλλὰ τοῦτο σημαίνει μόνον, ὅτι ἕνεκα προσωπικῶν προτερημάτων ἐν πάσαις ταῖς περιστάσεσι παρουσιάζετο ὡς πρῶτος καὶ τῶν λοιπῶν ἐξέχων μετὰ τοῦ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου. Οὐδαμοῦ ὁμως ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἀπαντῶμεν αὐτὸν διατάσσοντα τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους, τοῦναντίον πάντες συμπράττουσιν ὡς ἴσοι. Ὅτε δὲ ὁ Παῦλος ἐν Ἀντιοχείᾳ παρετήρησεν ἀσθένειάν τινα τοῦ Πέτρου ἐν τῇ συμπεριφορᾷ αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἰουδαίζοντας χριστιανοὺς, ὅτι δηλ. χάριν αὐτῶν ἀπέφευγε νὰ συναναστρέφηται μετὰ τῶν ἐξ ἔθνῶν χριστιανῶν, ἠλεγξεν αὐτὸν κατὰ πρόσωπον. Τὸ δὲ, «Σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν», λεχθὲν παρὰ τοῦ Κυρίου τῷ Πέτρῳ, ὅτε ἐξ ὀνόματος πάντων τῶν ἀποστόλων ἐρωτηθέντων, τίνα ἔλεγον αὐτὸν, ἀπήντησε διὰ τῆς ὁμολογίας: «Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος», σημαίνει ἀπλῶς: Ἐπὶ τῆς σταθερᾶς ταύτης πίστεως, ἣν ὁμολόγησας καὶ δι' ἣν σε καλῶ Πέτρον, θέλω οἰκοδομήσει τὴν ἐκκλησίαν. Ἡ πέτρα, ἐφ' ἧς οἰκοδομήθη ἡ ἐκκλησία, εἶναι ἡ σταθερὰ πίστις εἰς Χριστόν. Οὕτως ἐνόησαν τὸ χωρίον τοῦτο οἱ πλεῖστοι ἀρχαῖοι πατέρες, οἷον ὁ Ἰλάριος, ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Γρηγόριος Νύσσης, καὶ ὁ Χρυσόστομος. Ὁ δὲ Αὐγουστίνος ἐννοεῖ αὐτὸν τὸν Χρι-

στόν (1). Ὡς πρὸς δὲ τὴν δευτέραν προϋπόθεσιν παρατηροῦμεν, ὅτι εἶναι ἱστορικῶς ἀποδεδειγμένον, ὅτι ἡ ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησία δὲν ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ Πέτρου, ὅτι πρὶν ἀχθῆ ὁ Πέτρος εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ἵνα μαρτυρήσῃ, (2) (οἱ νεώτεροι ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοὶ ἀμφισβητοῦσι καὶ αὐτὸ τὸ γεγονός τῆς εἰς Ῥώμην ἐλεύσεως τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ ἐκεῖ μαρτυρίου του), εἶχεν ἐνεργήσει ἐν αὐτῇ ὑπὲρ τοῦ κηρύγματος ὁ Παῦλος, ὅστις μᾶλλον ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ἰδρυτὴς αὐτῆς, καὶ ὅτι ἄγνωστοι χριστιανοὶ ἀπὸ τῆς Ἀσίας ἐκεῖσε πιθανῶς χάριν ἐμπορίου ἐλθόντες, ἐκήρυξαν τὸ πρῶτον παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις τὸ εὐαγγέλιον. Ὡστε δὲν ἰδρυσεν ὁ Πέτρος τὴν ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίαν, οὐδὲ πρῶτος ἐπίσκοπος αὐτῆς ἐγένετο, καθ' ὅσον μάλιστα οἱ ἀπόστολοι δὲν ἦσαν ὠρισμένων πόλεων ἐπίσκοποι, ἀλλὰ πάσης τῆς ἐκκλησίας, οὐδ' ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης ἄρα εἶναι διάδοχος τοῦ Πέτρου. Ἐν ᾧ δύσει ὁμως ἠδυνήθησαν οἱ πάπαι νὰ πραγματοποιήσωσι τὰς δεσποτικὰς ἀξιώσεις των, ἐπιτυχόντες κατὰ διαφόρους εὐνοϊκὰς περιστάσεις νὰ ὑποτάξωσιν ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῶν τὰς ἄλλοτε αὐτοκεφάλους ἐκκλησίας τῆς Ἀφρικῆς, Γαλλίας, Ἰσπανίας, Ἰλλυρίας καὶ λοιπὰς. Περὶ τὰ τέλη τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἤτοι κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα, ὑπήκουε σχεδὸν ἤδη ἅπασα ἡ δύσις εἰς τὰ νεύματα αὐτῶν. Μόνον ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἀνατολῇ αἱ ἀξιώσεις τῶν παπῶν ἀπεκρούσθησαν. Οἱ ἀνατολικοὶ ἐπίσκοποι μόνον τὸ πρωτεῖον τῆς τιμῆς παρέχοντες αὐτοῖς, ἐθεώρουν τὰς ἐκκλησίας των

(1) Καὶ εἰς τὸν Πέτρον δὲ προσωπικῶς νὰ ἀναφέρωνται οἱ λόγοι οὗτοι, οὐδόλωσ ὠφελεί τοῦτο τοῦς πάπαι, διότι οὗτοι δὲν εἶναι διάδοχοι τοῦ Πέτρου.

(2) Ἡ παράδοσις αὕτη εὐρηται παρ' Εὐσεβ. ἐκκλ. ἱστ. β', 25 καὶ παρ' Εἰρηναίῳ κατὰ αἰρ. γ', 10.

ἀνεξαρτήτους καὶ αὐτοκεφάλους. Μόνον δ' ἐπὶ σπουδαίων ὑποθέσεων ἐζήτουν τὴν σύμπραξιν τῶν ὡς ἰσχυρῶν πατριαρχῶν, καθὼς ἐζητεῖτο ὡς ἀναγκαία καὶ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν τῆς ἀνατολῆς ἢ σύμπραξις. Ἄλλως δὲ ἡ ἀνατολὴ τότε ὑπερεῖχε καθ' ὅλα τῆς δύσεως· ἐκεῖ ἤχμαζον αἱ θεολογικαὶ σχολαί· ἐκεῖ διέπρεπον οἱ μεγάλοι θεολόγοι καὶ φωστῆρες τῆς ἐκκλησίας· ἐν γένει δὲ ἡ δύσις ἠκολούθει τὴν θεολογικὴν κίνησιν τῆς ἀνατολῆς. Αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐγίναν πᾶσαι ἐν τῇ ἀνατολῇ· οἱ δὲ πάπαι οὔτε συνεκάλουν αὐτάς (τοῦτο ἐπραττον οἱ αὐτοκράτορες Κωνσταντινουπόλεως), οὔτε πρόεδροι αὐτῶν ἀποκλειστικῶς ἐγίνοντο διὰ τῶν ἀπεσταλμένων αὐτῶν. Τὴν προεδρείαν αὐτῶν εἶχον συνήθως οἱ πατριάρχαι ἢ ἄλλοι ἐπίσημοι ἐπίσκοποι τῆς ἀνατολῆς. Ἐπίσης αἱ πράξεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ὑπεχρέουν καὶ τοὺς πάπας. Σύνοδοι οἰκουμενικαὶ ἐκήρυξαν πάπας αἰρετικούς, καθὼς ἡ σ' τὸν μονοθελήτην πάπαν Ὀνώριον (680). Τοιαύτη ἦτο ἡ θέσις τῶν ἀνατολικῶν ἐπισκόπων ἀπέναντι τῶν ἐπισκόπων τῆς Ῥώμης. Τὴν θέσιν ταύτην ἠθέλησαν οἱ πάπαι νὰ μεταβάλωσι κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα, ἀλλ' ὁ Φώτιος ἀπέκρουσεν ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς καὶ τότε τὸν δεσποτισμὸν αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο ἐγεννήθη τὸ σχίσμα μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας, περὶ οὗ κατωτέρω ῥηθήσονται πλείονα (§ 21).

§ 17.

Τίς ἦτο ἡ ἀνωτάτη πραγματικὴ ἐξουσία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ; Πόσαι οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐγίνοντο;

Τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐξήσκουν αἱ

οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ὧν αἱ ἀποφάσεις ἐθεωροῦντο ὡς ἔκφρασις ἀλάνθαστος τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ ὑπαγόρευσις αὐτοῦ τοῦ τὴν ἐκκλησίαν ὀδηγοῦντος ἁγίου Πνεύματος, ἦσαν δὲ διὰ τοῦτο ἀνέκκλητοι. Αἱ σύνοδοι αὗται συνεκαλοῦντο παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων, ὡσάκις συνεκίνουν τὴν ἐκκλησίαν μεγάλα ζητήματα πρὸς λύσιν τῶν ὁπίων δὲν ἐπῆρχουν αἱ ἐπαρχιακαὶ καὶ λοιπαὶ μερικαὶ σύνοδοι. Ὀνομάζοντο δὲ οἰκουμενικαὶ, διότι ἀντεπροσώπευον σχεδὸν τὴν καθ' ἅπασαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένην ἐκκλησίαν. Πρόεδροι αὐτῶν ἦσαν ἐπίσημοι ἐπίσκοποι τῆς ἐκκλησίας, παρίσταντο δὲ πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως καὶ αὐτοκρατορικοὶ ἐπίτροποι. Ἐπὶ τῶν δογματικῶν ζητημάτων ὤφειλον πάντες νὰ συμφωνήσωσιν· οἱ διαφωνοῦντες ἀπεκηρύττοντο ὡς αἰρετικοί. Ἐπὶ τῶν ἄλλων δὲ ζητημάτων ἔκρινεν ἡ πλειονοψηφία. Πρώτην τοιαύτην σύνοδον συνεκάλεσεν ὁ μέγας Κωνσταντῖνος τῷ 325 ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας, ὅτε ὁ Ἄρειος διὰ τῆς διδασκαλίας του τῆς ἀρνούμενης τὴν ἀληθῆ θεότητα τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦτον χτίσμα κηρυττούσης, κατεθούρησεν ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν. Εἰς τὴν σύνοδον ταύτην συνῆλθον περὶ τοὺς 300 πατέρας. Αἱ λοιπαὶ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι εἶναι αἱ ἑξῆς· ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Β' τῷ 381 κατὰ τῶν Ἀρειανῶν καὶ Πνευματομάχων· ἡ ἐν Ἐφέσῳ Γ' τῷ 431 κατὰ Νεστορίου· ἡ ἐν Χαλκηδόνι Δ' τῷ 451 κατὰ Εὐτυχοῦς· ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ε' τῷ 553 κατὰ τῶν Νεστοριανιζόντων· ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ϛ' τῷ 680 κατὰ τῶν μονοθελητῶν, οἵτινες κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα ἀνενέωσαν τὸν Εὐτυχιανισμόν ὑπὸ νέαν μορφήν· μετὰ τῆς συνόδου ταύτης συνδέεται καὶ ὡς συνέχεια αὐτῆς ἐθεωρήθη ἡ λεγομένη Πενθέκτη σύνοδος ἡ ἐν Τρούλλῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 692· καὶ ἡ ἐν Νι-

καί α Ζ' τῷ 787 κατὰ τῶν εἰκονομάχων. Αἱ σύνοδοι αὐταὶ ἐκτός τῶν δογματικῶν αὐτῶν ὄρων ἐξέδωκαν καὶ κανόνας ἀφορῶντας εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν, τὰ ἤθη καὶ τὴν λατρείαν. Ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων τῶν συνόδων τούτων στηρίζεται μέχρι τῆς σήμερον ὁλόκληρον τὸ δογματικὸν καὶ διοικητικὸν οἰκοδόμημα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

§ 18.

Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;

Ἡ λατρεία τῆς ἐκκλησίας, ἀφ' οὗτο οἱ Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες, χριστιανοὶ γενόμενοι, ἐμερίμνων περὶ αὐτῆς, ἐθνικοὶ δὲ πλούσιοι προσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν προσέφερον μεγάλας δωρεὰς αὐτῇ, ἀνέλαβε μεγάλην λαμπρότητα καὶ ἀπέβη πομπωδεστάτη. Κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα αἱ ἐκκλησῖαι διέπρεπον ἤδη ὡς μεγαλοπρεπῆ κτίρια, πολλὰς δὲ τοιαύτας ἱδρυσεν αὐτὸς ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, οἷον τὴν ἐν ἀγίῳ Τάφῳ τῆς ἀναστάσεως, καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, ἡ εὐσεβὴς Ἑλένη. Ὡς τύπος ἐλήφθησαν αἱ ἀρχαῖαι στοαὶ, αἱ βασιλικαὶ λεγόμεναι, εἰς ἃς συνήρχετο ὁ Ῥωμαϊκὸς λαὸς χάριν τῶν ὑποθέσεων του. Ἐσωτερικῶς ὅμως διεσκευάσθη ἡ ἐκκλησία καὶ τὰ ἐν αὐτῇ διτάχθησαν κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις ναοῦ. Τὸ ἐσώτατον μέρος ἦτο προωρισμένον διὰ τὸν κλῆρον, περιεῖχε δὲ τὴν ἀγίαν τράπεζαν καὶ τὰς ἑδρας τῶν κληρικῶν καὶ ἐλέγετο βῆμα, ἀγίασμα. Τὸ πρὸ τούτου μέρος ἦτο ὁ κυρίως ναὸς, ὅπου ὑπῆρχεν ὁ ἄμβων, ἦτο δὲ καὶ ὁ ὠρισμένος τόπος τῶν ψαλτῶν καὶ ἴσταντο οἱ πιστοί. Ὁ

ἐμπροσθεν πάντων χώρος ἐκαλεῖτο νάρθηξ. Τὸ τελευταῖον τοῦτο μέρος ἐχρησίμευε χάριν τῶν μενανοούντων καὶ τῶν κατηχομένων, καὶ διὰ τοῦτο ὅτε οὗτοι ἐξέλιπον ἢ κατέστησαν σπάνιοι καὶ ὀλίγοι, κατηργήθη. Τὸ βῆμα ἐχωρίζετο τὸ πρῶτον διὰ κιγκλίδων· βραδύτερον δὲ ἀντικατέστη τοῦτο διὰ τοῦ εἰκονοστασίου. Εἰς τὰς βασιλικὰς ἐδόθη κατὰ μικρὸν ὁ τύπος τοῦ σταυροῦ, ἐν δὲ τῇ ἀνατολῇ κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν σκελῶν αὐτοῦ ἐτέθη ὁ θόλος, καὶ οὕτως ἐμορφώθη ὁ βυζαντινὸς λεγόμενος ρυθμὸς, οὗ ἄριστον πρότυπον ὑπῆρξεν ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναὸς τῆς θείας Σοφίας, ὁ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἀνοικοδομηθεὶς. Ἐσωτερικῶς ἐπληρώθησαν νῦν αἱ ἐκκλησῖαι εἰκόνων, παύσαντος μετὰ τὴν νίκην τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τῆς εἰδωλολατρίας τοῦ πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν καλῶν τεχνῶν ἐν τῇ λατρείᾳ δέους, ὅπερ ἔτρεφον οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοί, ὡς εἶδεμεν ἀλλαχοῦ (§ 9). Τῶν ἀναγλύφων μόνον ἐν κοσμήμασιν ἐγένετο χρῆσις. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐκτὸς τῶν ἀρχαίων ἑορτῶν ἀναφαίνονται νέαι ἢ τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, αἱ τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἁγίων, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τῶν Εἰσοδίων εἰς ἀνάμνησιν τοῦ ὅτι ἡ Μαρία κατὰ τὴν παράδοσιν διετῆς εἰσῆχθη καὶ ἀφιερῶθη εἰς τὸν ναόν, τῆς Ὑπαπαντῆς, πρὸς ἀνάμνησιν τοῦ ὅτι ὁ γέρον Συμεὼν ὑπήντησεν ἐν τῷ ναῷ τὸ θεῖον βρέφος καὶ ἔλαβεν εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτοῦ, τῶν ἁγίων Πάντων, τοῦ ἁγίου Στεφάνου, τοῦ Προδρόμου, τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, τῆς ὑψώσεως τοῦ σταυροῦ, καὶ τῶν μαρτύρων καὶ ἄλλων ἁγίων. Τὸν τίμιον σταυρὸν εἶχεν εὖρει ἡ ἁγία Ἑλένη ἡ μήτηρ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀρπαγέντα δὲ παρὰ τῶν Περσῶν, ἠλευθέρωσεν ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος καὶ ὕψωσεν εἰς προσκύνησιν τοῦ λαοῦ. Τὸ κέντρον τῆς λειτουργίας ἡ κυρίως λα-

τρείας ἀπετέλει καὶ νῦν ἡ τέλεισις τῆς εὐχαριστίας, ἧς προηγεῖτο ὡς προπαρασκευὴ εἰς αὐτὴν ἡ ἀνάγνωσις τῶν Γραφῶν, τὸ ἐπ' αὐτῶν κήρυγμα καὶ διάφοροι προσευχαί. Ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσι καὶ μάλιστα ἐν Ῥώμῃ καὶ Κωνσταντινουπόλει ἡ λειτουργία ἐγένετο μετὰ πλείστης λαμπρότητος, ἧτις ἐξέπληττε τοὺς ἐθνικοὺς καὶ τοὺς μήπω χριστιανισθέντας βαρβάρους λαοὺς. Ὡς ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνο γράφοι διέπρεψαν ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ὁ Δαμασκηνὸς καὶ ὁ Κοσμάς, οὓς ἐμμήθησαν πάντες οἱ μετὰ ταῦτα. Τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας τὴν λατρείαν ἐλάμπρυναν δι' ὕμνων καὶ διὰ τῆς ἀνουφώσεως τῆς μουσικῆς πρὸ πάντων ὁ Ἀμβρόσιος καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ μέγας ἡ διάλογος. Οἱ λόγοι, μάλιστα ἐν τῇ ἀνατολῇ, ὅπου ἤκμαζεν ἡ ῥητορικὴ, ἦσαν πολλάκις ἀριστουργήματα ἐκκλησιαστικῆς εὐγλωττίας, καθὼς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τῶν πλείστων ὀμιλιῶν τοῦ μεγάλου Βασιλείου, τοῦ Ναζιανζηνοῦ Γρηγορίου καὶ μάλιστα τοῦ Χρυσοστόμου. Πολλάκις ὁμως οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ῥήτορες, λησμονοῦντες ὅτι ἦσαν κήρυκες τοῦ θείου λόγου, καὶ ὅτι κύριος σκοπὸς αὐτῶν ἔπρεπε νὰ ἦναι ἡ οἰκοδομὴ τῶν πιστῶν, ἡ ἠθικὴ δηλ. καὶ θρησκευτικὴ μόρφωσις αὐτῶν, ἐπεζήτησαν νὰ ἐπιδείξωσι μόνον τὴν ῥητορικὴν ἑαυτῶν δεινότητα, πολλοὶ δὲ τῶν ἀχροατῶν μετέβαινον πρὸς αὐτοὺς μᾶλλον ἵνα θαυμάσωσιν αὐτοὺς καὶ διὰ χειροκροτήσεων δείξωσι τὴν ἐπιδοκιμασίαν των, ἢ ἵνα ὠφεληθῶσιν ἐξ αὐτῶν. Κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα εἶχεν ἐπικρατήσει ἐν τῇ ἀνατολῇ ἡ λειτουργία, ὅπως εἶχεν αὐτὴν διασκευάσει διὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ὁ μέγας Βασίλειος, βραδύτερον ὁμως ἐγενικεύθη ἀντ' αὐτῆς ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως διαδοθεῖσα ἢ ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου ἐπιτομευθεῖσα καὶ ἐπεξεργασθεῖσα λειτουργία, ἢ μέχρι τῆς σή-

μερον μετά τινων ἐπουσιωδῶν μεταβολῶν καὶ προσθηκῶν ἐν χρήσει παρὰ τῆ ἀνατολικῆ ἐκκλησίᾳ οὐσα. Καὶ τῶν ἄλλων μυστηρίων αἱ τελεταὶ ἦτοι τοῦ βαπτίσματος, τοῦ χρίσματος, τῆς μετανοίας, τοῦ εὐχελαίου καὶ τῆς ἱερωσύνης ἀπέβησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους λαμπρότεροι καὶ πομπωδέστεροι συμφώνως πρὸς τὴν τάσιν τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ πρὸς τὰς πομπὰς καὶ τὰς μεγαλοπρεπεῖς ἑορτάς.

§ 19.

*Ὅποια τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν τῆ: ἐποχῆ: ταύτης;

Τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν κατὰ τὴν παροῦσαν ἐποχὴν δὲν διεκρίνοντο πλέον ἐπὶ τῆ καθαρότητι ἐκείνῃ, ἣτις κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διωγμῶν εἶχεν ἐκπλήξει τοὺς ἐθνικούς. Ἀφ' οὗτου ὁ χριστιανισμὸς ἐγένετο ἐπικρατοῦσα θρησκεία ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει, καὶ οἱ μὲν χριστιανοὶ ἀπήλαυον πολλῶν προνομίων, οἱ δὲ ὀπαδοὶ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας τὸναντίον κατεδιώκοντο, πολλοὶ προσήρχοντο εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν οὐχὶ ἐκ ζήλου καὶ ἀγάπης πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλ' ἔνεκα συμφέροντος. Οἱ τοιοῦτοι ἀπὸ ἐθνικῶν χριστιανοὶ γινόμενοι, μετέβαλλον μόνον τὸ ὄνομα. Οὕτως ἡ τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν σωφροσύνη καὶ περὶ τὰ ἦθη αὐστηρότης κατὰ μικρὸν ἐξέλιπεν. Εἰς τὴν ἐξαχρείωσιν τῶν ἠθῶν συνέτεινον καὶ αἱ δογματικαὶ συζητήσεις, αἱ ὁποῖαι ἤγειρον μίση μεταξὺ τῶν χριστιανῶν καὶ ἐγένων πολλάκις ἡ τὴν ὑποκρισίαν ἢ τὴν θρησκευτικὴν

ἀδιαφορίαν. Ὁ λαὸς καὶ οἱ μοναχοὶ ἀναμιγνυόμενοι εἰς τὰς συζητήσεις ταύτας, ἄς ὀλίγον ἐννόουν, ἐφανατίζοντο ἕνεκα δὲ τοῦ φανατισμοῦ τούτου ἐξέλιπε νῦν ἡ ἀρχαία τῶν χριστιανῶν ἀνοχή. Ἐνῶ οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ καταδιωκόμενοι ἐπεκαλοῦντο τὴν ἀνοχήν τῶν ἐθνικῶν αὐτοκρατόρων ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς θρησκείας, κατεδίωκον νῦν ἀπηνῶς οἱ χριστιανοὶ καὶ ἐθνικοὺς καὶ ἑτεροδόξους ἢ αἰρετικούς. Οἱ αἰρετικοὶ ἐξωρίζοντο συνήθως ἢ ἐκλείοντο εἰς μοναστήρια, ἀπαντῶσι δὲ ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐν τῇ δύσει τὰ πρῶτα παραδείγματα θανατικῆς ποινῆς ἐπιβαλλομένης εἰς τοὺς αἰρετικούς ἕνεκα τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν πεποιθήσεων. Πρῶτος ἐτιμωρήθη οὕτως ὁ αἰρετικὸς Πρισκιλιανὸς ἐν Ἰσπανίᾳ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε' αἰῶνος. Καὶ ἀπεδοκιμάσθη μὲν τότε ὁ θάνατος τοῦ Πρισκιλιανοῦ παρὰ πολλῶν ἐπισκόπων, ἀλλ' ἤδη ὁ Αὐγουστίνος ἐπεδοκίμαζε τὰς σωματικὰς τιμωρίας τῶν αἰρετικῶν καὶ ὁ πάπας Λέων ὁ Α' (450) ἐθεώρει ἐπιτετραμμένον καὶ τὸν θάνατον αὐτῶν! Ἡ ἐκκλησία ἐσπούδαζε δι' ὅλων τῶν αὐτῇ δεδομένων μέσων νὰ ἀνορθώσῃ τὰ ἥθη. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἐπολλαπλασιάσθησαν καὶ κατέστησαν αὐστηρότεροι οἱ περὶ μετανοίας κανόνες· ὠρίσθησαν πνευματικοὶ πρὸς ἐξομολόγησιν τῶν μελλόντων νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν εὐχαριστίαν· οἱ ἐκκλησιαστικοὶ κήρυκες ἐδίδασκον τὰ πλήθη ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος· αἱ τελεταὶ καθίσταντο ἐπαγωγότεραι. Ἀλλὰ τὰ μέτρα ταῦτα δὲν ἐπετύγχανον πάντοτε, διότι εἰς μὲν τοὺς μετανοοῦντας ἐδίδοντο συχνάκις ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀφῆσεις· οἱ δὲ ἐκκλησιαστικοὶ ῥήτορες ἐκ ματαιότητος συνήθως ἀπέβλεπον εἰς ἐπίδειξιν μόνον τῆς εὐγλωττίας τῶν αἰ πομπῶν· δὲ καὶ αἱ λαμπραὶ τελεταὶ ἔτεινον μόνον εἰς τὸ

νά υποθάλωσι τὴν εἰς τὰ θεάματα σπουδὴν τοῦ λαοῦ, χωρὶς νὰ θερμαίνωσι καὶ ἐξαγνίζωσι τὰς καρδίας. Τὰς ἐλλείψεις ταύτας ἀπαντῶμεν παρά τε τῷ κλήρῳ καὶ τῷ λαῷ. Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς περιγράφει ἡμῖν τὰ ἦθη τῶν κληρικῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης διὰ λίαν μελανῶν χρωμάτων. Οἱ κληρικοὶ ἦσαν ἐν τῇ δύσει ἤδη ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος πάντες ἀνεξαιρέτως ἄγαμοι, ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐπετρέπετο ὁ πρῶτος γάμος εἰς τὸν κληρὸν, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα οἱ ἐπίσκοποι ἐξ ἔθους ἐλαμβάνοντο ἐκ τῶν μοναχῶν, κατὰ δὲ τὸν Ζ' αἰῶνα ἀπηγορεύθη ῥητῶς αὐτοῖς ὁ γάμος. Ἄλλ' ἐν τῷ μέσῳ τῆς μεγάλης διαφθορᾶς ὑπῆρχον καὶ παραδείγματα ἐναρέτων ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν ἐν γένει. Πολλοὶ Πατέρες, οἷον ὁ Βασίλειος, ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Χρυσόστομος ἀπέδειξαν θαυμασίαν ἀρετήν. Ἄν δὲ καὶ ἐν γένει, καθὼς παρατηρεῖ ὁ θεῖος Χρυσόστομος,¹⁾ ἡ ἐποχὴ αὕτη παραβαλλομένη κατὰ τὰ ἦθη πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν διωγμῶν ἐποχὴν, εὐρίσκεται λίαν ὑπολειπομένη αὐτῆς, συγκριτικῶς ὅμως πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς καὶ οἱ τῆς ἐποχῆς ταύτης χριστιανοὶ ἴσταντο ἠθικῶς πολὺ ἀνώτερον αὐτῶν· διότι ὅπως δὴποτε ὁ χριστιανισμὸς ἐπέδρασε καὶ τότε ἐπὶ τῶν ἠθῶν, ἅτινα πάντοτε ἦσαν καὶ καθαρώτερα καὶ φιλανθρωπότερα τῶν ἐθνικῶν καθ' ὅσον ἡ ἠθικὴ ἀκολασία περιεστάλῃ· ἡ ἀρχαία ἀπανθρωπία ἐμετριάσθη· αἱ θηριομαχίαι καὶ μονομαχίαι ἐξέλιπον· ἡ τραχύτης πρὸς τοὺς δούλους ἐπαυσε· οἱ δὲ ἐνδεεῖς καὶ πάσχοντες εὕρισχον περίθαλψιν ἐν τοῖς φιλανθρωπικοῖς καθιδρύμασιν, ἅτινα ἀπ' οὐδεμιᾶς χριστιανικῆς πόλεως ἔλειπον.

¹⁾ Ὁμιλ. 28 εἰς ἐπιστ. πρὸς Κορινθ.

§ 20.

Πῶς ἀνεφάνη τὸ πρῶτον ὁ μοναχικὸς βίος καὶ ποῦ διεδόθη μετὰ ταῦτα;

Ἡ ἀρχαία περὶ τὰ ἦθη ὑπερβολικὴ αὐστηρότης διεσώζετο νῦν μόνον παρὰ τοῖς ἀσκηταῖς, οἵτινες εἶχον ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων ἀναφανῆ (§ 10). Οἱ ἀσκηταί, οἵτινες μένοντες ἀγαμοί, ἦσαν ἀφιερωμένοι εἰς προσευχὰς καὶ νηστείας, ἐτιμῶντο μεγάλως καὶ ἐχρησίμευον ὡς τὰ πρότυπα τῆς χριστιανικῆς τελειότητος. Ἐνῶ δὲ τὸ πρῶτον ἔζων ἐν ταῖς ἐρήμοις μεμονωμένοι, ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος συνενούμενοι ἀποτελοῦσι μοναχικὰς κοινότητας καὶ ζῶσιν ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην κατὰ τοὺς αὐτοὺς κανόνας. Ὁ ἰδρυτὴς τοῦ νέου τούτου εἴδους τοῦ ἀσκητικοῦ βίου, τοῦ λεγομένου κυρίως μοναχικοῦ ἢ μοναστηριακοῦ, εἶναι ὁ Παχώμιος, μαθητὴς τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου. Τὰ πρῶτα μοναστήρια ἀνεφάνησαν ἐν Αἰγύπτῳ, ἐκεῖθεν δὲ ἐξηπλώθη ὁ μοναχικὸς βίος εἰς ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν. Ὁ μέγας Βασίλειος, θαυμαστὴς θερμότητος τοῦ νέου τούτου βίου, συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὴν ἐν τῇ ἀνατολῇ διάδοσίν του, ὑπετύπωσε δὲ πρῶτος τοὺς κανόνας, καθ' οὓς ὄφειλον νὰ ζῶσιν οἱ ὄπαδοί αὐτοῦ. Ἐν τῇ δύσει ἐγνωστοποίησε τὸν βίον τοῦτον πρῶτος ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ὅτε ἐπὶ τῶν ἀρειανικῶν ἐρίδων ἦλθεν εἰς τὴν Ῥώμην ἐξόριστος. Ὑπεστήριξαν δὲ αὐτὸν ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Ἰερώνυμος καὶ ὁ Αὐγουστίνος. Αἱ χριστιανικαὶ χῶραι ἐπληρώθησαν ταχέως μοναχῶν καὶ μονα-

ΣΠ 625, 1 m.

στηρίων. Ὁ Παχώμιος ἤδη εἶχεν ὑφ' ἑαυτὸν 7,000 μοναχῶν. Αἱ τρεῖς θεμελιώδεις ἀρεταὶ αἱ ἀποτελοῦσαι τὸν μοναχικὸν βίον εἶναι ἡ παρθενία, ἡ πτωχεία καὶ ἡ ὑπακοή. Οἱ μοναχοὶ ἦσαν ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν προσευχὴν καὶ τὴν νηστείαν, ἐργάζοντο δὲ εἰς ἐλαφρὰς ἐργασίας μόνον ὅπως ἀποζῶσιν ἐξ αὐτῶν. Μόνον ἐν τῇ δύσει ἐπεβλήθη ἡ γεωργία καὶ ἐν γένει ἡ ἐργασία ὡς κύριον ἔργον ὑπὸ τοῦ Βενεδίκτου, ὅστις ἐμετρίασε καὶ τὴν αὐστηρότητα τῶν μοναχικῶν διατάξεων τῆς ἀνατολῆς ὡς ἀπάδουσαν εἰς τὸ τραχὺ κλίμα τῆς δύσεως. Ἐνιαχοῦ ἐχρησίμευον τὰ μοναστήρια καὶ ὡς σχολεῖα τοῦ κλήρου, ἀλλ' οἱ αὐστηροὶ μοναχοί, οἵτινες ἤθελον τὴν ἡσυχίαν τοῦ μοναστηρίου καὶ ἐτίμων μόνον τὴν ἀσκησιν, δὲν ἦσαν σύμφωνοι ὡς πρὸς τοῦτο. Ἀλλὰ διὰ τοῦ Ἰσιδώρου καὶ τοῦ Νείλου ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἐν δὲ τῇ δύσει διὰ τοῦ πεπαιδευμένου Κασσιόδωρου ἐνεπνεύσθη ἡ πρὸς τὰς μελέτας ἀγάπη τοῖς μοναχοῖς, ἔκτοτε δὲ οἱ μοναχοὶ ἀνέλαβον εἰς τὰς χεῖράς των πᾶσαν τὴν ἐκπαίδευσιν. Διὰ τῆς ἀντιγραφῆς ἀρχαίων χειρογράφων, διέσωσαν οἱ μοναχοὶ τότε τὰ κειμήλια τῆς κλασικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἀρχαιότητος. Ἐν γένει ἐν τῇ ἡμιβαρβάρῳ ἐκείνῃ ἐποχῇ οἱ μοναχοὶ ἦσαν κατὰ πολλὰ ὠφέλιμοι· διότι οὐ μόνον ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία ἦτο εἰς χεῖρας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἄλλη διδασκαλία. Τὰ μόνα τότε σχολεῖα μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐθνικῶν ῥητορικῶν σχολῶν ἦσαν τὰ τῶν μοναχῶν. Ἐν δὲ τῇ δύσει οἱ μοναχοὶ ἐδίδαξαν τοὺς βαρβάρους λαοὺς οὐ μόνον τὸν χριστιανισμὸν καὶ τὰ γράμματα, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν γεωργίαν καὶ τὰς τέχνας. Κατ' ἀρχὰς τὰ μοναστήρια ἦσαν ἐκτισμένα μακρὰν τῶν πόλεων, οἱ δὲ μοναχοὶ οὐδέποτε σχεδὸν ἐφαίνοντο ἐν αὐταῖς, ἔπειτα ὁμοως ἤρχισαν νὰ ἰδρύνωνται τὰ μοναστήρια μάλιστα ἐν

τῇ δύσει πλησίον τῶν πόλεων ἢ ἐν ταῖς πόλεσιν αὐταῖς, οἱ δὲ μοναχοὶ τοσοῦτον συχνάκις ἔθειωντο ἐν ταῖς πόλεσιν ἐν τῷ μέσῳ τῆς κοινωνικῆς τύρβης, ὥστε ἐδέησε νὰ ἐκδοθῶσι νόμοι καὶ νὰ θεσπισθῶσι κανόνες, οἵτινες νὰ περιορίζωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς μοναστηρίοις των. Εἰς τὰς δογματικὰς ἐριδας ἀνεμιγνύοντο ἔκτοτε, ἀλλ' ἐνίστε ἐπὶ βλάβῃ τῶν συζητήσεων, διότι ἐπειδὴ δὲν ἦσαν πάντες πεπαιδευμένοι, ἐγίνοντο ἐνίστε τυφλὰ τῶν δογματικῶν μερίδων ὄργανα. Ἐν γένει δὲ ἡ ἐπιρροή αὐτῶν δὲν ἦτο πάντοτε εἰς τὸν λαὸν ὠφέλιμος, διότι δὲν διέσωζον πάντες καὶ μετὰ ταῦτα τὴν ἀρχαίαν, γνησίαν μοναχικὴν αὐστηρότητα τῶν ἡθῶν. Καὶ ἀφοῦ δὲ συνέστησαν τὰ μοναστήρια, πολλοὶ ἀσκηταὶ ἐξηκολούθουν τὸν ἀρχαῖον ἀπομεμονωμένον, ἐρημικὸν βίον (ἐρημίται). ἄλλοι πάλιν ἐπενόουν νέα εἶδη ἀσκήσεων, δι' ὧν ἐξέπληττον τοὺς ὄχλους. Μεγάλως ἐθαυμάζοντο οἱ Στυλίται οἱ ἐπὶ στύλων τὸν βίον διάγοντες, οἷς τὸ πρῶτον παράδειγμα ἔδωκα Συμεῶν ὁ ἐπονομασθεὶς Στυλίτης. Ἐνῶ δὲ οἱ μοναχοὶ οὕτως ἐσπούδαζον νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν μεγίστην ἠθικὴν τελειότητα, ἡ κοινωνία εἰς ἑαυτὴν οὔσα ἐγκαταλελειμμένη, ἔβαινε ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν εἰς ἔτι μεγαλητέραν ἠθικὴν κατ'ἀπτώσιν.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΑΠΟ ΤΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ (860—1453).

Α'.

*Ἀνατολική ἐκκλησία.*¹⁾

§ 21.

Πῶς ἐγένετο τὸ σχίσμα μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας;

Ἐν τοῖς προηγουμένοις εἶδομεν, ὅτι οἱ πάπαι καταλαβόντες ἀπ' ἀρχῆς ἐπίσημον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ θέσιν ἕνεκα τῆς ἐπισημότητος τῆς πόλεως, ἧς ἦσαν ἐπίσκοποι, ἔδειξαν πρῶτῳ τὴν πρόθεσιν νὰ γίνωσιν ἀπόλυτοι δεσπότες αὐτῆς (§ 8). Ἐν τῇ δύσει δὲν ἀπήντησαν μεγάλας δυσκολίας εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν αὐτῶν τούτων. Κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα κατὰ μικρὸν εἶχον σχεδὸν πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι αὐτῆς, αἱ ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀνεξάρτητοι καὶ αὐτοκέφαλοι, ὑπαχθῆ ὑπ' αὐτούς. Μόνον αἱ ἀνατολικαὶ ἐκκλησίαι πισταὶ ἐμμένουσαι εἰς τὰς ἀρχαίας παραδόσεις των, δὲν ἤθελον νὰ κύψωσι τὸν αὐχένα ὑπ' αὐτούς (§ 16). Διὰ τοῦτο οἱ πάπαι ἐδυσανασχέτου,

¹⁾ Πηγαί. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς ταύτης (παρὰ Migne) καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ ἀπὸ τοῦ Ἰωάννου Σκυλίττη μέχρι τοῦ Γεωργίου Φραντζῆ (811—1477). Πρβλ. καὶ ἡμέτερον Δοκίμιον σελ. 185 καὶ ἡμ. Ἐκκλ. ἱσ. Ἱστορίαν Τόμ. Β' σελ. 1—149.

περιέμενον δὲ εὐκαιρίαν κατάλληλον, ἵνα, ἐπεμβαίνοντες εἰς τὰ πράγματα τῆς ἀνατολῆς, ἐπεκτείνωσι καὶ ἐπὶ ταύτης τὸ κράτος των. Τοιαύτη εὐκαιρία, ἐνόμισαν ὅτι ἐδόθη αὐτοῖς κατὰ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ Φωτίου εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῷ 857 ἔτει. Ἡθέλησαν τότε νὰ ἐπιβληθῶσιν ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ νὰ ὑποτάξωσι τὰς ἐκκλησίας αὐτῆς· ὁ Φώτιος, τὰς παραδόσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, τὴν ἀρχαιοτάτην ἀνεξαρτησίαν καὶ τὰ δικαιώματα αὐτῆς ὑπερασπιζόμενος, ἀντέστη εἰς αὐτούς· τοῦτο ἤγαγεν εἰς σύγκρουσιν τὰς δύο ἐκκλησίας, ἀποτέλεσμα δὲ ὑπῆρξε τὸ σχίσμα μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖον διαρκεῖ μέχρι τῆς σήμερον. Ὡστε αἰτία τοῦ σχίσματος ὑπῆρξεν ἡ ἀλαζονεῖα τῶν παπῶν, ἡ ἐπιθυμία των νὰ δεσπώσωσι τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

Τὰ πράγματα συνέβησαν ὡς ἔξῃς. Πρὸ τοῦ Φωτίου πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ὁ Ἰγνάτιος, ἀνὴρ ἐνάρετος μὲν, ἀλλὰ τραχὺς τοὺς τρόπους. Πρὸς τοῦτον περιῆλθεν ἡ αὐλή τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ τοῦ Γ' εἰς ῥῆξιν, διότι ἤλεγχε τὰς παρεκτροπὰς τῆς, καὶ μάλιστα τοῦ θείου τοῦ βασιλέως Βάρδα. Ὁ αὐτοκράτωρ μὴ ἀνεχόμενος αὐτὸν, ἔρριψεν ἀπὸ τῆς πατριαρχείας. Δὲν ἦτο τοῦτο τὸ πρῶτον παράδειγμα τοιαύτης παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἀποβολῆς πατριάρχου. Ὁ θρόνος ἔμενε κενός. Τότε ὁ αὐτοκράτωρ ἵνα δικαιολογηθῇ ἀπέναντι τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ διὰ τὴν κατάρριψιν τοῦ Ἰγνατίου, ἐσκέφθη νὰ ἀναδιβάσῃ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἄνδρα παρὰ πᾶσι σεβαστὸν, ὅστις, ἤλπιζεν, ὅτι διὰ τοῦτο παρὰ πάντων ἐμελλε νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς πατριάρχης. Διὰ τοῦτο βιάζει τὸν Φώτιον, ὁ ὁποῖος καὶ διὰ τὴν ἐξοχὸν ἀρετὴν του καὶ διὰ τὴν ἔκτακτον παιδείαν του καὶ διὰ τὸ ἐκ τοῦ ἐπιφανοῦς οἴκου αὐτοῦ κλέος ἦτο τὸ σεβαστότερον

πρόσωπον ἐν Κωνσταντινουπόλει, νὰ δεχθῆ τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα. Ὁ Φώτιος ἀνθίσταται· ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἐπιμένει· καὶ ὁ κληρὸς δὲ καὶ ὁ λαὸς ὁμοφώνως ἐζήτησαν αὐτὸν ὡς πατριάρχην. Ἐπὶ τέλους ἐνδίδει εἰς τὴν βίαν ταύτην, καὶ ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν διελθῶν πάντα τὰ κατώτερα ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, διότι ἦτο λαϊκὸς, προχειρίζεται πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἄλλοι πρὸ τοῦ Φωτίου ἐπίσημοι ἄνδρες ἐγένοντο ἐπίσκοποι καὶ πατριάρχαι ἀπὸ λαϊκῶν, οἷον ὁ Ἀμβρόσιος καὶ ὁ Ταρῆσιος. Ἄλλ' οἱ περὶ τὸν Ἰγνάτιον, ἐνῶ τὸ πρῶτον ἐφάνησαν, ὅτι ἀποδέχονται τὴν ἐκλογὴν τοῦ Φωτίου, ἤρχισαν ἔπειτα νὰ ἀντιπράττωσι κατ' αὐτοῦ καὶ νὰ μὴ θέλωσι νὰ ἀναγνωρίζωσιν αὐτὸν ὡς κανονικὸν πατριάρχην. Ἐπειδὴ δὲ καὶ αἱ ἐκ τῆς εἰκονομαχίας ταραχαὶ δὲν εἶχον ἀκόμη ἐντελῶς κατασιγᾶσαι, ἐσχέφθησαν καὶ ὁ Φώτιος καὶ ὁ Μιχαήλ νὰ συγκαλέσωσι σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπως προνοήσῃ περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων.

Εἰς τὰς συνόδους προσεκαλεῖτο πάντοτε καὶ ὁ πάπας, ὡς εἰς τῶν πέντε πατριαρχῶν, καὶ μάλιστα ὁ ἐπισημότερος, καθὼς προσεκαλοῦντο καὶ οἱ ἄλλοι πατριάρχαι τῆς ἀνατολῆς. Προσεκλήθη λοιπὸν καὶ ὁ τότε πάπας Ῥώμης Νικόλαος, νὰ συμμετάσχῃ τῆς συνόδου καὶ συμπράξῃ μετὰ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν. Ὁ Νικόλαος, ἀνὴρ ἀλαζονικώτατος, ἐνόμισε τότε τοῦτο κατάλληλον εὐκαιρίαν ἵνα ἐπεμβῆ εἰς τὰ πράγματα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἐλπίζων νὰ δεσπόσῃ αὐτῆς. Ἄντι λοιπὸν νὰ δεχθῆ ἀπλῶς τὴν πρόσκλησιν καὶ νὰ πέμψῃ τοὺς ἀντιπροσώπους του εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα συσκεφθῶσι μετὰ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν περὶ τῶν πρακτέων, παρουσιαζόμενος αὐτοδικαίως δῆθεν ὡς δικαστῆς, δι' ἄλα-

ζονικῶν ἐπιστολῶν πρὸς τὸν Φώτιον καὶ τὸν Μιχαήλ, ἀποδοκιμάζει τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἰγνατίου, διότι ἐγινε δῆθεν ἐν ἀγνοίᾳ του (ὡς εἶ ἦτο ἀνάγκη νὰ ληφθῆ ἡ ἀδεία αὐτοῦ!), καὶ κατακρίνει τὴν ἀνύψωσιν τοῦ Φωτίου ἀπὸ λαϊκοῦ εἰς πατριάρχην, χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐν τῇ ἀνατολῇ οὐδεὶς κανὼν ἀπηγόρευσε ποτε τοῦτο. Ἀλλ' ἀφοῦ ἤλθον οἱ ἀπεσταλμένοι αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐν τῇ ἐπι παρουσίᾳ αὐτῶν γενομένη συνόδῳ τῷ 861 ἐπικυροῦται ἡ ἀνύψωσις τοῦ Φωτίου, διότι ἦτο πασίγνωστον, ὅτι οὔτε εἰς τὴν κατάρριψιν τοῦ Ἰγνατίου ἐνείχετο, καὶ βιαζόμενος καὶ ὑπέικων τῇ ὁμοφώνῳ αἰτήσῃ πάντων ἐγένετο πατριάρχης. Τοῦτο δυσηρέστησε τὸν Νικόλαον, διότι ἀντέβαινε εἰς τοὺς σκοπούς του, διὰ τοῦτο συγχροτήσας ἄλλην σύνοδον ἐν Ῥώμῃ ἐκ τῶν περὶ ἑαυτὸν ἐπισκόπων, ἀφορίζει τὸν Φώτιον! Ἴδου τὸ πρῶτον βῆμα εἰς τὸ σχίσμα γερόμενον ἐν Ῥώμῃ.

Τὰ πράγματα ἐδεινώθησαν ἔτι μᾶλλον ὅτε λατῖνοι ἱερεῖς ἐλθόντες εἰς τὴν πρὸ μικροῦ τότε δι' ἀποστόλων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐπιστραφεῖσαν Βουλγαρίαν, ἠθέλησαν νὰ ἀνατρέψωσι τὰς διατάξεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ἐνώσωσι τοὺς Βουλγάρους μετὰ τῆς Ῥώμης· οἱ λατῖνοι οὗτοι ἐκήρυττον πρὸς τοῖς ἄλλοις παρὰ νομον τὸν γάμον τῶν ἀνατολικῶν πρεσβυτέρων, διότι οἱ δυτικοὶ κληρικοὶ πάντων τῶν βαθμῶν ἦσαν ἄγαμοι, καὶ ἄκυρον τὸ χρίσμα αὐτῶν, καὶ παρενέβαλλον εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως τὴν προσθήκην «Καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ», ἐκπορεύεται δηλ. τὸ Πνεῦμα, προσθήκην ἀναφανείσαν κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα ἐν τῇ δύσει, ἣν οὐδέποτε ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἀπεδέχθη. Διὸ ἐκδίδει ὁ Φώτιος τῷ 867 τὴν περιφνημον ἐγκύκλιον αὐτοῦ, δι' ἧς προσβάλλων τὰς και-

νοτομίας τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καὶ καταγγέλλων τὴν δεσποτικὴν συμπεριφορὰν τοῦ πάπα Νικολάου, συγκαλεῖ σύνοδον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἣτις συνελθοῦσα δικαίως ἀνταφώρισε τὸν πάπαν, καὶ ἀπέκοψεν αὐτὸν ὡς σεσηπὸς μέλος ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Τὸ σχίσμα ἦτο πλέον γεγονὸς τετελεσμένον. Ἐπέτυχε μὲν ὁ τοῦ Νικολάου διάδοχος Ἀδριανὸς ὁ Β΄ ἐπὶ Βαλείου τοῦ Μακεδόνοιο, τοῦ φονεύσαντος μὲν Μιχαὴλ τὸν Γ΄, ἀποβαλόντος δὲ τὸν Φώτιον τῆς πατριαρχείας, καὶ ἀναβιβάσαντος τὸ δεύτερον τὸν Ἰγνατίου νὰ ἐπιβληθῆ πρὸς καιρὸν ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς, διότι ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου γενομένης συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 869, ἦν οἱ λατινοὶ 8ην οἰκουμενικὴν ἀριθμοῦσιν, ἀνεκνήρυχθη ὁ πάπας ἀνώτατος καὶ ἀπεριόριστος ἐξουσιαστής τῆς ἐκκλησίας καὶ αὐτῶν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ὑπερκεῖμενος!, ἀλλὰ δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ ἡ ταπεινωσις αὐτῆ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, διότι αὐτὸς ὁ Βασίλειος, εὐμενέστερον πρὸς τὸν Φώτιον διατεθεὶς, ἀνεκάλεσεν αὐτὸν ἐκ τῆς ἐξορίας, μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἰγνατίου, ἀνεβίβασε πάλιν αὐτὸν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, σύνοδος δὲ μεγάλη συγκροτηθεῖσα ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῷ 879, ἡ παρά τινων ὀγδόη οἰκουμενικὴ ἀριθμουμένη, ἀπεκήρυξε μὲν τὴν παπόφιλον ἐκείνην ψευδοσύνοδον τοῦ 869, ἐδικαίωσε δὲ ὀριστικῶς τὸν Φώτιον.

Ὅτι οὕτω συνέβη τὸ σχίσμα. Δημιουργοὶ αὐτοῦ εἶναι προφανῶς οἱ πάπαι. Ὁ Φώτιος ἔσωσε τὴν πατροπαράδατον ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἣτις ἀνευ τῆς ἀντιστάσεως αὐτοῦ θὰ ὑπέκυπτε τότε εἰς τὸν παπισμὸν, σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ἀποβάλλουσα τὰς ἑαυτῆς παραδόσεις καὶ τὸν ἴδιον χαρακτήρα, θὰ

διστρέφετο και θα ἐξελατινίζετο. Παραλείπομεν, ὅτι τὸ σχίσμα ὑπῆρξε και εἰς τὸν ἑλληνισμόν σωτήριον, διότι ὁ ἑλληνικός λαός ὑποβαλλόμενος ὑπὸ τὸν λατινικὸν παπικὸν ζυγὸν, θὰ ἀπέβαλλε τὴν ἐθνικὴν του συνειδησιν, και θα ἐξελατινίζετο. Ἀπὸ τοῦ σχίσματος και ἐντεῦθεν οἱ πάπαι ἀπεσπᾶσθησαν ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἡ δὲ δυτικὴ ἐβάδισεν ἔκτοτε ἰδίαν ὁδόν. Τὴν ἱστορίαν αὐτῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην θέλομεν ἐκθέσει συντόμως ἐν τέλει τοῦ παρόντος μέρους (§§ 26, 27 και ἐπ.)

§ 22.

Ἐγένοντο ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;

Μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φωτίου διεκόπη ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία μεταξὺ ἀνατολῆς και δύσεως, μόνον δὲ ὁσάκις οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες χάριν τῶν ἀτομικῶν ἢ πολιτικῶν σκοπῶν τῶν ἐνόμιζον ὅτι ἠδύναντο νὰ μεταχειρισθῶσι τοὺς πάπας ὡς ὄργανα, ἐζήτουν νὰ συνδέσωσιν ἐκκλησιαστικὰς σχέσεις μετ' αὐτῶν. Οἱ πάπαι ἐδράττοντο προθύμως τῶν εὐκαιριῶν τούτων, ἐλπίζοντες πάντοτε διὰ τῶν αὐτοκρατόρων νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ὑποταγὴν τῶν ἀνατολικῶν. Οὕτως ἐζήτησε νὰ συνάψῃ τοιαύτας σχέσεις πρὸς τὴν Ῥώμην και Κωνσταντῖνος ὁ μονομάχος, ἵνα ἔχῃ τὸν πάπαν βοηθὸν ἐν τῷ πρὸς τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ Νορμανδοὺς πολέμῳ αὐτοῦ, ἀλλὰ Μιχαὴλ ὁ Κηρουλάριος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, προβλέπων τοὺς ἐκ τῆς τοιαύτης ἀναμίξεως τῆς Ῥώμης κινδύνους ὡς πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀ-

νατολικῆς ἐκκλησίας, ἀφοῦ δι' ἐπιστολῆς τινος σφοδρῶς ἐστηλίτευσε τὴν παπικὴν ἐκκλησίαν, κατεδίωξε πανταχοῦ τοὺς λατίνους καὶ ἠνάγκασε τοὺς παπικοὺς ἀπεσταλμένους νὰ φύγωσιν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως κακῶς τῷ 1054 ἔτει. Διὰ ταῦτα ἐπὶ τοῦ πατριάρχου τούτου θεωρεῖται συμπληρωθὲν τὸ ἀπὸ Φωτίου ἀρξάμενον ἐκκλησιαστικὸν σχίσμα. Ἄλλὰ καὶ οἱ μετὰ ταῦτα βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, οἱ Κομνηνοὶ καὶ οἱ Παλαιολόγοι, πολλάκις πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν ἐξ Ἀσίας ἐχθρῶν καὶ ἐλπίζοντες, ὅτι ἐὰν εἶχον τὸν πάπαν ὑπὲρ ἑαυτῶν, ἠδύναντο νὰ ἔχωσι κατὰ τῶν ἐχθρῶν τούτων τὴν βοήθειαν τῶν δυτικῶν χριστιανῶν ἡγεμόνων, ἐπειράθησαν νὰ συμφιλιώσωσι τὰς ἐκκλησίας, θυσιάζοντες τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ τὰς παραδόσεις αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ὁμοῦς ὁ τε κληρὸς καὶ ὁ λαὸς τῆς ἀνατολῆς ἀπέκρουσαν τὴν οὕτως ἐπιζητούμενην ἔνωσιν. Ἡ τελευταία τοιαύτη σπουδαία ἀπόπειρα πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν προὔκληθη ὑπὸ Ἰωάννου Ζ' τοῦ Παλαιολόγου κατὰ τὰ μέσα περίπου τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, πιεζομένου ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἵτινες χυριεύσαντες τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἠπείλουν καὶ αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ. Ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, Μάρκου τοῦ Ἐφέσου, Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου, Βησσαρίωνος καὶ ἄλλων θεολόγων ἦλθον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν εἰς Φλωρεντίαν (1439), ἐκεῖ δὲ ἐνῶ ἠλπίζον οἱ ἡμέτεροι, ὅτι ἐμελλον ἐλευθέρως νὰ συζητηθῶσιν αἱ διαφοραὶ μεταξὺ δύο ἐκκλησιῶν, βιασθέντες διὰ στερήσεως μισθῶν καὶ ἄλλων κακώσεων, ἠνάγκασθησαν νὰ υπογράψωσιν ἔνωσιν, ἣτις ἀνεγνώριζε τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πάπα καὶ τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας του. Μόνος ὁ Ἐφέσου μητροπολίτης Μάρκος ἀντέστη μέχρι

τέλους. Ἄλλ' ἡ βεβιασμένη καὶ διὰ τοῦτο ψευδῆς αὐτῆ ἔνωσις ἀπεκρούσθη ἐν τῇ ἀνατολῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν συνελθόντων ἐν συνόδοις ἐν Ἱεροσολύμοις (1443) καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει (1451). Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς οὐδὲν ἤθελε νὰ ἀκούσῃ περὶ ἐνώσεως, διότι ἐφοβεῖτο τοὺς δεσποτικὸς σκοποὺς τοῦ πάπα, καὶ διότι ἐμίσει τοὺς λατίνους, ἀφ' ὅτου μάλιστα οὗτοι ἐπὶ τῶν σταυροφορικῶν πολέμων κατὰ τῶν ἐν τῇ Παλαιστίνῃ ἐχθρῶν εἶχον προσβάλει τὸ βυζαντινὸν κράτος, καὶ καταλύσαντες αὐτό, εἶχον ἰδρύσει ἐπὶ 60 περίπου ἔτη (1204—1261) λατινικὴν αὐτοκρατορίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει, καταδιώξαντες τοὺς ἡμετέρους ἀπανθρωπότατα, καὶ καταλάβει πλεῖστα μέρη τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν.

§ 23.

Ἄποια τις ἦτο ἡ βυζαντινὴ θεολογία καὶ παιδεία;

Ἡ βυζαντινὴ ἐποχὴ ἦτο ἐποχὴ πτώσεως ἐν πᾶσιν. Ἡ πτώσις αὐτῆ καταφαίνεται καὶ ἐν τῇ θεολογίᾳ αὐτῆς. Οἱ θεολόγοι τῶν χρόνων τούτων ἔχουσι πάντοτε ὡς πρότυπα καὶ μιμοῦνται καὶ ἀντιγράφουσι τοὺς ἀρχαιοτέρους πατέρας τῆς κλασικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐποχῆς (τοῦ Γ' ἰδίως καὶ τοῦ Δ' αἰῶνος) χωρὶς σχεδὸν νὰ δύνανται νὰ προαγάγῃσι καὶ τι ἴδιον. Καὶ ὅταν ἐξήταζον τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας καὶ ὅταν ἠρμήνευον τὰς Γραφάς, ἤρχοῦντο νὰ ἀνατρέχῳσιν εἰς τὰς γνώμας τῶν ἀρχαιοτέρων, τυφλῶς ἀποδεχόμενοι ταύτας. Δὲν ἔχομεν λοιπὸν ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης οὔτε Κλήμεντας, οὔτε Ὡ-

ριγένεις, οὔτε Ἀθανασίους, οὔτε Γρηγορίου, οὔτε Χρυσοστόμους, οὔτε ἐν γένει γονίμους καὶ πρωτοτύπους ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς. Ἐντελῶς ὁμως ἔλλειψις παιδευμένων καὶ πολλάκις πολυμαθῶν ἀνδρῶν δὲν ὑπῆρχεν. Οἱ ἐπισημότεροι ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ Φώτιος, ὁ πολυμαθέστερος πάντων, ὅστις ἐν τῇ μυριοβίβλω του εἰδειξεν ὅτι εἶχε ποιήσει εὐρυτάτας μελέτας ἐν τοῖς ἀρχαίοις κλασικοῖς καὶ ἐκκλησιαστικοῖς συγγραφεῦσιν, ὁ Ψελλός, ὅστις ἐφημίζετο ὅτι ἦτο εἰδήμων πασῶν τῶν ἐπιστημῶν καὶ ὅστις περὶ πασῶν ἔγραψεν, ὁ Οἰκουμένιος, ὁ Ζυγαδηνός, ὁ Θεοφύλακτος, οἵτινες ἐπέταμον τὰς εἰς τὴν Γραφὴν ἐρμηνείας τῶν ἀρχαίων πατέρων, ἰδίως τοῦ Χρυσοστόμου, ὁ Νικόλαος Μεθώνης καὶ ὁ Νικήτας Ἀχομινάτος, οἵτινες μετὰ τοῦ Ζυγαδηνοῦ συνέλεξαν τὰς δογματικὰς γνώμας τῶν ἀρχαίων, ὁ περὶ τὴν ἀρχαίαν κλασικὴν φιλολογίαν καὶ μάλιστα τὴν ποιῆσιν ἐμπειρότατος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, οἱ τὴν μετὰ τῆς Ῥώμης ἔνωση καταπολεμήσαντες Καθάσιλοι, ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, Μάρκος ὁ Ἐφέσου καὶ Γεννάδιος ὁ Σχολάριος καὶ ὁ περὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς λειτουργίας ἀσχοληθεὶς Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης. Ποῖον ἦτο τὸ πνεῦμα τῆς βυζαντινῆς θεολογίας καταφαίνεται ἐκ τῶν ζητημάτων, περὶ ἃ ἐστρέφετο. Οἱ θεολόγοι συνεζήτουν πῶς ἂν τὸ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ φανὲν φῶς ἦτο κτιστὸν ἢ ἄκτιστον ἂν τὸ εὐαγγελικὸν χωρίον «Ὁ πατήρ μου μείζων μου ἐστίν» ἀναφέρεται εἰς μόνην τὴν ἀνθρωπίνην ἢ καὶ εἰς τὴν θείαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν καὶ ἄλλα ὅμοια. Ἐνῶ δὲ οἱ θεολόγοι ἠσχολοῦντο περὶ τοιαύτας ἀγόνους συζητήσεις, παρημελεῖτο ὁ πρακτικὸς χριστιανισμὸς, ἡ μόρφωσις τῆς καρδίας καὶ τῶν ἠθῶν τῶν χριστιανῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ εὐαγγελίου. Ἐ-

νώ δὲ οὕτως οἱ πλείστοι θεολόγουν, ἄλλοι πεπαιδευμένοι ἄνδρες περὶ τὰ τέλη τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μικρὸν πρὸ τῆς ἀλώσεως ἢ μετ' αὐτὴν ἀκμάσαντες, ἤρχισαν νὰ ἐπιδίδωνται μετὰ μονομεροῦς καὶ ἀποκλειστικῆς ἀγάπης εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἀρχαίων ἐθνικῶν κλασικῶν συγγραφέων καὶ μάλιστα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ νὰ περιφρονῶσι τὸν χριστιανισμόν ἢ ἀδιαφορῶσι περὶ αὐτοῦ. Καὶ οὗτοι ὁμως ὅπως οἱ θεολόγοι ὀλίγον ἐφρόντιζον περὶ τοῦ λαοῦ, οὗ τὴν γλώσσαν περιεφρόνουν, αὐτοὶ ἀτικίζοντες, καὶ διὰ τοῦτο διὰ τῶν φιλολογικῶν αὐτῶν ἐργασιῶν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐγείρῃσι τοῦλάχιστον τὸν πατριωτισμόν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἄλλως ὁμως οἱ λόγιοι οὗτοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνοντο ὁ Πλήθων, ὁ Βησσαρίων, ὁ Γαζής, ὑπηρέτησαν τὸν πολιτισμόν, διότι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀλώσεως εἰς τὴν Ἰταλίαν καταφυγόντες διέδωκαν ἐκεῖ τὴν γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ παιδείας καὶ συνετέλεσαν οὕτως εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν ἐν τῇ δύσει, ἧτις συνεβοήθησε τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ πρόοδον τοῦ νεωτέρου κόσμου.

§ 24.

Ἐποία ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις, ὅποια τὰ ἦθη καὶ ὅποια ἡ λατρεία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις (πρβλ. §§ 15, 16 καὶ ἐπ.) ἐξηκολούθει γινομένη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας τῶν ἀρχαίων συνόδων καὶ πατέρων, οὓς ἤρχισαν νὰ συλλέγῃσι πολλοί, ἐν οἷς καὶ ὁ Φώτιος. Οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες

ἐπενέβαινον καὶ νῦν καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐσώτατα πολλάκις τῆς ἐκκλησίας, ἀναμιγνυόμενοι εἰς τὰς δογματικὰς συζητήσεις, καὶ ταύτην μὲν τῶν μερίδων ὑπερασπιζόμενοι, ἐκείνην δὲ μέχρις ἐξοντώσεως καταδιώκοντες. Ἐκαυχῶντο δὲ διὰ τὰς θεολογικὰς τῶν γνώσεις, καὶ ἐπειδὴ αὐτοκράτορες γινόμενοι ἐχρίοντο κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν βασιλέων τοῦ Ἰσραὴλ, ἀπέδιδον ἑαυτοῖς ἱερόν τινα χαρακτηριστῆρα. Τῇ ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας ταύτῃ δυνάμει χρώμενοι, ἐσπούδαζον διὰ λόγους πολιτικούς νὰ ἐνώσωσι τὰς ἐκκλησίας, ἀλλ' ὁ λαὸς καὶ ὁ κλῆρος ἀντίσταντο αὐτοῖς. Οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως ἀνεβιάζοντο καὶ κατεβιάζοντο συνήθως παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος· μεθ' ὅλην ὁμως τὴν ἐξάρτησιν ταύτην ὁσάκις ἀπῆλθον τῆς αὐτοκρατορικῆς εὐνοίας ἦσαν πανίσχυροι. Ἡ πατριαρχικὴ αὐτῶν περιφέρεια ὁσημέραι ἠϋρύνετο, καὶ μάλιστα ἀφ' ὅτου προσῆλθον εἰς τὸν χριστιανισμόν οἱ σλαβικοὶ λαοὶ ἰδίως οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ῥῶσσοι. Οἱ δὲ ἄλλοι πατριάρχαι τῆς ἀνατολῆς, ἀφ' ὅτου ἡ Αἴγυπτος, ἡ Συρία καὶ ἡ Παλαιστίνη περιῆλθον ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἀράβων (ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος), κατέπεσον εἰς μεγάλην ἀδυναμίαν. Τὰ Πατριαρχεῖα Ἱεροσολύμων καὶ Ἀντιοχείας ἔπαθον μεγάλως καὶ ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν σταυροφόρων, οἵτινες ἐκδιώξαντες τοὺς ὀρθοδόξους πατριάρχας, ἐγκαθίδρυσαν λατίνους. Τὰ αὐτὰ ἔπραξαν οἱ σταυροφόροι καὶ ὅπουδῆποτε ἀλλαγῆς τῆς ἀνατολῆς ἐπέβαλλον τὴν κυριαρχίαν των, οἷον ἐν Κύπρῳ, Κρήτῃ, Ἐπτανήσῳ, Χίῳ. Οἱ ὀρθόδοξοι ἦσαν μόλις ἀνεκτοί.

Ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων μεγάλην κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐξήσκουν ἐπιρροὴν οἱ μοναχοί, καὶ μάλιστα οἱ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναστηρίων, ὄντες πολλάκις ἐπίφοβοι καὶ ἐπιβαλλόμενοι καὶ εἰς αὐτοὺς

τούς πατριάρχας. Εἰς τὰς τάξεις τῶν μοναχῶν κατετάσσοντο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐνίοτε αὐτοκράτορες, αὐτοκρατορικοὶ πρίγκηπες καὶ ἄλλοι πλούσιοι καὶ ἐπιφανεῖς ἄνδρες. Ἐντεῦθεν ὁ τότε πλούσιος καὶ ἡ δύναμις τῶν μοναστηρίων. Ἦτο δὲ μέγα τὸ πλῆθος τῶν μοναχῶν τὸ παρὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν Στούδιον περιελάμβανε κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα περὶ τοὺς χιλίους μοναχοὺς! Μόνον οἱ μοναχοὶ ἐτόλμων ἐνίοτε εἰς τὰς αὐθαιρεσίας τῶν τότε παντοδυνάμων αὐτοκρατόρων ν' ἀνθίστανται. Καθὼς ἐπὶ τῶν εἰκονομάχων αὐτοὶ κυρίως ἐπόλεμψαν τὰ αὐτοκρατορικά διατάγματα κατὰ τῶν εἰκότων, οὕτω καὶ ὅτε οἱ Κομνηνοὶ καὶ οἱ Παλαιολόγοι ἠθέλησαν νὰ ἐπιβάλλωσι τὴν μετὰ τῆς Ῥώμης ἔνωσιν διὰ τῆς βίας, αὐτοὶ ἀντέταξαν τὴν μεγαλητέραν ἀντίστασιν εἰς τοῦτο. Ἐν γένει καὶ κατὰ τὴν ταύτην οἱ μοναχοὶ ἦσαν ὠφέλιμοι τῷ λαῷ καὶ διὰ τοῦ κηρύγματος αὐτῶν καὶ διὰ τῶν σχολείων των. Ὁ λαὸς θαυμάζων τὸν ζήλον αὐτῶν καὶ τὴν περὶ τὸν βίον αὐστηρότητα, ἠκολούθει προθύμως αὐτοῦς. Ἄλλως ὅμως παρατηρητέον ὅτι δὲν ἦσαν πάντες οἱ μοναχοὶ καὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης πεπαιδευμένοι καὶ φίλοι τῆς παιδείας (αἱ βιβλιοθηκαὶ ἔμενον πολλαχοῦ ἡμελημέναι καὶ ἐφθείροντο), εὕρισκοντο δὲ μεταξὺ αὐτῶν καὶ φανατικοὶ καὶ φίλοι τῆς ἀργίας. Οὕτω τοῦλάχιστον περιγράφει πολλοὺς αὐτῶν ὁ ἄλλως φίλος τοῦ μοναχικοῦ βίου ὢν πεπαιδευμένος Εὐστάθιος ὁ Θεσσαλονίκης (ἐκ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος). Οἱ Στυλιταί, καθὼς πάντα ἐν γένει τὰ εἶδη τῶν ἀρχαιοτέρων μοναχῶν, ἀπαντῶσι καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην· νέα δὲ εἶδη μοναχῶν ἀναφαίνονται νῦν οἱ δεινδρῖται, ἐπὶ δένδρων ὑψηλῶν διάγοντες, οἱ σιδηρούμενοι, οἱ ῥυπῶντες καὶ οἱ σιγῶντες. Κέντρον τοῦ μοναχικοῦ βίου, ὅποιον ἄλλοτε ἦτο

ἡ Αἴγυπτος, ἀποβαίνει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Ἄθως, ὁ ἐπικληθεὶς ἄγιον ὄρος, ἐνθα ἀνιδρύθη τὸ πρῶτον μοναστήριον μετὰ τὰ μέσα τοῦ Θ' αἰῶνος ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνας. Τὸ μοναστήριον τοῦτο κατεστράφη μετὰ ταῦτα ὑπὸ πειρατῶν. Κατὰ δὲ τὸν Ι' αἰῶνα ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ ἐκτίσθη ἡ Λαύρα παρὰ τοῦ Ἀθανασίου, μεθ' ἣν ἰδρύθησαν καὶ ἄλλα πολλὰ μοναστήρια, τῶν Ἰβήρων, τοῦ Βατοπεδίου, τοῦ Χαλιανδαρίου καὶ τοῦ Ζωγράφου. Τὰ μοναστήρια ταῦτα ἦσαν διηρημένα εἰς κοινόβια, ἐν οἷς πάντες ἔζων κατὰ κοινούς κανόνας, καὶ εἰς ἰδιόβρυθμα, ἐν οἷς ἕκαστος μοναχὸς ἔζη κατὰ βούλησιν. Τὴν ἀρετὴν τῶν μοναχῶν ἐζήτει νὰ μιμηθῆ ὁ λαός· ἀλλὰ καὶ τούτου τὰ ἤθη δὲν περιγράφονται ὑπὸ τῶν συγχρόνων ὡς λίαν καλῶς ἔχοντα. Ἐὰν μάλιστα λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ ἐν τῇ βυζαντινῇ αὐτῇ γινόμενα, τὰ κακουργήματα, ἐξ ὧν βρίθει ἡ ἱστορία τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, οἱ τινες ἀνήρχοντο συνήθως εἰς τὸν θρόνον φονεύοντες τοὺς προκατόχους των καὶ τυφλοῦντες ἢ ἀναγκάζοντες τοὺς συγγενεῖς των νὰ ἀσπασθῶσι τὸν μοναχικὸν βίον, πειθόμεθα ὅτι μεθ' ὅλην τὴν κατὰ τὸ φαινόμενον εὐσέβειαν, μεθ' ὅλην τὴν ὑπερχρεθῆ τήρησιν τῶν ἐξωτερικῶν τῆς λατρείας τύπων, ἡ ἀληθὴς χριστιανικὴ ἠθικότης συνήθως ἔλλειπεν.

Ἡ λατρεία ἔμεινεν ὡς πρὸς τὰς βάσεις αὐτῆς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ αὐτῇ, ὅπως εἶχε διαμορφωθῆ ἐπὶ τῆς προηγουμένης ἐποχῆς (§ 18), μόνον ἐπεξετάθησαν αἱ ἀχολουθίαι αὐτῆς ἔτι μᾶλλον διὰ τῆς προσθήκης νέων ἀναγνωσμάτων καὶ τῆς πολλαπλασιασέως τῶν ὕμνων εἰς τὴν ἁγίαν μητέρα τοῦ Κυρίου καὶ τοὺς λοιποὺς ἁγίους, τῶν κανόνων λεγομένων. Ὁμοίως ἐπολλαπλασιάσθησαν καὶ αἱ ἑορταὶ διὰ τῆς προσθήκης ἑορτῶν

νέων αγίων. Τὸ κήρυγμα τοῦ εὐαγγελίου ἕνεκα τῆς ἀμαθείας τοῦ κλήρου ἀπέβη σπανιώτερον.

§ 25.

Πότε ἐπεστράφησαν οἱ Σλάβοι, καὶ ἰδίως οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ῥῶσοι εἰς τὸν χριστιανισμόν; (1)

Τὰ πρῶτα βήματα πρὸς ἐπιστροφήν τῶν Σλάβων εἰς τὸν χριστιανισμόν εἶχον γίνει ἤδη κατὰ τὴν προηγουμένην ἐποχὴν (§ 12), ἀλλ' ἡ ὀριστικὴ αὐτῶν χριστιάνισις ἐτελέσθη κατὰ τοὺς προκειμένους χρόνους.

Τοὺς Βουλγάρους ἐπέστρεψαν εἰς Χριστὸν δύο ἐκ Θεσσαλονίκης μοναχοὶ ὁ Μεθόδιος καὶ ὁ Κύριλλος (Κωνσταντῖνος) ἐπὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Βογόριδος κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φωτίου, ὅστις συνήργησε μεγάλως εἰς τοῦτο (864). Ὁ Μεθόδιος ἵνα κινήσῃ τὸν βάρβαρον Βόγοριν εἰς τὸ νὰ δεχθῇ τὸν χριστιανισμόν, παρουσίασεν αὐτῷ εἰκόνα τινὰ, παριστάνουσαν διὰ ζωηροτάτων χρωμάτων τὴν μέλλουσαν κρίσιν, τὴν μακαριότητα τῶν ἐναρέτων καὶ τὰς βασάνους τῶν κακῶν. Ὁ βασιλεὺς ἐφοβήθη τοσοῦτον εἰς τὴν ὄψιν τῶν βασάνων, ὥστε ἐζήτησε νὰ βαπτισθῇ (864), τὸ παράδειγμα δ' αὐτοῦ ἠκολούθησε καὶ ὁ βουλγαρικὸς λαός. Τὸν Βόγοριν ἀνεδέχθη ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος καὶ τοι ἀπὼν ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαήλ. Ἄλλ' ἐνῶ οὕτω διὰ τῶν προσπαθειῶν τῶν ἀνατολικῶν εἰσή-

(1) Πηγαὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Ῥώσων ἐκτὸς τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν εἶναι καὶ τοῦ Νέστορος Χρονικὰ Ῥωσσικά. Μεταφρ. γερμανιστὶ ὑπὸ Σχλιτζέρου 1802.

χθη ὁ χριστιανισμὸς εἰς τὴν Βουλγαρίαν, αἴφνης ὁ πάπας εἶτε προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ Βογόριδος διὰ λόγους πολιτικούς, εἶτε ὄλως αὐθαιρέτως, ἀποστέλλει λατίνους ἱερεῖς εἰς τὴν χώραν τούτην, καὶ ζητεῖ, ἀποσπῶν τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, νὰ εἰσαγάγῃ παρ' αὐτοῖς τὴν τάξιν τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας. Εἶδομεν ἀλλαχοῦ (§ 21) πῶς τοῦτο ἐδείνωσε τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν καὶ συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὸ νὰ ἐπιταχύνη τὸ μεταξὺ αὐτῶν σχίσμα. Ἄλλ' οἱ Βούλγαροι ταχέως μεταμεληθέντες, ἐπανῆλθον εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας (869). Διὰ τοῦ Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου διεδόθη τὸ εὐαγγέλιον καὶ εἰς τοὺς Μοραβούς, Ἀβάρους καὶ τοὺς Βοεμούς. Οἱ Σέρβοι, οἱ Κροάται, οἱ Δαλμάται καὶ ἄλλοι σλάβοι εἶχον ἤδη ὀλίγον πρότερον χριστιανισθῆ. Οἱ δύο ἀδελφοὶ μοναχοὶ ὠνομάσθησαν δικαίως ἀπόστολοι τῶν σλάβων, εἰς αὐτοὺς δ' ὀφείλουσι μεγίστην εὐγνωμοσύνην οἱ σλαβικοὶ λαοί, διότι οὐ μόνον ἐφώτισαν αὐτοὺς διὰ τοῦ φωτός τοῦ εὐαγγελίου, ἀλλ' ἐπινοήσαντες πρῶτοι αὐτοὶ καὶ τὸ σλαβικὸν ἀλφάβητον, καὶ εἰς τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν μεταφράσαντες τὰς Γραφάς, ἔθηκαν παρ' αὐτοῖς τὰς πρῶτας βάσεις τῆς σλαβικῆς παιδείας καὶ ἐν γένει πάσης αὐτῶν τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως.

Οἱ Ῥῶσσοι προσῆλθον ἓνα αἰῶνα μετὰ τοὺς Βουλγάρους εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἐπὶ τῆς αὐτοκρατείας αὐτῶν Ὀλγας, ἧτις ἐλθοῦσα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐδέχθη τὸ βάπτισμα τῷ 955, καὶ τοῦ ἐγγόνου αὐτῆς Βλαδιμήρου. Ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος λέγεται ὅτι ἐπεμφε πρεσβείαν ῥώσσων εὐγενῶν εἰς διαφόρους χώρας, ἵνα ἐξετάσῃ τὰ διάφορα θρησκευτά, οὗτοι δ' ἐλθόντες εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐθαύμασαν τοσοῦτον τὴν λαπρότητα τῆς ἑλλη-

νικῆς λατρείας, ὥστε ἐπιστρέψαντες παρέστησαν τῷ ἡγεμόνι αὐτῶν τὴν ὀρθόδοξον πίστιν ὡς τὴν ἀρίστην, ἣν ἀπέδεχθη τότε καὶ αὐτός. Ὁ Βλαδίμηρος ἐδέχθη τὸ βάπτισμα τῷ 988, ἐπειθανάγκασε δὲ καὶ τοὺς ὑπηκόους του νὰ πράξωσι τὸ αὐτὸ, βαπτιζόμενοι ἐν τῷ Δνειπέρῳ ποταμῷ. Τὸν χριστιανισμόν ἐν Ῥωσσίᾳ ὑπεστήριξε προθύμως καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Βλαδιμήρου Ἰαροσλάβος. Ἡ εἰσαγωγή τοῦ χριστιανισμοῦ παρὰ τοῖς ῥώσσοις, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις σλάβοις, ὑπῆρξε συγχρόνως τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὸν πολιτισμόν. Τὰ μοναστήρια, ὧν κυριώτερα ἦσαν τὸ τοῦ Σπηλαίου ἐν Κιέβῳ καὶ τῆς Λαύρας ἐν Μόσχᾳ, ἐχρησίμευον ὡς κέντρα οὐ μόνον τοῦ θρησκευτικοῦ βίου τῶν ῥώσσων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως αὐτῶν. Οἱ πρῶτοι μητροπολίται τῆς Ῥωσσίας ἐδρεύοντες ἐν ἀρχῇ ἐν Κιέβῳ, εἶτα δὲ μεταθέσαντες τὴν ἑδραν αὐτῶν ἐν Μόσχᾳ, ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον Ἕλληνες ἐν Κωνσταντινουπόλει χειροτονούμενοι καὶ ἐκεῖθεν ἀποστελλόμενοι. Οὕτω τὸν τε χριστιανισμόν καὶ τὰ πρῶτα φῶτα ἔλαβον οἱ ῥῶσσοι μετὰ τῶν λοιπῶν σλάβων ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν. Ὁ χριστιανισμὸς καὶ ὁ πολιτισμὸς ἐν Ῥωσσίᾳ ἐπεσχέθησαν καὶ ἐκινδύνευσαν ἐπὶ τῆς κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα γενομένης ἐπιδρομῆς τῶν Μογγόλων εἰς τὴν χώραν ταύτην. Τοὺς Μογγόλους ἀπέδιώξεν ἀπὸ Ῥωσσίας καὶ ἔσωσε καὶ τὸν ῥωσικὸν ἐθνισμόν καὶ τὴν ἐκκλησίαν Ἰβάν ὁ Γ' (κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα).

Σημ. Ἐκτὸς τῆς μεγάλης ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ὑφίστανται ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀπὸ τοῦ Δ' καὶ Ε' αἰῶνος ὡς κεχωρισμένοι ἐκκλησῖαι ἀπὸ τῶν ἀρχαίων δογματικῶν συζητήσεων τῶν αἰώνων ἐκείνων προεληθεῖσαι (§ 13) αἱ τῶν Νεστοριανῶν, τῶν Μονοφυσιτῶν (Ἀρμενίων, Ἰακωβιτῶν, Κοπτῶν, Ἀβυσσινίων) καὶ Μαρωνιτῶν. Αἱ ἐκκλησῖαι αὗται συγκροτούμεναι ἐκ λαῶν βαρβάρων ἢ ἐν μικρᾷ πνευματικῇ ἀναπτύξει διατελούντων, δὲν ἠδυνήθησάν ποτε νὰ ὑψωθῶσιν

εἰς ἀληθῆ ἀκμήν. Ἡ θεολογικὴ παιδεία αὐτῶν ὡσάκις ἀναφαίνονται ἔχνη αὐτῆς παρ' αὐτοῖς, ἦτο ἀπομίμησις τῆς ἑλληνικῆς θεολογικῆς παιδείας. Τὰς ἐκκλησίας ταύτας ἐζήτουν νὰ ἐνώσωσι μεθ' ἑαυτῶν οἱ τε ὀρθόδοξοι καὶ οἱ λατινοὶ, ἀλλ' ἄνευ ἐπιτυχίας. Μόνον οἱ Μαρωνῖται ἐπὶ τοῦ Διδάου ἠνώθησαν ἀπὸ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος ἐπὶ τῶν σταυροφορικῶν πολέμων μετὰ τῆς Ῥώμης. Περὶ τῶν ἐκκλησιῶν τούτων συνέγραψεν ὁ Ἀσεμάν (Bibliotheca orientalis Rom. 1728) καὶ ὁ Δὲ Κιένος (Oriens Christianus).

B.

Ἀνοικὴ ἐκκλησία.¹⁾

§ 26.

Ὅποιαν δύναμιν ἀπέκτησαν οἱ πάπαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ δύσει;

Οἱ πάπαι ἀπέκτησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ δύσει μεγίστην δύναμιν, εἰς τὸ ὅποσον συνέτειναν πολλαὶ περιστάσεις. Ἦδη ἐν προηγουμένοις χρόνοις εἶδομεν ὅτι εἶχον δυνηθῆ νὰ ὑποτάξωσιν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν των πάσας τὰς ἐκκλησίας τῆς δύσεως (§ 16), ἐπειδὴ δὲ ἠθέλησαν νὰ ἐπεκτείνωσι τὸ ἀπόλυτον κράτος των καὶ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, προῦκάλεσαν τὸ σχίσμα τοῦ Θ' αἰῶνος (§ 21). Ἡ τάσις τῶν παπῶν κατὰ τοὺς προκειμένους μέσους αἰῶνας ἦτο νὰ καταστῶσι παντοδύναμοι ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ νὰ ὑποβάλωσιν ὑφ' ἑαυτοὺς πᾶσαν οἰανδήποτε ἐξουσίαν ἐν αὐτῷ ὑφισταμένην. Μέχρι τοῦ Η'

¹⁾ Περὶ τῆς ἱστορίας τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἔγραψαν πρὸς πολλοὺς ἄλλοις καὶ οἱ Capesigue, L'église au moyen âge. Paris 1852 καὶ ὁ Hagenbach (Geschichte der Kirche). Πρὸς. καὶ ἡμ. Δοκίμ. 238—268 καὶ ἡμ. Ἐκκλησ. Ἱστορίαν Τόμ. Β' 151—228.

αἰῶνος μέγα πρόσκομμα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἦτο τὸ ὅτι ἐτέλουν μετὰ τινων διακοπῶν ὄντες ὑπήκοοι τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Διὰ τοῦτο ὁ παπισμὸς ἤρχισε νὰ ἀναπτύσσει πᾶσαν τὴν δυνάμιν του καὶ νὰ αὐξάνῃ τὰς ἀξιώσεις του, ἀφ' ὅτου οἱ πάπαι κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ἐγένοντο ἀνεξάρτητοι κοσμικοὶ ἡγεμόνες Ῥώμης. Συνέβη δὲ τοῦτο, ὅτε ὁ βασιλεὺς τῶν Φράγκων Πιπῖνος ἐλευθερώσας τὴν Ῥώμην ὑπὸ τῶν Λογγοβάρδων ἀπειλουμένην, ἐγκαταλελειμμένην δὲ οὔσαν ὑπὸ τῶν ἀδυνάτων βυζαντινῶν, ὑφ' οὓς τέως ὑπήγετο, ἐδώρησεν αὐτὴν τῷ ἐπισκόπῳ Ῥώμης (τῷ 754). Ἐκτοτε οἱ πάπαι παρίστανται ἀπέναντι τῶν ἡγεμόνων ὡς ἡγεμόνες καὶ μάλιστα πανίσχυροι, διότι συνήθουν ἐν ἑαυτοῖς καὶ πᾶσαν τὴν πνευματικὴν ἐξουσίαν. Οἱ βάρβαροι ἀγγλοσαξωνικοὶ λαοὶ οἱ κατακλύσαντες ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος τὴν Εὐρώπην, ὡς ἀπὸ Ῥώμης τὸν χριστιανισμὸν καὶ τὰ πρῶτα στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ λαβόντες, ἐσέβοντο μέγਾਲως τοὺς ἐπισκόπους αὐτῆς καὶ ἐφοβοῦντο ἐκ δεισιδαιμονίας ὡς τοὺς κατόχους δῆθεν καθὼς διαδόχους τοῦ Πέτρου τῶν κλειδῶν τοῦ παραδείσου καὶ μόνους δυναμένους νὰ σώσωσιν ἀπὸ τῆς κολάσεως· διότι τοιαύτας παχυλὰς εἶχον περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἰδέας. Κατὰ μικρὸν αἱ ἐκκλησίαι τῆς δύσεως ἀπώλεσαν πάντα τὰ δικαιώματα αὐτῶν· οἱ μητροπολίται ἔμειναν κενὸν ὄνομα· αἱ δὲ σύνοδοι τῶν κατὰ τόπους ἐκκλησιῶν οὐδὲν ἠδύναντο νὰ ψηφίζωσιν ἄνευ τῆς γνώσεως τοῦ πάπα· τὰ πάντα διηθύνοντο ἀπὸ Ῥώμης διὰ τῶν παπικῶν βικαρίων ἢ ἀπεσταλμένων· οἱ πανταχοῦ ἐπίσκοποι ἐξελέγοντο ἢ ἐπεκυροῦντο ὑπὸ τοῦ πάπα· ἐν γένει οἱ λατῖνοι κληρικοὶ πανταχοῦ ἔπρεπε νὰ ἦναι ἑτοιμοὶ νὰ ἐκτελῶσι προθύμως τὰς ἀπὸ Ῥώμης ὡς ἀπὸ Πυθίας πεμπομένας

διαταγὰς, καὶ ὅπως μὴ ἦναι δεδεδεσμευμένοι ὑπὸ ἄλλων κοινωνικῶν ὑποχρεώσεων, ἠναγκάζοντο νὰ ἦναι πάντες ἄγαμοι ἐπὶ βλάβῃ μεγάλη τῆς ἠθικῆς καὶ ἑαυτῶν καὶ τῆς κοινωνίας. Τῶν παπῶν ὡς τυφλὰ ὄργανα ἐχρησίμευον καὶ οἱ μοναχοὶ, οἵτινες ἐν τῇ δύσει ἦσαν ὀργανισμένοι εἰς διάφορα τάγματα ὀρισμένους πρακτικοὺς σκοποὺς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπιδιώκοντας, καθὼς ἦσαν οἱ Δομινικανοὶ καὶ οἱ Φραγκισκανοὶ, ἐξ ὧν οἱ μὲν πρῶτοι εἶχον ἀναλάβει ὡς κύριον ἔργον τὴν καταπολέμησιν τῶν αἰρετικῶν, οἱ δὲ δεύτεροι τὴν θρησκευτικὴν παιδαγωγίαν τοῦ λαοῦ. Μὴ ἀρκούμενοι δὲ εἰς τὴν πνευματικὴν ταύτην παντοκρατορίαν, ἤρχισαν νὰ ζητῶσιν οἱ πάπαι καὶ ἐπέτυχον πρὸς καιρὸν νὰ ἀποκτήσωσι καὶ τὴν κοσμικὴν, πολιτικὴν παντοδυναμίαν, ἀξιοῦντες αὐτοὶ νὰ διευθύνωσι καὶ αὐτὰς τῶν λαῶν τὰς πολιτικὰς τύχας, νὰ διορίζωσι τοὺς βασιλεῖς, νὰ ἀναβιβάζωσι καὶ καταβιβάζωσιν ἀπὸ τοῦ θρόνου οὓς ἤθελον, καὶ ἐν γένει νὰ ἀκούωνται ἐν πᾶσιν.

Οἱ ἐπισημότεροι ἐκ τῶν παπῶν τῶν χρόνων τούτων, οἵτινες τὰ μάλιστα συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς παπικῆς δυνάμεως, εἶναι Γρηγόριος ὁ Ζ', Ἰννοκέντιος ὁ Γ' καὶ Βονιφάτιος ὁ Η'. Ὁ Γρηγόριος ὁ Ζ' (1085) ἐφρόνει, ὅτι καθὼς ἡ σελήνη λαμβάνει τὸ φῶς αὐτῆς ἀπὸ τοῦ ἡλίου, οὕτω οἱ κοσμικοὶ ἡγεμόνες λαμβάνουσι τὴν ἐξουσίαν τῶν ἀπὸ τοῦ πάπα, ὅστις εἶναι ἀντιπρόσωπος τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, συγκεντρῶν ἐν ἑαυτῷ πᾶσαν δὴποτε ἐξουσίαν. Ὁ Γρηγόριος περιελθὼν ἕνεκα ἐκκλησιαστικῆς τινος ὑποθέσεως εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας Ἐρρίκον τὸν Δ', λύσας τοὺς ὑπηκόους του τοῦ πρὸς αὐτὸν ὄρκου τῶν καὶ ἀφορίσας αὐτὸν, ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν, νὰ ταπεινωθῇ ἐνώπιόν του

καὶ νὰ λάβῃ συγχώρησιν παρ' αὐτοῦ, ἵνα οὕτως ἐπανακτῆ-
 σῃ πάλιν τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον του! Ἐπὶ Ἴννοκεν-
 τίου τοῦ Γ' (1216) ἴστατο ὁ παπισμὸς ἐν τῷ κολοφῶνι
 τῆς ἰσχύος καὶ δόξης του. Πάντες οἱ ἡγεμόνες τῆς δύσεως
 ἔσπευδον νὰ ἔχωσι τὴν εὐμένειαν αὐτοῦ καὶ νὰ λαμβάνω-
 σι διαταγὰς ἀπ' αὐτοῦ. Οὗτος κατεβίβασεν ἀπὸ τοῦ θρό-
 νου τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας Ὅθωνα, ἵνα ἀναβι-
 βάσῃ ἀντ' αὐτοῦ Φρειδερίκον τὸν Β', ἠνάγκασε δὲ τὸν
 βασιλέα τῆς Ἀγγλίας Ἰωάννην τὸν Ἀκτῆμονα, διότι
 δὲν ὑπήκουσεν εἰς τὰς διαταγὰς του, νὰ ἔλθῃ εἰς Ἰταλίαν
 καὶ ταπεινούμενος ἐνώπιον αὐτοῦ νὰ ζητήσῃ συγχώρησιν.
 Μετὰ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν ἐκυβέρνησε καὶ Βονιφάτιος ὁ
 Η', ὅστις ἐν ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας
 Φίλιππον τὸν Ὁραῖον ἐκήρυξεν, ὅτι εἶναι αἰρετικὸς ὁ
 φρονῶν ὅτι αἱ δύο ἐξουσίαι ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ ἐκκλησιασι-
 κὴ εἶναι ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξάρτητοι, καὶ ὅτι ἡ πρώτη δὲν
 ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς δευτέρας! Ὁ Φίλιππος ὁμῶς δὲν ἐ-
 δίστασε ν' ἀπαντήσῃ πρὸς αὐτόν, ὅτι ἔπρεπε νὰ γνωρίζῃ
 ἡ αὐτοῦ μωρία ὅτι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία δὲν ὑπόκειται εἰς
 τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ ὅτι ὁ ἄλλως φρονῶν εἶναι ἀνόητος.

Θεολόγοι τινὲς καὶ ἐπίσκοποι ἐπειράθησαν μὲν
 περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος εἰς συνόδους (ἐν Πίζῃ,
 Κωνσταντία, Βασιλείᾳ) συνερχόμενοι νὰ περιορίσωσι
 τὴν παντοδυναμίαν ταύτην τῶν παπῶν, ἀλλὰ οὐ-
 δὲν ἠδυνήθησαν, διότι οἱ πάπαι ἐγίνωσκον νὰ ματαιῶ-
 σι τὰς προσπάθειάς των. Ἡ παντοδυναμία αὐτῶν ἐμελλε
 νὰ καταπέσῃ ἀφ' ἑαυτῆς διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν εὐρω-
 παϊκῶν λαῶν, ἧτις κυρίως ἤρξατο ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος
 διὰ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων. Καίριον τραῦμα
 κατὰ τοῦ παπισμοῦ κατήγαγε καὶ ὁ προτεσταντισμὸς ὁ
 κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ἀπὸ τῶν παπῶν ἀποσπάσας τὸ ἥμισυ

σχεδόν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Περὶ τούτου ἐν τῇ ἐπομένῃ Δ' περιόδῳ γενήσεται λόγος (§ 41 καὶ ἐπ.).

§ 27.

Τί ὀνομάζομεν σταυροφορίας καὶ τίνα ἦσαν τὰ ἱστορικὰ τάγματα;

Τὴν μεγάλην δύναμιν τῶν παπῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους μαρτυροῦσι καὶ αἱ σταυροφορίαί, οἱ θρησκευτικοὶ δηλαδὴ ἐκεῖνοι πόλεμοι, οὓς ἐξεγειρόμενοι ὑπ' αὐτῶν ἐκίνησαν οἱ λαοὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Παλαιστίνης ἢ Ἀγίας Γῆς ἀπὸ τῶν κατακτητῶν καὶ ἰσχυρῆς διήρκεσαν περὶ τὰς δύο ἑκατονταετηρίδας, ἀρξάμενοι ἀπὸ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος καὶ παύσαντες κατὰ τὸν ΙΓ' (1096=1270). Ὀνομάσθησαν οἱ πόλεμοι οὗτοι σταυροφορικοὶ, διότι οἱ ἐκστρατεύσαντες ἔφερον ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ αὐτῶν βραχίονος τὸν σταυρόν. Τὴν πρώτην ὤθησιν εἰς τὰς σταυροφορίας ἔδωκεν ὁ ἐξ Ἀμιανοῦ ἐρημίτης Πέτρος. Ἀριθμοῦσιν ἐξ μεγάλας σταυροφορικὰς ἐκστρατείας. Τὴν πρώτην ὠδήγησεν ἐπὶ κεφαλῆς 600000 ἀνδρῶν Γοδοφρίδος ὁ ἐκ Βουϊλλιωῶνος, ὅστις ἐγένετο κύριος τῶν Ἱεροσολύμων (1099)· τὴν δευτέραν διηύθυνεν ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Λουδοβίκος ὁ Ζ' καὶ ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Κονράδος (1144)· τρίτη σταυροφορία εἶναι ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Βαρβαρόσα, τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Ριχάρδου τοῦ Λεοντοκάρδου καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Αὐγούστου (1187)· τὴν τετάρτην διηύθυνεν ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Φρειδερίκος ὁ Β' (1228)· τὴν δὲ πέμπτην (1248) καὶ ἕκτην (1270) ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Λουδοβίκος ὁ ἅγιος. Οἱ σταυροφορικοὶ

στρατοὶ μεθ' ὄλην τὴν ἀτομικὴν ἀνδρείαν πολλῶν σταυροφόρων, ἐπειδὴ καὶ τὴν τέχνην τοῦ συστηματικῶς πολεμεῖν ἠγνόουν καὶ πειθαρχίας ἔστεροῦντο, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατεστρέφοντο ἢ διελύοντο ἐν τῇ ἀνατολῇ. Μόνον ἐπ' ὀλίγον δυνηθέντες νὰ γίνωσι κύριοι τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ νὰ ἰδρῦσωσι χριστιανικὴν ἡγεμονίαν, ἐξεδιώχθησαν ἐκεῖθεν εὐκόλως ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν, οἵτινες ἔμειναν πάλιν κύριοι τῆς πόλεως. Διὰ τὴν ἀνατολὴν ὑπῆρξαν οἱ πόλεμοι οὗτοι φοβερὰ μάστιξ· διότι οἱ σταυροφόροι ἐκ φανατισμοῦ καὶ φυσικῆς βαρβαρότητος, διερχόμενοι διὰ τῶν βυζαντινῶν χωρῶν, ἐδῆουν καὶ κατέστρεφον αὐτάς, τοὺς κατοίκους αὐτῶν ἀποστρεφόμενοι ὡς δῆθεν σχισματικούς. Ἐζήτησαν μάλιστα νὰ καταλύσωσι καὶ τὴν βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν καὶ ἐκυρίευσαν πράγματι τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἰδρυσαν ἐκεῖ λατινικὴν αὐτοκρατορίαν (1204) ὑπὸ τὸν Βαλδουίνον· ἔκτοτε δὲ κατέλαβον οἱ Βενετοὶ καὶ οἱ Φράγκοι πολλὰ μέρη τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς Ἑλλάδος· ἀλλὰ Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος ἐξεδίωξεν αὐτοὺς ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως τῷ 1261. Μόνον διὰ τοὺς δυτικοὺς λαοὺς ὑπῆρξαν αἱ σταυροφορίαι ὠφέλιμοι, διότι ἐν τῇ ἀνατολῇ εἶδον οἱ σταυροφόροι πεπολιτισμένας χώρας καὶ ἔμαθον πολλὰ πράγματα. Ἐνεκα τῶν σταυροφοριῶν ἀνεπτύχθησαν τὸ ἐμπόριον καὶ αἱ τέχναι, ἠχολύθη δὲ καὶ ἡ συγκαινωνία. Κατὰ τοὺς πολέμους τούτους συνέστησαν καὶ τὰ ἱπποτικὰ τάγματα ἐκ πλουσίων καὶ εὐγενῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, οἵτινες ζῶντες ὡς μοναχοὶ, ὑπερῆσπιζοντο ὡς στρατιῶται τοὺς ἀποδημοῦτας εἰς τὴν ἁγίαν Γῆν. Τὰ ἐπισημότερα αὐτῶν ἦσαν τὸ τῶν Ἰωαννιτῶν, οὕτως ὀνομασθέντων, διότι κέντρον αὐτῶν ἦτο τὸ ἐν Ἱεροσολύμοις μοναστήριον τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, καὶ τὸ τῶν

Ναῖ τῶν, οἵτινες ἐκλήθησαν οὕτω, διότι τὸ μοναστήριον αὐτῶν ἔκειτο, ὅπου ἄλλοτε ἦτο ὁ ναὸς τοῦ Σολομῶντος.

§ 28.

Τίνας ἦσαν οἱ λεγόμενοι σχολαστικοὶ θεολόγοι;

Σχολαστικοὶ ὠνομάσθησαν οἱ θεολόγοι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐν τῇ δύσει ὡς διδάσκαλοι τῆς σχολῆς. Οἱ σχολαστικοὶ οὗτοι ὑπερέβησαν τοὺς βυζαντινοὺς κατὰ τὰς μωρὰς καὶ ἀκάρπους θεολογικὰς συζητήσεις, περὶ ἃς περιστρέφοντο αἱ ἔρευναι αὐτῶν. Τὰ πάντα τυφλῶς παραδεχόμενοι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς καλῶς ἔχοντα καὶ καλῶς παραδεδομένα καὶ μηδὲν ἀνερευνῶντες τὴν ἱστορικὴν γένεσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας, διοικήσεως καὶ λατρείας, ἐζήτουν νὰ δικαιολογῶσι τὰ πάντα καὶ αὐτὰς τὰς φανερωτάτας καταχρήσεις, ὡς ἀρχαίας ἀποστολικὰς παραδόσεις καὶ ἐν γένει ὡς ὀρθῶς ἐχούσας. Ἐν τισὶ σχολαῖς αὐτῶν ἡ μικρολογία καὶ μωρία ἔφθανεν εἰς τοσοῦτον βαθμὸν, ὥστε συνεζητοῦντο ζητήματα, οἷα τὰ ἐξῆς· ἂν ὁ Θεὸς ἠδύνατο νὰ γίνῃ κἀνθαρος, καθὼς ἐγένετο ἐν Χριστῷ ἄνθρωπος· ἂν ὁ πάπας ἠδύνατο νὰ καταργήσῃ ὅ,τι οἱ ἀπόστολοι ὤρισαν· ἂν δύναται νὰ προσθέσῃ νέα ἄρθρα πίστεως· ἢ νὰ θεσπίσῃ νέα δόγματα· ἂν εἶναι μεγαλῆτερος τοῦ Πέτρου· ἂν εἶναι ἀπλοῦς ἄνθρωπος ἢ οἰονεὶ Θεός· ἂν δύναται νὰ πλανηθῇ! Εἰς τοιαύτας μωρίας ἀπεπλανῶντο πολλοὶ τῶν θεολόγων τούτων διότι ἐγκαταλιπόντες τὸ πρακτικώτατον εὐαγγέλιον, τὴν διδασκαλίαν πρὸ πάντων αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, παρεδίδοντο εἰς ἀγόνους θεωρίας καὶ συνεζήτουν ζητήμα-

τα, μηδεμίαν ἔχοντα πρὸς τὸν χριστιανικὸν βίον σχέσιν. Οἱ σοφώτεροι αὐτῶν (καὶ τοιοῦτοι δὲν ἔλειψαν) ἐζήτησαν διὰ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας νὰ συστηματοποιήσωσι τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν· ἀλλὰ πόσον ἐγνώριζον τὸν Ἀριστοτέλη τότε ἐν τῇ δύσει, ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὸ ὅτι εἶχον αὐτὸν μόνον εἰς ἀραβικὰς καὶ λατινικὰς μεταφράσεις. Οἱ διασημότεροι ἐκ τῶν σχολαστικῶν, ὧν τὰ συγγράμματα δὲν εἶναι ἄνευ πάσης ἀξίας, εἶναι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κανταβριγίας Ἀνσελμος, ὁ Ἀβελάρδος, ὁ Ἀλβέρτος Μάγνος, ὁ Λομβάρδος, ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτης, ὁ Δούνης Σκῶτος καὶ ὁ Βοναβεντούρας.

§ 29.

Ποία ἦτο ἡ λατρεία τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

Ἡ λατρεία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ὑπέστη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πολλὰς μεταβολὰς καὶ φθοράς. Εἰς τὰς τελετὰς αὐτῆς ἀπέδιδεν ὁ λαὸς καὶ οἱ θεολόγοι μαγικὴν τινα δύναμιν, διότι ἐπίστευον ὅτι ἐνήργουν ἀφ' ἑαυτῶν χωρὶς νὰ ἦναι ἀναγκαῖα πραδιάθεσις τις ψυχικῆ τοῦ μετέχοντος αὐτῶν. Τὸ βάπτισμα, παυσάσης τῆς ἀρχαιοτάτης τριττῆς καταδύσεως, ἐν τῇ δύσει ἐτελεῖτο νῦν διὰ ῥαντισμοῦ. Ἡ εὐχαριστία τελουμένη μετ' ἄζύμου ἄρτου, οὐχὶ μετ' ἐνζύμου ὅπως ἐν τῇ ἀρχαιότητι, παρείχεται νῦν τοῖς λαϊκοῖς ἐκ φόβου δῆθεν, μὴ χυθῆ ὁ ἱερός οἶνος, ὑπὸ μόνον τὸ εἶδος τοῦ ἄρτου, τὸ δὲ ἱερὸν ποτήριον ἐκράτουν δι' ἑαυτοὺς οἱ ἱερεῖς, ὅπως φανῆ καὶ ἐνταῦθα ἡ ὑπεροχὴ αὐτῶν ὑπὲρ τοὺς λαϊκοὺς. Καὶ τὰ λοιπὰ

μυστήρια ὑπέστησαν ὁμοίας μεταβολάς. Τὸ κήρυγμα ἤρ-
χισε νὰ γίνηται σπανιώτερον ἢ ἐγένετο κακῶς, διότι οἱ
κήρυκες, συνήθως μοναχοὶ ὄντες, ἢ ἡσυχολοῦντο εἰς ἀγό-
νους σχολαστικὰς συζητήσεις ἢ περιέγραφον τὰ θαύματα
τῶν ἁγίων τῶν πατρῶν τῶν ταγμάτων αὐτῶν. Εἰς τοὺς
ναοὺς εἰσῆχθησαν νῦν καὶ τὰ ἀγάλματα, ἐνῶ ἡ ἀρχαία
ἐκκλησία μόνον τὰς ἐζωγραφημένας εἰκόνας ἐγνώριζεν,
αἵτινες εἶναι πνευματικωτέρα παράστασις τῶν ἀντικειμέ-
νων τῆς πίστεως. Ὅμοίως τὸ πρῶτον τότε εἰσῆχθη καὶ ἡ
ὄργανικὴ μουσικὴ ἐν τῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ. Αἱ
ἑορταὶ καθὼς καὶ παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς ἐπολλαπλασιά-
σθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ἐν τῇ δύσει.

§ 30.

Ὅποια ἦσαν τὰ ἥθη τῆς ἐποχῆς;

Οὐδέποτε ἡ διαφθορὰ τῶν ἠθῶν τῶν χριστιανῶν κατέ-
πεσεν εἰς τοσοῦτον βαθμὸν, ὅσον κατὰ τοὺς χρόνους τού-
τους ἐν τῇ δύσει μεθ' ὅλην τὴν κατὰ τὸ φαινόμενον εὐσέ-
βειαν τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὴν περιδεῆ τήρησιν τῶν ἐξω-
τερικῶν θρησκευτικῶν τύπων. Οἱ πάπαι ἐδίδον πρῶτοι
τὸ παράδειγμα τῆς παραβάσεως τῶν ἠθικῶν νόμων καὶ
τοῦ σκανδαλώδους βίου. Ἰδίως διακρίνονται δύο ἐποχαὶ
ἐσχάτης τῶν παπῶν διαφθορᾶς, ὁ Ἰ' αἰὼν, καθ' ὃν ἤγον
καὶ ἔφερον τοὺς πάπας ἐν Ῥώμῃ δύο ἄσωτοι γυναῖκες
Μαροκία καὶ Θεοδώρα, καὶ ὁ ις' αἰὼν, καθ' ὃν ἤκμασεν ὁ
πάπας Ἀλέξανδρος ὁ ς', ὅστις περὶ οὐδενὸς ἄλλου ἐφρόν-
τιζεν εἰμὴ πῶς νὰ προαγάγῃ τὰ παρανόμως γεννηθέντα

αὐτῶ τέκνα. Οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ λοιποὶ κληρικοὶ, πάντες υποβεβλημένοι υποχρεωτικῶς ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς ἀγαμίας, ἠκολούθουν τὸ παράδειγμα τῶν παπῶν. Οἱ ἐπίσκοποι ἦσαν πολλαχοῦ πολιτικοὶ ἄρχοντες, ἡγεμόνες πόλεων ἢ χωρῶν, εἰς κοσμικὰς ὑποθέσεις ἀσχολούμενοι, μέτεχοντες τῶν πολέμων ἢ πολιτικῶν διενέξεων, καθὼς καὶ οἱ πάπαι, ἡ διέτριβον περὶ τὴν θήραν καὶ ὁμοίως διασκεδάσεις καὶ ὀλίγον περὶ τῶν πνευματικῶν αὐτῶν καθηκόντων ἐφρόντιζον. Παρὰ τοῖς μοναχοῖς ἀπηντᾶτο σχετικῶς πλειοτέρα ἀρετῆ, ἀλλ' ἔνεκα τῆς ἀμαθείας καὶ τοῦ φανατισμοῦ αὐτῶν ἦσαν καὶ αὐτοὶ ἐπιβλαβεῖς τῇ ἐκκλησίᾳ. Ὁ λαὸς περιώριζε πᾶσαν αὐτοῦ τὴν εὐσέβειαν εἰς ἐξωτερικοὺς τύπους μηχανικῶς ἐκτελουμένους, δι' ὧν ἐζήτηι τὴν σωτηρίαν του. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ταύτην θρησκείαν, ἣτις οὐδὲν ἄλλο ἦτο, ἡ ὁ ἀρχαῖος φαρισαϊσμός, ὄν τοσοῦτον σφοδρῶς κατεπολέμησεν ὁ Κύριος, ὡδήγει τὸν λαὸν ὁ κληρὸς. Ὁ ἀμαρτάνων ἠδύνατο νὰ λάβῃ τὴν ἄφεσιν ἐξομολογούμενος καὶ ἐκτελῶν τὸν κανόνα, ἡ τὴν ποινὴν τὴν ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐπιβαλλομένην πρὸς ἐξάλειψιν τοῦ ἀμαρτήματος. Ἡ ἐξομολόγησις αὕτη, δι' ἧς ὁ κληρὸς ἐγένετο κάτοχος τῶν μυστηρίων πάντων, ἦτο εἰς χεῖράς του ἰσχυρότατον ὄπλον. Ἡδύνατό τις ὁμως καὶ νὰ ἐξαγοράσῃ τὰ ἀμαρτήματά του, λαμβάνων ἀφέσεις, ἃς διεσκόρπιζον οἱ πάπαι πανταχοῦ ἐπὶ χρήμασι. Τοιαύτας ἀφέσεις ἀγοράζων, ἠδύνατό τις νὰ ἐξάγῃ καὶ τοὺς ἀποθανόντας οἰκείους καὶ φίλους του ἀπὸ τῶν κολάσεων τοῦ καθαρτηρίου πυρός, ὅπου καθὼς ἐφρόνει ὁ λαὸς ἐβασανίζοντο πρὸς καιρὸν, ὅσοι δὲν ἦσαν ὠρισμένοι διὰ τὴν αἰώνιον κόλασιν. Πλήρη ἀφειν τῶν ἀμαρτιῶν ἠδύνατο νὰ λάβῃ τις καὶ ἀποδημῶν εἰς Ῥώμην κατὰ τὰ ἰουβιλαῖα (ἔτη ἀφέσεως), τὰ ὁποῖα ἐωρτάζοντο τὸ πρῶτον ἀνὰ ἕκα-

στον 100^{ον} ἔτος, εἶτα ἀνὰ ἕκαστον 50^{ον} καὶ τελευταῖον ἀνὰ ἕκαστον 25^{ον} ἔτος. Κατὰ παντός τοῦ ἀνθισταμένου εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ κλήρου ἐξεσφενδονίζετο ὁ ἀφορισμός, καθ' ὀλοκλήρων δὲ πόλεων καὶ χωρῶν ἐκηρύττετο ἡ ἀπαγόρευσις. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐν ταῖς πόλεσιν ἢ χώραις ταύταις ἔπαυε πᾶσα ἱεροτελεστία, ὁ δὲ λαὸς ἐστερεῖτο τῶν ἀγαθῶν τῆς θρησκείας.

§ 31.

Τίνες ὑπῆρξαν οἱ διωγμοὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τῶν αἰρετικῶν;

Πολλοὶ καὶ ἀπλοῖ, ἀλλ' εὐσεβεῖς ἄνθρωποι, καὶ θεολόγοι, συναισθανόμενοι τὴν μεγάλην ταύτην διαφθοράν, ἐν ᾗ ἐτέλει ἡ ἐκκλησία, ἠγέρθησαν κατὰ τῶν παπῶν καὶ τοῦ κλήρου, καὶ ἡ ἀπορρίπτοντες τὴν ἐξωτερικὴν τῆς ἐκκλησίας λατρείαν ἢ ἐν γένει τὴν διδασκαλίαν τῆς καὶ παραδιδόμενοι εἰς ἐσωτερικόν τινα μυστικισμόν, ἀπεσχίζοντο τῆς ὀλομελείας τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀπετέλουν ἰδίας θρησκευτικὰς κοινωνίας, ἃς ὡς τὰς μόνας καθαρὰς ἐθεώρουν (Καθαροί, Ἀλβίγγιοι), ἢ μένοντες ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐζήτουν διὰ τῆς αὐστηρᾶς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν Γραφὴν νὰ μεταρρυθμίσωσι τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν, ἀποκόπτοντες πάσας τὰς μεταγενεστέρας παραδόσεις καὶ πᾶσαν ἀποπλάνησιν ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας (Βάλδος, Οὐίκλεφος, Οὔσος, Ἰερώνυμος ἐκ Πράγης). Πάντας τούτους ὡς αἰρετικοὺς ἀποκηρύττουσα ἡ δυτικὴ ἐκκλησία κατεδίωκεν ἀπηνέστατα. Οἱ καταδιωχόμενοι καὶ συλλαμβανόμενοι ἐβασανίζοντο ἀπανθρώπως, ἵνα ὁμολογήσωσι τὰς ἀληθεῖς δοξασίας των. Συνήθης δὲ κατ' αὐτῶν ποινὴ ἦτο, ἐὰν μὲν ἐπέμενον εἰς τὰς

δοξασίας αὐτῶν, ὁ ἐπὶ τῆς πυρᾶς θάνατος, ἐὰν δ' ἀνεκάλουν αὐτάς, διὰ βίου δεσμὰ ἐν σκοτεινοτάταις φυλακαῖς. Οἱ αἵρετικοὶ ἀνεζητοῦντο μετὰ μεγάλης ἐπιμελείας. Ἐπειδὴ δὲ τὰ συνήθη ἐπισκοπικὰ δικαστήρια δὲν ἐπῆρουν εἰς τὴν καταδίωξιν αὐτῶν, ἰδρύθησαν ἀποχλειστικῶς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Θ' κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα τὰ δικαστήρια τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν συνήθως Δομινικανοὶ μοναχοί. Εἶναι παροιμιώδης ἡ ἀπανθρωπία, μεθ' ἧς τὰ δικαστήρια ταῦτα προσηνέχθησαν κατὰ τῶν ὑπ' αὐτῶν καταδιωχθέντων. Μόνη ἡ Ἱερὰ Ἐξέτασις ἐν Ἰσπανίᾳ, ἣν ἰδρυσεὺς ὁ διὰ τὴν βωμότητα αὐτοῦ διαβόητος Τορκουεμάδας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τῆς καταργήσεως αὐτῆς διὰ τοῦ μεγάλου Ναπολέοντος (1808) ἔκαυσε, καθείρξε, καὶ παντοιοτρόπως ἐβασάνισε μόνον ἕνεκα τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν πεποιθήσεων ὑπὲρ τὰς 100,000 ἀνθρώπων!

§ 32.

Τί παρατηροῦμεν περὶ τῆς καταστάσεως ταύτης τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας;

Ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποστῇ μεγαλύτεραν διαστροφὴν καὶ νὰ διαφθάρῃ πλείοτερον ἢ ὅσον διεφθάρη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν τῇ δύσει. Ἡ κατ' ἐξοχὴν θρησκεία τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀγάπης μετεβλήθη εἰς θρησκείαν τύπων καὶ τρόμου. Δὲν εἶναι ὁμῶς παράδοξον καὶ ἀνεξήγητον τὸ φαινόμενον τοῦτο. Εἰς τὴν δύσιν ἀπὸ τῆς καταλύσεως τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους (ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος) εἶχον, ὡς εἶδομεν ἀλλαχοῦ

(§ 12), εἰσβάλει καὶ ἐγκαταστῆ οἱ γερμανικοὶ ἢ ἀγγλοσαξωνικοὶ λαοὶ, οἵτινες τότε εὐρίσκοντο ἐν νηπιῳδαίᾳ βαρβάρῳ καταστάσει. Ὁ λατινικὸς πολιτισμὸς, ὃν ἀπεδέχθησαν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας Ῥώμης, δὲν ἠδυνήθη εὐθὺς νὰ μεταβάλη αὐτούς. Καὶ τὸν χριστιανισμὸν μὴ δυνάμενοι νὰ ἐννοήσωσιν ἐν τῇ πνευματικότητι καὶ καθαρότητι αὐτοῦ, διέστρεψαν συμφώνως πρὸς τὰς βαρβάρους προλήψεις των, μεθαρμόσαντες τὰς ὑψηλὰς διδασκαλίας αὐτοῦ καὶ τοὺς θεσμοὺς του πρὸς τὴν ταπεινὴν πνευματικὴν ἑαυτῶν ἀνάπτυξιν. Ἐπεβεβαιώθη καὶ τότε ἡ ἀλήθεια, ὅτι ἡ θρησκεία τοῦ Εὐαγγελίου πρᾶυποθέτει παρὰ τοῖς λαοῖς ἀνωτέραν τινὰ βαθμίδα πολιτισμοῦ καὶ ἀναπτύξεως. Διὰ τοῦτο μετὰ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἀφ' ὅτου διὰ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν, εἰς ὃ συνετέλεσαν τὰ μέγιστα καὶ οἱ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀλώσεως εἰς τὴν Ἰταλίαν προσφυγόντες καὶ ἐκεῖ τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν διαδώσαντες λόγιοι Ἕλληνες, ἤρξατο νὰ ἀναπτύσσεται ἡ εὐρωπαϊκὴ κοινωνία καὶ ἐγκαινίσθη ἡ νεωτέρα ἐποχὴ, ἡ συναίσθησις τῆς ἀνάγκης τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς ἐκκλησίας κατέστη βαθυτέρα καὶ γενικωτέρα. Ἡ παρὰ πάντων τῶν καλλιτέρων πνευμάτων ποθουμένη αὕτη μεταρρυθμισις ἐτελέσθη κατὰ τὸν 13' αἰῶνα διὰ τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Καλθίνου, περὶ οὗ ἐν οἰκείῳ τόπῳ ῥηθῆσονται τὰ δέοντα (§§ 41, 42 καὶ ἐπ.). Ἐκεῖ θέλομεν ἰδεῖ, ὅτι μόνον ἐν μέρος τῆς δύσεως ἠσπάσθη τὴν μεταρρυθμισιν ταύτην, τὸ δὲ λοιπὸν ἐνέμεινεν εἰς τὸν ἀρχαῖον καθολικισμὸν, ὅστις ὅμως ἕνεκα τῆς προόδου τῶν χρόνων ἀπέβαλε νῦν πολλὰς τῶν μεσαιωνικῶν ἀσχημιῶν του, ἀν καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ πνεῦμα ἔμεινεν ὁ αὐτός.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ'.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΜΕΧΡΙ
ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΧΡΟΝΩΝ (1453—1880).

Ἱστορία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

) Ἀνατολική ἐκκλησία ἐν τῷ Τουρκικῷ κράτει. 1)

§ 33.

Πῶς προσνήχθη ἡ ὀθωμανικὴ ἐξουσία πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν;
Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία εὐρέθη ὑπὸ ξένους, ἀλλοδόξους ἄρχοντας, ὅπως καὶ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ πορθητὴς Μωάμεθ ὁ Β' ἵνα ἐμπνεύσῃ ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς κατεπτοημένους χριστιανούς τοὺς καταλιπόντας τὴν Κωνσταντινούπολιν, περιεποιήθη τὴν ἐκκλησίαν, διατάξας νὰ γίνῃ νέα ἐκλογή πατριάρχου, διότι ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ἐχῆρευε, καὶ μεγάλως ἐτίμησε τὸν ἐκλεχθέντα ὡς τοιοῦτον Γεννάδιον τὸν Σχολά-

1) Περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐπραγματεύθησαν ὁ Μελέτιος (ἐν τῇ ἱστορίᾳ του), ὁ Δοσίθεος (ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχουσάντων), ὁ Ἀθανάσιος Ὑψηλάντης (τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν), ὁ Σάθας (ἰδίως περὶ ἐκκλησιαστικῶν σογγραφέων τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐν τῇ Νεοελληνικῇ φιλολογίᾳ), καὶ ἐκ τῶν ξένων ὁ Crusius (Turco-Grecia), ὁ Εὐνέκιος, ὁ Λέκιενος Oriens Christianus), ὁ Γάσς καὶ ἄλλοι. Πρβλ. καὶ ἡμέτ. Δοκίμιον σελ. 270—362 καὶ ἡμ. Ἐκκλησι. ἱστορίας τόμ. Β', σελ. 232—536.

ριον. Ὁ πατριάρχης ἐκηρύχθη ἐθνάρχης τῶν ὀρθοδόξων, ἀνεγνωρίσθη δὲ αὐτῷ τε καὶ τοῖς λοιποῖς ἐπισκόποις δικαστικὴ ἐπὶ τῶν χριστιανῶν ἐξουσία.

Ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν ἐβελτιώθη μᾶλλον ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ὅτε οἱ Τούρκοι ἐν ταῖς πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους διπλωματικαῖς σχέσεσιν αὐτῶν ἤρχισαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους νὰ μεταχειρίζονται ὡς διερμηνεῖς Ἕλληνας μάλιστα ἐκ τῶν πλουσίων οἰκῶν τοῦ Φαναρίου καθὼς καὶ ὡς ἡγεμόνας ἐν ταῖς παραδουναβίοις ἡγεμονίαις τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας. Κατὰ δὲ τὸν παρόντα αἰῶνα ἐτι μᾶλλον ἐβελτιώθη ἡ θέσις τῶν χριστιανῶν. Τὸ Χάττι-ι-Χουμαγιοῦν, τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη μετὰ τὸν κριμαϊκὸν πόλεμον (1856), ὅστις ἐγένετο παρὰ τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Σαρδηνίας ὡς συμμάχων τῆς Τουρκίας κατὰ τῆς Ῥωσσίας ἕνεκα ἀσημάντων τινων ἐρίδων περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ προσκυνημάτων, ἔθηκε τὰς βάσεις πολιτικῆς τινος ἐξισώσεως τῶν χριστιανῶν καὶ μωαμεθανῶν ὑπηκόων τῆς Πύλης.

§ 34.

Πῶς εἶχεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἐν Τουρκίᾳ;

Οἱ Σουλτάνοι οὐ μόνον ἀνεγνώρισαν τοῖς πατριάρχαις καὶ τοῖς ἐπισκόποις πάσας τὰς προτέρας αὐτῶν ἐξουσίας, ἀλλὰ παρεχώρησαν καὶ τὴν δικαστικὴν ἐπὶ τῶν χριστιανῶν ἐξουσίαν· ἡ δύναμις λοιπὸν τοῦ κλήρου ἠῤῥξησε μᾶλλον ἢ ἠλαττώθη. Πρὸ πάντων ὑψώθη ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ἀνεγνωρίσθη ὡς ἐθνάρχης τῶν ὀρθοδόξων καὶ ὡς ὁ ἀντιπροσωπεύων παρὰ τῇ Πύλῃ τὴν ἀνα-

τολικήν ἐκκλησίαν. Πρὸς τὰ λοιπὰ πατριαρχεῖα τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῶν Ἱεροσολύμων, ἅτινα καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐτέλουν ἐν μεγάλῃ ἀσημότητι καὶ ἀδυναμίᾳ, ἤρχετο ἀνέκαθεν ἡ Πύλη εἰς σχέσεις πάντοτε διὰ τῶν οἰκουμενικῶν πατριαρχῶν, εἰς αὐτοὺς δὲ ἀνέθετε τὴν διευθέτησιν τῶν πραγμάτων αὐτῶν, ὁσάκις ἐν αὐτοῖς συνέβαινον ταραχαί. Ἄλλως ὅμως τὰ πατριαρχεῖα ταῦτα ἐν τῇ ἐσωτερικῇ διοικήσει των ἦσαν ἀνεξάρτητα. Οἱ οἰκουμενικοὶ πατριάρχαι εἶχον κατ' ἀρχὰς περὶ ἑαυτοὺς σύνοδόν τινα ἐκ κληρικῶν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ μεγάλου Οἰκονόμου, τοῦ μεγάλου Σκευοφύλακος, τοῦ μεγάλου Σακελλαρίου, τοῦ ἐκκλησιάρχου καὶ ἄλλων τινῶν καὶ τινῶν λαϊκῶν μετὰ τοῦ Ἐλογοθέτου, τοῦ διερμηνέως μεταξὺ πατριαρχείων καὶ Πύλης. Μετὰ τῆς συνόδου δὲ ταύτης συνεργάζοντο περὶ πασῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἐθνικῶν ὑποθέσεων. Ἄλλὰ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Σαμουήλ τοῦ Α' (1768) ἀντὶ τοῦ σώματος τούτου, εἰς ὃ ἀφέθησαν μόνον τὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχιεπισκοπῆς, τὴν περὶ τὸν πατριάρχην σύνοδον, ἥτις μετ' αὐτοῦ εἶχε τὴν φροντίδα τῶν σπουδαιότερων ὑποθέσεων τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους, ἀπετέλεσαν δώδεκα μητροπολιταὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, οἱ λεγόμενοι γέροντες. Κατὰ δὲ τὰς τελευταίας ταύτας ἡμέρας (ἀπὸ τοῦ 1860) ἡ σύνοδος αὕτη διετήρησε μόνον τὰς πνευματικὰς ὑποθέσεις, συνέστη δὲ μικτόν τι συμβούλιον ἐκ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, ἵνα φροντίζη περὶ τῶν μὴ καθαρῶς πνευματικῶν ὑποθέσεων, τῶν μοναστηριακῶν περιουσιῶν καὶ τῶν τοιούτων. Ὑπὸ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως ὑπήχθησαν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα αἱ ἐκκλησῖαι τῆς Σερβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας, ζητησάντων

τὴν ὑπαγωγὴν ταύτην αὐτῶν τῶν ἐπισκόπων αὐτῶν. Καὶ οἱ Σέρβοι (1830) καὶ οἱ Βούλγαροι (1860) ἐζήτησαν ἐσχάτως τὴν ἐκκλησιαστικὴν τῶν ἀνεξάρτησίαν. Οἱ τελευταῖοι μάλιστα ἀπήτησαν νὰ ἐπεκταθῇ ἡ ἀνεξάρτητος ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία τῶν καὶ ἐπὶ ἐπαρχιῶν, αἵτινες ἀνέκαθεν ἀνήκον τῷ οἰκουμενικῷ θρόνῳ, διὰ τὸν λόγον δὴθεν ὅτι ἐν αὐταῖς κατοικοῦσι πολλοὶ Βούλγαροι. Διὰ τοῦτο ὁμως καὶ ἀπεκηρύχθησαν ὡς σχισματικοὶ ὑπὸ συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1872. Ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἀπεσπάσθησαν διοικητικῶς καὶ ἀπετέλεσαν αὐτοκεφάλους ἐκκλησίας καὶ αἱ ἄλλοτε μετ' αὐτοῦ ἠνωμέναι ἐκκλησίαι τῆς Ῥωσσίας (ἐπὶ τοῦ μεγάλου Πέτρου 1722), τῆς Ἑλλάδος (1821), τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας (1873) καὶ τῶν ἐν Αὐστρία ὀρθόδοξων. Ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀνεξάρτητοι ἦσαν αἱ ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι τῆς Κύπρου καὶ τῆς Γεωργίας ἢ Ἰβηρίας. Παρὰ τοῖς ἐπισκόποις ὑπῆρχε συμβούλιόν τι ἐκ κληρικῶν τῆς ἐπισκοπῆς τῶν, ἢ θέλησις ὁμως τοῦ ἐπισκόπου ἦτο τὸ πᾶν. Μόνον τῶν προκρίτων λαϊκῶν ἢ τῶν καλουμένων δημογερόντων ἦσαν ἠναγκασμένοι οἱ ἐπίσκοποι νὰ λαμβάνωσιν ἐπὶ τῶν σπουδαιοτέρων ὑποθέσεων τὴν γνώμην.

§ 35.

Ποία τις ἦτο ἡ κατάστασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας μετὰ τὴν ἄλωσιν;

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία μετὰ τὴν ἄλωσιν κατέπεσεν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἀμάθεια δὲ παχυλὴ ἤρχισε δυστυχῶς νὰ καταλαμβάνῃ τὸν κληρὸν. Κατὰ τὸν ΙϚ'

καὶ ΙΖ' αἰῶνα σπάνιοι ἦσαν οἱ κληρικοὶ οἱ γνωρίζοντες γράμματα. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἀφ' ὅτου ἡ κατάσταση τῶν χριστιανῶν ἐν γένει ἐβελτιώθη (§ 33), ἤρχισαν νὰ ἰδρύνονται πολλαχοῦ τῆς ἀνατολῆς σχολεῖα, ἅτινα συνετέλεσαν καὶ εἰς τῆς παιδείας τοῦ κλήρου τὴν ἀνύψωσιν. Τῶν σχολείων τούτων, ὧν κυριώτερα ἦσαν τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει, Σμύρνη, Κυδωνίαις, Βουκουρεσίῳ, Ἰασίῳ, Ἄθωνι, τὴν διεύθυνσιν εἶχον συνήθως κληρικοί. Οὕτως ὁ κλῆρος ὑπῆρξεν ὁ διασώσας τὰ ἑλληνικὰ γράμματα κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ δι' αὐτῶν δὲ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἐπὶ παιδείᾳ ὁμως μεγάλη διέπρεψαν μόνον ὅσοι ἐσπούδαζον ἐν τοῖς τότε ἀκμάζουσι πανεπιστημίῳ τῆς Ἰταλίας (ἐν Παταβίῳ, Πίζῃ, Βενετίᾳ) ἢ ἐν Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ. Τοιοῦτους πεπαιδευμένους θεολόγους ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἔχομεν ἀρκετούς, οἷον Μελέτιον τὸν Πηγᾶν, πατριάρχην Ἀλεξανδρείας περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος ἀκμάσαντα, Κύριλλον τὸν Λούκαριν, πρῶτον μὲν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, εἶτα δὲ Κωνσταντινουπόλεως γενόμενον, ὅστις ἐπολέμησε γενναίως τοὺς ἐν τῇ ἀνατολῇ προσηλυτισμὸν ἐνεργοῦντας Ἰησοῦτας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, τὸν Δοσίθεον, πατριάρχην Ἱεροσολύμων, πεπαιδευμένον ἄνδρα, πολλὰ συγγράψαντα καὶ ἐκδῶσαντα κατὰ τῶν λατίνων (ἤκμαζε περὶ τὸ τέλος τοῦ ΙΖ' αἰῶνος), τὸν Μηνιάτην, τὸν ἀριστον ἐκκλησιαστικὸν ῥήτορα τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (ἔζη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος ΙΗ' αἰῶνος), τὸν Εὐγένιον Βούλγαριν ἀκμάσαντα περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος (ΙΗ'), τὸν σοφώτερον ἄνδρα τῆς ἐποχῆς ταύτης, οὐ μόνον σπουδαῖον θεολόγον, ἀλλὰ καὶ μαθηματικὸν, φιλόλογόν καὶ φιλόσοφον δόκιμον, καὶ τὸν Θεο-

τόκην, τὸν σύγχρονον σχεδὸν τοῦ Εὐγενίου, γνωστὸν δὲ συγγραφέα τῶν Κυριακοδρομιῶν, ἐν οἷς ἐξηγοῦνται τὰ εὐαγγέλια καὶ οἱ ἀπόστολοι πασῶν τῶν Κυριακῶν τοῦ ἑνιαυτοῦ. Ἀφ' οὗτου ἰδρύθησαν ἐν Χάλκῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1844) καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις (1853) θεολογικαὶ σχολαί, ἐλπίζεται, ὅτι θὰ ὑψωθῇ μεγάλως ἡ παιδεία τοῦ κλήρου ἐν Τουρκίᾳ. Μόνῃ ἡ θεολογὴ παιδεία ἐξαπλουμένη εἰς ἅπαντα τὸν κλῆρον δύναται νὰ ἀνορθώσῃ τὴν ἡμετέραν ἐκκλησίαν ἐκ τῆς ταπεινώσεως καὶ τῆς ἀδυναμίας, εἰς ἣν ὡς ἐκ τῆς ἀμαθείας κατέπεσε, καὶ ἀνακαινίζουσα αὐτὴν νὰ ἐπαναγάγῃ ἐν αὐτῇ τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς ἀκμὴν καὶ δόξαν.

§ 36.

Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία καὶ ὅποια ἦσαν τὰ ἦθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην;

Ἡ λατρεία ἔμεινε μέχρι κεραίας ἀμετάβλητος κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἀποβαλοῦσα μόνον τὴν λαμπρότητα, ἐφ' ἣ διέπρεπε κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ἔνεκα τῆς ἀθλίας καταστάσεως καὶ τῆς πτωχείας, εἰς ἣν κατέπεσον οἱ λαοὶ τῆς ἀνατολῆς. Τὸ κήρυγμα ἤκούετο ἔνεκα τῆς μεγάλης ἀμαθείας τοῦ κλήρου λίαν σπανίως. Κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα, καθ' ὃν ἡ ἑλληνικὴ ἀνατολὴ ἤρχισεν ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις νὰ ἀναγεννᾶται, τὰ δὲ γράμματα ὁσημέραι ἐξαπλοῦνται ἀφθονώτερα ἐν αὐτῇ, ἤρχισεν ἐν πᾶσι τούτοις ἀνορθώσις τις.

Ἡ πίεσις τῶν δεσποτῶν ἤγειρε μετὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀλώσεως ζῆλον πρὸς τὴν πάτριον θρησκείαν. Τὰ ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς ἐκλελυμμένα ἦθη ἤρχισαν νῦν νὰ ἀπο-

βαίνωσιν αὐστηρότερα, καὶ οὕτω συνέβη ἐν τῇ ἐποχῇ ἐκείνῃ καὶ δι' αὐτῆς ἠθικὴ τις ἀνάπλασις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἄλλ' ἡ εὐσέβεια αὕτη ἔνεκα τῆς μεγάλης ἀμαθείας τοῦ τε κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ἦτο ἀναμειγμένη μετὰ προλήψεων καὶ φανατισμοῦ κατὰ τῶν ἑτεροδόξων ἢ περιωριζέτο εἰς τὴν περιδεᾶ τυπικὴν τήρησιν τῶν ἐξωτερικῶν τῆς θρησκείας τελετῶν. Αἱ ἀκολουθίαι τῆς ἐκκλησίας ἐτελοῦντο μετὰ μεγάλου ζήλου, αἱ νηστεῖαι καὶ ἐν γένει τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα ἐτηροῦντο αὐστηρῶς. Τὰ μοναστήρια ἐχρησίμευον ὡς πρὸς τοῦτο ὡς πρότυπα. Τὸ Ἅγιον Ὅρος ἦτο πάντοτε ἡ κυριωτέρα ἐστία τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐν αὐτῷ μοναστηρίων ἐφημίζοντο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ τὰ μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Τάφου ἐν Ἱεροσολύμοις, ὅπου μένει ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων, καὶ τὸ τοῦ Ὁρους Σινᾶ, οὗ προϊστάται ἐπίσκοπος. Κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους, ἀφ' ὅτου ἡ ἐν γένει κατάστασις τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς ἐβελτιώθη, ἤρχισαν φυσικῶ τῷ λόγῳ τὰ μοναστήρια νὰ παρακμάζωσι. Διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τῆς παιδείας ἐξέλιπεν ὁ πρῶτος φανατισμὸς, καὶ αἱ δεισιδαιμονίαι ἐξηφανίσθησαν, ἔπαυσε δὲ καὶ ἡ περιδεὴς τήρησις τῶν ἐξωτερικῶν τῆς θρησκείας τύπων καὶ ἐθίμων. Πολλαχοῦ ὁμως συνεξέλιπεν, ὡς μὴ ὤφειλε καὶ ἡ ἐσωτερικὴ εὐσέβεια καὶ ἡ περὶ τὰ ἦθη αὐστηρότης, θρησκευτικὴ δὲ ἀδιαφορία κατέλαβε τὸν ἀρχαῖον πολλάκις οὐ κατ' ἐπίγνωσιν θρησκευτικὸν ζήλον.

§ 37.

Ποῖται ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τοὺς πάπας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους;

Εἶδομεν ἄλλοτε (§ 22), ὅτι ἀφ' ὅτου ἐγένετο τὸ σχίσμα, πολλαὶ συνέβησαν ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν. Οἱ πάπαι πάντοτε ἐπόθουν νὰ ἴδωσι τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν εἰς ἑαυτοὺς ὑποτεταγμένην. Μετὰ τὴν ἄλωσιν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐζήτησαν νὰ ἐξεγείρωσι κατὰ τῶν Τούρκων τοὺς ἡγεμόνας τῆς δύσεως, ἐλπίζοντες, ὅτι ἐκδιωκομένων αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς καὶ περιερχομένης ταύτης ὑπὸ καθολικοὺς ἡγεμόνας, θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπεκτείνωσιν ἐνταῦθα τὸ κράτος των, Ἄλλ' εἶχον ἤδη παρέλθει οἱ χρόνοι, καθ' οὓς ἡ φωνὴ τῶν παπῶν ἠκούετο ὑπὸ τῶν λαῶν καὶ ἡγεμόνων τῆς δύσεως. Οἱ ἡγεμόνες ἐκώφευον νῦν. Διὰ τοῦτο ἐπεδίωξαν ἕκτοτε οἱ πάπαι ἄλλα μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ αὐτῶν, ἐζήτησαν δηλ. διὰ τῶν Ἰησοῦιτῶν καὶ ἄλλων μοναχικῶν ταγμάτων νὰ προσηλυτίσωσι τοὺς ὀρθοδόξους λαοὺς τῆς ἀνατολῆς. Οἱ Ἰησοῦιται ἐφάνησαν τὸ πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 13^{ου} αἰῶνος, προστατευόμενοι δὲ ὑπὸ τῶν πρέσβειων τῶν καθολικῶν δυνάμεων καὶ μάλιστα τῆς Αὐστρίας, Βενετίας καὶ Γαλλίας, ἱδρυσαν πολλαχοῦ σχολεῖα καὶ ἐνήργουν σκανδαλωδῶς προσηλυτισμὸν. Κέντρα αὐτῶν ἐχρησίμευσον ἕκτος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ Σμύρνη καὶ ἡ Χίος. Συγχρόνως δ' ἱδρῦθη καὶ σχολεῖον ἐν Ῥώμῃ, ὅπως μορφῶνται ἐν αὐτῷ Ἕλληνες νέοι, οἵτινες μετὰ ταῦτα ὡς λατῖνοι ἱεραπόστολοι μεταβαίνοντες εἰς τὴν ἀνατολὴν νὰ

σπουδάζωσι νὰ ἐλκώσωσι τοὺς ὁμογενεῖς των εἰς τὸν παπισμόν. Ἐκεῖθεν ἐξῆλθε Λέων ὁ Ἀλλάτιος ὁ λυσσωδῶς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν πολεμήσας. Ἡ προπαγάνδα, προσηλυτιστικὴ ἔταιρία ἐν Ῥώμῃ, προσέφερον ἄφθονα τὰ μέσα πρὸς τοὺς σκοποὺς τούτους. Ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι καίπερ πανταχόθεν πιεζόμενοι, καίπερ δυνάμενοι διὰ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ παπισμοῦ νὰ ἐλπίσωσι νὰ τύχωσι τῆς προστασίας τῶν ἰσχυρῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, ἔμενον πιστοὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν των, καὶ ἀπέφευγον τὰς προσηλυτιστικὰς ταύτας παγίδας τῶν Ἰησουϊτῶν. Μόνον εὐάριθμοὶ τινες Ἕλληνες ἐν Ἐπτανήσῳ, ταῖς Κυκλάσι νήσοις, τῇ Σμύρνῃ καὶ τῇ Χίῳ ἐδέχθησαν τὸν παπισμόν, ὠνομάσθησαν δὲ οὐνῖται (Uniti cum Romana ecclesia) ἡ γραικοκαθολικοί. Τὰς αὐτὰς ἐνεργείας ἀνέπτυξεν ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία καὶ κατὰ τῶν ὀρθοδόξων ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ καὶ ταῖς ἐμπορικαῖς ταύτης πόλεσιν, ὅπου εἶχον ἐγκαταστῆ Ἕλληνες τὸ ἐμπόριον μετερχόμενοι, ἐν τῇ Βενετίᾳ καὶ ταῖς αὐστριακαῖς ἐπαρχίαις. Ὅσοι τῶν ἀνατολικῶν τῶν χωρῶν τούτων ἠνώθησαν μετὰ τῆς Ῥώμης, ἀποδεχθέντες τὸ πρωτεῖον τοῦ πάπα, ἐτήρησαν ἀδεία αὐτοῦ τὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ τὸν γάμον τῶν κληρικῶν. Οἱ πάπαι μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἐξακολουθοῦσιν ἐπιθυμοῦντες καὶ ἐπιδιώκοντες τὴν ὑποταγὴν τῶν ἀνατολικῶν ὑπὸ τὸ κράτος των. Ὁ πάπας Πῖος ὁ Θ' καὶ κατὰ τὸ 1848 δι' ἐγκυκλίου του καὶ μικρὸν πρὸ τῆς τελευταίας ἐν Ῥώμῃ συνόδου (1869) δι' ἐπιστολῆς του προσεκάλεσε τοὺς ἀνατολικοὺς εἰς ὑποταγὴν. Οἱ πατριάρχαι ἀπήντησαν ὡς ἔδει. Καὶ ὁ νῦν παπεύων Λέων ὁ ΙΓ' διατάξας νὰ ἐορτάζηται παρὰ πάσης τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἡ ἐορτὴ τῶν ἀποστόλων τῶν σλάβων Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου (1880), ἐζήτησε νὰ ἐλκώσῃ τοὺς ὀρθοδόξους

σλάβους εἰς τὴν μετ' αὐτοῦ ἔνωσιν. Ἄλλ' οὐδείς τούτων ἔδωκε προσοχὴν εἰς τὴν φωνὴν αὐτοῦ. Ἐν γένει οἱ ὀρθόδοξοι λαοὶ οὐδέποτε θὰ ἀνεχθῶσιν ἐγκαταλείποντες τὰς ἀρχαίας παραδόσεις των, προδίδοντες τὴν πίστιν τῶν πατέρων αὐτῶν, τὴν στηριζομένην ἐπὶ τοῦ εὐαγγελίου καὶ τῶν ἀρχαίων οἰκουμενικῶν συνόδων, νὰ ἀποδεχθῶσι τὸν λατινισμόν καὶ νὰ ὑποκύψωσιν ὑπὸ τὸν παπικὸν ζυγόν.

§ 38.

Τίνας ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τὰς προτεσταντικὰς ἐκκλησίας;

Εἶδομεν ἀλλαχοῦ (§§ 31, 32), ὅτι ἐν τῇ δύσει ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἤρχισε νὰ γενικεύηται ἡ ἐπιθυμία ἕνεκα τῆς μεγάλης διαφθορᾶς τῆς ἐπικρατούσης ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ νὰ ἐπέλθῃ μεταρρυθμίσις τις αὐτῆς. Ἡ μεταρρυθμίσις αὕτη, εἰς ἣν ἀνθίσταντο πάντοτε οἱ πάπαι, ἐπὶ τέλους ἐγένετο κατὰ τὸν 15' αἰῶνα διὰ τοῦ Λουθήρου ἐν Γερμανίᾳ, καὶ τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τοῦ Καλβίνου ἐν Ἑλβετίᾳ, οἵτινες ἐγερθέντες κατὰ τῶν παπῶν καὶ στηλιτεύσαντες τὰς καταχρήσεις αὐτῶν, ἐπέτυχον νὰ ἀποσπᾶσωσιν ἀπ' αὐτῶν μέγα μέρος τῶν ἐν τῇ δύσει ἐκκλησιῶν. Ὁ Λούθηρος καὶ οἱ ἄλλοι μεταρρυθμισταὶ ἐπολέμησαν τὰς παραδόσεις τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καὶ ἰσχυρίσθησαν ὅτι μόνον ἡ Γραφὴ πρέπει νὰ χρησιμεύῃ ὡς πηγὴ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἀπέρριψαν δὲ τὸν παπισμόν, τὰς ἀφέσεις, τὸ καθαρτήριο, τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν, τὴν ἀγαμίαν τοῦ κλήρου, τὸν μοναχικὸν βίον, καὶ τὰς νηστείας καὶ τὰ μυστήρια

πλήν τοῦ βαπτίσματος τῆς εὐχαριστίας. Ἡ μεταρρύθμι-
 σίς τῶν συμπαρέσυρεν, ὡς βλέπει ἕκαστος, μετὰ τῶν κα-
 ταχρήσεων τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ πολλὰς ἀρχαιο-
 τάτας διδασκαλίας καὶ παραδόσεις τῆς ἐκκλησίας. Μεθ'
 ὅλα δὲ τὰ μεγάλα ἐμπόδια, τὰ ὁποῖα ἀντέταξαν κατ' αὐ-
 τῆς οἱ καθολικοὶ, ἐξηπλώθη ἡ μεταρρύθμισις ἐντὸς
 ὀλίγων σχεδὸν δεκαετηρίδων ἀπὸ τῆς Γερμανίας καὶ Ἑλ-
 βετίας εἰς ἅπασαν σχεδὸν τὴν βόρειον Εὐρώπην, ὅ-
 θεν διεδόθη βραδύτερον καὶ εἰς τὴν βόρειον Ἀμερικὴν.
 Ὠνομάσθησαν δὲ οἱ ὁπαδοὶ αὐτῆς διαμαρτυρόμενοι,
 διότι διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς ἀποφάσεως τῶν Γερμα-
 νῶν ἡγεμόνων (1529), καθ' ἣν ἡ νέα πίστις ἔπρεπε νὰ
 περιορισθῆ ὅπου τὸ πρῶτον εἶχε διαδοθῆ. Περὶ πάντων
 τούτων κατωτέρω θέλομεν ποιῆσαι εἰδικὸν λόγον (§§ 41
 καὶ ἐπ.). Αἱ προτεσταντικαὶ αὗται ἐκκλησίαι περιήλθον τὸ
 πρῶτον εἰς σχέσεις πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλη-
 σίαν, ὅτε τῷ 1574 οἱ λουθηρανοὶ θεολόγοι τῆς Τυ-
 βίγγης ἔγραψαν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πατριάρχην Κων-
 σταντινουπόλεως Ἱερεμίαν τὸν Β', δι' ἧς ἐκθέτοντες
 τὴν πίστιν αὐτῶν ἐζήτουν νὰ πείσωσιν αὐτόν, ὅτι [οἱ με-
 ταρρυθμιστὰι ἡγέρθησαν οὐχὶ κατὰ τῆς ἀρχαίας χριστια-
 νικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ κατὰ τῆς διαστροφῆς αὐτῆς διὰ
 τῶν λατίνων μοναχῶν, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο δύναται νὰ ὑφί-
 σταται ἐκκλησιαστικὴ κοινωμία μεταξὺ τῶν δύο] ἐκκλη-
 σιῶν. Ὁ Ἱερεμίας ὁμῶς ἀπαντῶν κατέδειξεν, ὅτι ἐν
 πολλοῖς διαφωνοῦσιν αἱ δύο ἐκκλησίαι, ἰδίως δὲ [ὅτι ἐν τῇ
 ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐθεωρήθησαν πάντοτε τὰ ἐπιτὰ μυ-
 στήρια, ἡ προσκύνησις τῶν ἁγίων] καὶ τῶν εἰκό-
 νων αὐτῶν, ὁ μοναχικὸς βίος καὶ αἱ νηστεῖαι ἀρ-
 χαῖται σεβασταὶ διατάξεις καὶ συνήθειαι. Νεαὶ ἐπιστολαὶ
 ἑκατέρωθεν ἀντηλλάγησαν, ἀλλὰ συμφωνία δὲν κατέστη

δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ. Ὅμοίως ἐναυάγησαν καὶ πᾶσαι αἱ μετὰ ταῦτα γεγόμεναι ἀπόπειραι περὶ ἐνώσεως τῶν προτεσταντῶν καὶ ὀρθοδόξων. Φιλικώτατα πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους ἐκ τῶν πατριαρχῶν διέκειτο ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἀκμάσας Κύριλλος ὁ Λούχαρις, ἐλπίζων, ὅτι διὰ τῆς μετ' αὐτῶν συμμαχίας καὶ τῆς προστασίας τῶν προτεσταντικῶν δυνάμεων ἠδύναντο νὰ καταπολεμηθῶσιν ἐπιτυχέστερον αἱ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐνέργειαι τῶν Ἰησουϊτῶν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο κατηγορήθη, ἡ δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ φανεῖσα προτεσταντικὴ ὁμολογία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας κατεκρίθη γενικῶς ἐν τῇ ἀνατολῇ. Τότε ἐξεδόθη ἑλληνιστὶ ἡ Κατήχησις Πέτρου τοῦ Μογίλα, μητροπολίτου Κιέβου, ἡ ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν ἐπικυρωθεῖσα, ἐν ἣ ἀντετάχθη πρὸς τὰς ἐν τῇ δύσει ἐκκλησίας, τὴν καθολικὴν καὶ τὰς προτεσταντικὰς ἢ ἀληθῆς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας διδασκαλία. Ἡ ἀνατ. ἐκκλησία ἀπέχρυσεν λοιπὸν πάντοτε ὡς νεωτερισμοὺς πολλὰς διδασκαλίας τῶν προτεσταντῶν, συμφωνοῦσα μετ' αὐτῶν μόνον καθ' ὅσον ἀντιτίθενται κατὰ τοῦ παπισμοῦ καὶ τῶν τούτῳ ἰδιαζόντων θεσμῶν καὶ διδασκαλιῶν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀπεδοκίμασε καὶ τοὺς διαμαρτυρομένους ἱεραποστόλους, οἵτινες ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος ἤρχισαν νὰ ἐξαπλῶνται ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ νὰ ζητῶσι νὰ προσηλυτίσωσι τοὺς ὀρθοδόξους εἰς τὸν προτεσταντισμὸν. Διὰ τῶν ἱεραποστόλων τούτων διεδόθησαν ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ μεταφράσεις τῶν Γραφῶν εἰς τὴν ἀπλὴν γλῶσσαν. Τὰς μεταφράσεις ταύτας τινὲς μὲν τῶν ἡμετέρων θεολόγων ἐξ ἄκρου ζήλου ἀπεδοκίμασαν ὡς προερχομένας ἀπὸ τῶν προτεσταντῶν (Οἰκονόμος), ἄλλοι δὲ ἐθεώρησαν λίαν ὠφελίμους (Φαρμακίδης, Βάμβας), ἀναλογιζόμενοι ὅτι ἡ Γραφή δὲν εἶναι προτεσταν-

τική τις κατήχησις, ἥτις ἠδύνατο εἰς εὐληπτον τῷ λαῷ γλῶσσαν διαδιδομένη νὰ διακινδυνεύσῃ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν, ἀλλὰ τὸ κοινὸν ἱερὸν βιβλίον πασῶν τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, ἐν ᾧ περιέχονται αἱ ἀρχικαὶ πηγαὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἡ διδασκαλία δηλ. καὶ αἱ πράξεις τοῦ Μωϋσέως, τῶν προφητῶν, τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων. Μόνοις τοῖς πάπαις ἀρμόζει νὰ καταδιώκωσι τὰς Γραφὰς, ὧν τὸ φῶς φοβοῦνται μὴ ἐλέγξῃ τὰς παρανομίας καὶ καταχρήσεις τῆς ἐκκλησίας των. Πρὸς τὰς προτεσταντικὰς ἐκκλησίας οὐδέποτε αἱ σχέσεις τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας ἀπέβησαν τοσοῦτον τραχεῖαι, ὅσον πρὸς τὴν καθολικὴν, ἥτις διὰ τῆς βίας ἠθέλησε πολλάκις νὰ ἐπιβληθῇ ἡμῖν. Ἐσχάτως μάλιστα ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ πολλοὶ διαμαρτυρούμενοι μάλιστα ἐπισκοπιανοὶ ἔδειξαν ἐπιθυμίαν νὰ ἴδωσι προσεγγιζούσας ἀλλήλαις καὶ συμφιλιουμένας τὰς δύο ἐκκλησίας.

β') Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι ¹⁾.

§ 39.

Πότε ἐγένετο διοικητικῶς ἀνεξάρτητος ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι καὶ πῶς ὠργανίσθη;

Αἱ ἐκκλησῖαι τῶν χωρῶν, αἵτινες μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἀπετέλεσαν τὸ βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος, ὅ-

¹⁾ Περὶ τῆς νεωτάτης ἱστορίας τῆς ἐν Ἑλλάδι ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐπραγματεύθησαν ὁ Φαρμακίδης (ἐν τῇ ἀπολογία τοῦ καὶ τῷ Σονοδικῷ τόμῳ), ὁ Οἰκονόμος (ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ τριακονταετηρίδι), ὁ Βάμβας (ἐν τῇ πρὸς τὸν Οἰκονόμον ἀπαντήσει καὶ τῇ ἀντεπικρίσει), καὶ ὁ Χιώτης (ἰδίως περὶ τῆς ἐπτανησιακῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ συμπληρώσει τῆς ἐκκλησ. ἱστορίας τοῦ Κομητᾶ). Ὅρ. ἡμ. Δοκίμ. 341—362 καὶ ἡμ. Ἐκκλησ. Ἱστορίας Τόμ. Β'. 336—366.

πήγοντο ἐκκλησιαστικῶς ἀπὸ τοῦ **Η'** αἰῶνος ὑπὸ τὸν πατριάρχην **Κωνσταντινουπόλεως**. Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ἦσαν αὐτοκέφαλοι, μετὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου **Κωνσταντινου** περιελήφθησαν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν τῆς ἀνατολικῆς Ἰλλυρίας, ἧς προϊστάτο ὁ ἀρχιεπίσκοπος **Θεσσαλονίκης**. Ὑπὸ δὲ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην ὑπήχθησαν κατὰ τὸν **Η'** αἰῶνα ἐπὶ λέοντος τοῦ Ἰσαύρου. Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν ἡ ἐξάρτησις ἀπὸ **Κωνσταντινουπόλεως** ἔπαυσεν. Ἡ Ἑλλὰς γενομένη κράτος ἀνεξάρτητον ἔπρεπε νὰ ἔχη καὶ ἀνεξάρτητον ἐκκλησίαν, διότι τοιαύτη ἀρχὴ ἐπεκράτησεν ἀρχῆθεν ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις νὰ συμμορφοῦται πρὸς τὴν πολιτικὴν τάξιν. Ἐὰν ἡ ἐκκλησία τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος ἐξηκολούθει ἐξαρτωμένη ἀπὸ τοῦ πατριάρχου **Κωνσταντινουπόλεως**, τοῦ τελούοντος ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Σουλτάνου, τοῦτο θὰ εἶχεν, ὡς ἐννοεῖται εὐκόλως, λίαν ἐπιζήμια διὰ τὴν πολιτικὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος ἀποτελέσματα. Τοιαύτη ἀνωτέρα ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ ὠρίσθη τὸ πρῶτον, ἀφοῦ ἀποκατέστησαν τὰ πολιτικὰ πράγματα καὶ ἦλθεν ὁ Ὀθων ὡς βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ τῆς ἀντιβασιλείας ἔνεκα τῆς ἀνηλικιότητος αὐτοῦ κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1833 συνελθόντες εἰς **Ναύπλιον** ἐντολῇ τῆς κυβερνήσεως οἱ ἐπίσκοποι τοῦ βασιλείου, ἀνεκέρηξαν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐκκλησίας ἐν Ἑλλάδι, ἀπεφάσισαν δὲ νὰ διορισθῇ σύνοδος ἐξ ἐπισκόπων κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς ῥωσικῆς συνόδου (§ 40) ὡς ἀνωτάτη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ. Ἡ πρώτη σύνοδος συνεκροτήθη τῷ αὐτῷ ἔτει ἐκ πέντε ἐπισκόπων ὑπὸ πρόεδρον τὸν τὰ πρεσβεῖα ἔχοντα τῆς ἀρχιερωσύνης. Ἀνέλαβε δὲ ὡς καθήκοντα νὰ ἐπιβλέπη ἐπὶ τῆς τηρήσεως τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ νὰ διευ-

θύνη τὰς ἀνωτέρας ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις, συμπρα-
 τούσης ἐπὶ τῶν μὴ καθαρῶς δογματικῶν ἢ πνευματικῶν
 ἀντικειμένων καὶ τῆς κυβερνήσεως, ἧτις διατηρεῖ καὶ ἴδιον
 ἀντιπρόσωπον παρ' αὐτῆ. Τότε διελύθησαν καὶ τὰ περιττὰ
 μοναστήρια, τὰ ἀνευ σχεδὸν μοναχῶν ὄντα. Ἰδρύθη δὲ καὶ
 ἡ θεολογικὴ σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου πρὸς
 μὲν τὸν κλήρον (1837). Τῷ πατριάρχῃ Κωνσταν-
 τινουπόλεως ἕνεκα διαφόρων δυσχερῶν περιστάσεων ἀ-
 νηγγέλθη ἡ ἀνακήρυξις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας
 μόλις τῷ 1850. Ὁ τότε πατριαρχεὺν παρὰ προσδοκίαν
 εἰς ἀπάντησιν ἐξέδωκε τὸν Συνοδικὸν Τόμον, δι' οὗ
 ἐχειραφέτει αὐτὸς πρῶτος τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος
 καὶ διέτασσε τὰ τῆς διοικήσεως αὐτῆς, ἀπαγορεύων πᾶ-
 σαν συμμετοχὴν τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς! Ὁ Τόμος δυση-
 ρέστησε δικαίως τοὺς ἐν Ἑλλάδι, διότι ἐθεώρει ὡς μὴ γε-
 νομένην ἤδη ἀπὸ τοῦ 1833 τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρ-
 τησίαν, ἐμψένιζε δὲ πάσας τὰς μέχρι τοῦδε πράξεις τῆς
 συνόδου καὶ τῆς κυβερνήσεως περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν
 πραγμάτων καὶ σχεδὸν καθίστα τὴν ἐκκλησίαν ἐν Ἑλλά-
 δι κρᾶτος ἐν κρᾶτει. Καὶ ἐφάνη μὲν τὸ πρῶτον ἡ ἐλληνικὴ
 κυβέρνησις ἐνθίδουσα χάριν τῆς εἰρήνης. Ἐπειτα ὅμως
 ὅτε ὁ Φαρμακίδης ἐπολέμησε τὸν Τόμον, ἀπέρ-
 ριψεν αὐτὸν ἡ Βουλὴ τοῦ 1852. Τὸ νέον καταστατι-
 κὸν τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, καθ' ὃ αὕτη μέχρι σή-
 μερον διοικεῖται, τὸ ὑπὸ τῆς Βουλῆς ἐκείνης ψηφισθὲν,
 παρέλαβέ μὲν τινα ἐκ τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου, οἷον τὰ
 νὰ προεδρεύῃ τῆς συνόδου ὁ κατὰ καιρὸν μητροπολίτης
 Ἀθηνῶν, καὶ νὰ λαμβάνηται τὸ μύρον ἀπὸ Κωνσταντι-
 νουπόλεως, ἀλλὰ μόνον διότι ἐκρίθησαν ταῦτα ὀρθὰ καὶ
 ἵνα δηλωθῇ τιμὴ πρὸς τὸν πρῶτον κατὰ τὰ πρεσβεῖα θρό-
 νον τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, κατ' οὐσίαν ὅμως ἐστῆ-

ρίζετο ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου καταστατικοῦ τοῦ 1833, ἀναγνωρίσαν ἰδίως τὸ δικαίωμα τῆς κυβερνήσεως πρὸς τὸ ἐποπτεύειν τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ συμμετέχειν ἐν τῇ διοικήσει αὐτῶν, ὅταν δὲν πρόκηται περὶ καθαρῶς δογματικῶν ἀντικειμένων. Τῷ 1866 μετὰ τὴν πολιτικὴν ἔνωσιν τῆς Ἐπτανήσου ἐγένετο, ὡς εἰκός, καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτῆς ἔνωσις. Ἡ ἐκκλησία τῆς Ἐπτανήσου εἶχε κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους κληρονόμους εὐπαίδετον, διότι πολλοὶ τῶν κληρικῶν τῆς εἶχον σπουδάσει ἐν τῇ ἐν Κερκύρα Ἀκαδημίᾳ, καὶ τῷ αὐτῇ προσηρτημένῳ ἱεροσπουδαστηρίῳ, ἅτινα ἀπὸ τοῦ 1821 ἴδρυσεν ὁ ἀγγλος φιλέλληνας ἀοίδιμος Γουίλφορντ. Μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1881 πολιτικὴν ἔνωσιν τῆς Θεσσαλίας καὶ μέρους τῆς Ἡπείρου, κατέστη ἀναγκαία καὶ τούτων τῶν χωρῶν ἢ μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκκλησιαστικὴ ἔνωσις. Τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος ἐτάραξεν ἡ παρουσία τοῦ θείου Καίρου, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1836 διατηρῶν σχολεῖον ἐν Ἄνδρῳ, ὀρφανοτροφεῖον ὀνομασθὲν, ἐδίδασκε, καίτοι φέρων τὸ σχῆμα κληρικοῦ, ἐναντίον τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, δι' ἧς καὶ κατεδιώχθη, καὶ ἡ παρουσία ἐν αὐτῇ καθολικῶν (Ἰησοῦιτῶν, ἀδελφῶν τοῦ ἐλέους) καὶ διαμαρτυρομένων (Κιγκ κτλ.) ἱεραποστόλων. Ἄλλ' οὔτε ὁ μὲν οὔτε οἱ δὲ ἠδυνήθησαν νὰ κλονίσωσι τὴν πίστιν τῶν ἐλλήνων εἰς τὴν πατροπαράδοτον θρησκείαν των. Ὑπὲρ τῆς ἐκπαίδεψεως τοῦ κλήρου, ἐξ ἧς προσδοκᾶται δικαίως ἡ ἀνύψωσις καὶ ἀνακαίνισις τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν, ἐργάζονται ἐν Ἑλλάδι ἐκτὸς τῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου ἡ Ριζάρειος σχολὴ (1843) καὶ αἱ κατὰ τὸ 1856 ἰδρυθεῖσαι ἱερατικαὶ σχολαί. Ὡς θεολόγοι ἐκόσμησαν τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος πρὸ πάντων ὁ Φαρμακίδης, ὁ Οἰκονόμος, ὁ Βάμβας καὶ ὁ Κοντογόνης.

γ') Ἀνατολική ἐκκλησία ἐν Ῥωσσίᾳ ¹⁾).

§ 40.

Πότε ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥωσσίας καὶ ὅποια ἡ κατάστασις αὐτῆς;

Πῶς εἰσῆχθη ὁ χριστιανισμὸς ἐν Ῥωσσίᾳ εἶδομεν ἀλλաχοῦ (§ 25). Ἐκεῖ δὲ παρατηρήσαμεν, ὅτι οἱ μητροπολίται Κιέβου, οἱ ἀνώτεροι ἐπίσκοποι τῆς Ῥωσσικῆς ἐκκλησίας, οἵτινες μετὰ ταῦτα μετέθηκαν τὴν ἔδραν αὐτῶν ἐν Μόσχᾳ, τῇ ἀποβάσῃ πρωτευούσῃ τοῦ Ῥωσσικοῦ κράτους, ἐχειροτονοῦντο καὶ ἐπέμποντο συνήθως ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ἐκεῖθεν ἐξαρτώμενοι. Ἦσαν δὲ Ἕλληνες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Ἡ κατάστασις αὐτῆ διήρκει μέχρι τοῦ 15' αἰῶνος. Τότε δὲ Ἱερεμίας ὁ Β', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, διατρίβων ἐν Ῥωσσίᾳ χάριν συλλογῆς ἐλεῶν ὑπὲρ τῶν ἐν Τουρκίᾳ ἐν πτωχῇ καταστάσει διακειμένων ἐκκλησιῶν, παρακληθεὶς ὑπὸ τοῦ Τσάρου καὶ τοῦ Ῥωσσικοῦ κλήρου, ἀνέδειξε τὸν τέως μητροπολίτην Μόσχας πατριάρχην. Ἐκτοτε ἐκυβερνᾶτο ἡ Ῥωσσικὴ ἐκκλησία ὑπὸ πατριαρχῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν ἐξάρτησίς τις ἀσθενῆς ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τινα χρόνον ἐξηκολούθει, διότι ἐν Ῥωσσίᾳ ἐκλεγόμενοι ἐπεκυροῦντο ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἤρχι-

¹⁾ Φιλαρέτου, ἱστορία τῆς ἐκκλησίας τῆς Ῥωσσίας. Μεταφρ. εἰς τὸ γερμ. ἐκ τοῦ Ῥωσσικοῦ 1872. Ἱστορία τῆς Ῥωσσικῆς ἐκκλησίας ἐκ τοῦ Ῥωσσικοῦ εἰς τὸ ἑλληνικόν. Μετάφρ. ὑπὸ Θ. Βαλιάνου. Ἐν Ἀθήναις 1871.

σαν ἐν Ῥωσσίᾳ νὰ διευθύνωνται ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως, ἀφ' οὗτου ὁ μέγας Πέτρος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἀκμάζων, ἀνέλαβεν εἰς τὰς στιβαρὰς χεῖράς του τὰς ἡνίας τοῦ Ῥωσσικοῦ κράτους. Ὁ μεγαλεπήβολος οὗτος καὶ δραστήριος αὐτοκράτωρ, ὅστις τὰ πάντα ἤθελε νὰ διευθύνῃ αὐτός, ἔθηκε δὲ διὰ τῶν μεταρρυθμίσεων του τὰς βάσεις τοῦ μεγαλείου τοῦ Ῥωσσικοῦ ἔθνους, δὲν ἠρέσκειτο νὰ βλέπῃ συγκεντρωμένην πᾶσαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν δύναμιν ἐν ἐνὶ προσώπῳ ἰσοβίως. Διὰ τοῦτο ὅτε ἀπέθανε τῷ 1702 ὁ πατριάρχης Ἀδριανός, ἀφήκεν ἐπίτηδες κενὸν τὸν πατριαρχικὸν θρόνον μέχρι τοῦ 1722, καθ' ἃ διάστημα ἐπιτροπὴ προσωρινή ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις αὐτοῦ διηύθυνε τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Τῷ δὲ 1722 ὠρίσθη ὑπ' αὐτοῦ ἀντὶ τοῦ πατριάρχου σύνοδος ἐξ ἐπισκόπων καὶ τινῶν πρεσβυτέρων ὡς ἀνωτάτῃ ἀνεξάρτητος καὶ αὐτοκέφαλος ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ἣτις ἐδρεύουσα ἐν Πეტρουπόλει, μέχρι τοῦδε τῆ συμπράξει καὶ τῆς κυβερνήσεως διοικεῖ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ῥωσσίας. Οἱ Τσάροι διὰ τῶν παρὰ τῆ συνόδῳ ἐπιτρόπων αὐτῶν ἐξασκοῦσιν ἐπ' αὐτῆς μεγίστην ἐπιρροήν, οἷαν σχεδὸν ἄλλοτε οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἐπὶ τῶν συνόδων καὶ τῶν πατριαρχῶν τῆς ἐποχῆς των. Ὁ μέγας Πέτρος συνέστησε πρῶτος σχολὰς πρὸς μόρφωσιν τοῦ κλήρου, ἀπήτησε δὲ προσόντα παρὰ τῶν χειροτονουμένων ἱερέων, καὶ διέταξεν ἐν γένει τὰ μοναστηριακὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, περιορίσας τὸν ὑπέρμετρον ἀριθμὸν τῶν μοναστηρίων καὶ μοναχῶν καὶ ἐλαττώσας τὸν ἀριθμὸν τῶν ἑορτῶν, καθ' ἃς ἔπρεπε νὰ μὴ ἐργάζωνται ἐν τοῖς δημοσίοις γραφείοις. Πολλὴν μέριμναν ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἐπεδείξαντο καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Πέτρου, μάλιστα δὲ Αἰκατερίνα ἡ Β', Νικόλαος ὁ Α' καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Β'. Ἡ λατρεία

παρά τοῖς Ῥώσοις ἐλαμπρύνθη διὰ τῆς γενναιοδωρίας μάλιστα τῶν ῤώσων ἡγεμόνων. Ἡ ἐκκλησιαστική μουσική πρό πάντων βελτιωθείσα διὰ τῆς παραδοχῆς τῆς ἀρμονίας, ἀνυψώθη εἰς θαυμασίαν ἀνάπτυξιν. Κατὰ τοῦτο ἔπρεπε νὰ μιμηθῶσι τὴν ῤωσικὴν ἐκκλησίαν καὶ αἱ λοιπαὶ ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι τῆς ἀνατολῆς. Καὶ τὸ κήρυγμα, τὸ ὁποῖον φωτίζον τὸν νοῦν τῶν ἀνθρώπων διὰ τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως καὶ καταπολεμοῦν ἔνθεν μὲν τὰς δεισιδαιμονίας καὶ προλήψεις, ἐτέρωθεν δὲ τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἀδιαφορίαν, δύναται νὰ ἐγείρῃ καὶ διατηρήσῃ νέαν τινὰ ἀληθῆ θρησκευτικὴν ζωὴν, ἤρχισε νὰ ἀκούηται συχνότερον νῦν ἐν Ῥωσίᾳ ἢ ἄλλοτε. Ἐν τῇ ῤωσικῇ ἐκκλησίᾳ ἐβελτιώθη ἐσχάτως μεγάλως ἡ παιδεία τοῦ κλήρου, ἀφ' ὅτου ἰδρύθησαν τέσσαρες μεγάλαι θεολογικαὶ ἀκαδημίαι ἐν Πετροπόλει, ἐν Μόσχᾳ, ἐν Κιέβῳ καὶ ἐν Καζάν, καὶ πολλαὶ ἄλλαι θεολογικαὶ σχολαί. Ἡ γειτνίασις τῆς σοφῆς Γερμανίας δὲν δύναται εἰμὴ νὰ ἔχη λίαν εὐεργετικὴν ἐπὶ τῆς θεολογικῆς μορφώσεως τοῦ ῤωσικοῦ κλήρου ἐπιρροήν. Τὴν ῤωσικὴν ἐκκλησίαν ἐκόσμησαν καὶ κοσμοῦσι, σπουδαῖοι θεολόγοι, οἳ οἱ Ὁ Προκοπίου ἐπὶ τοῦ μεγάλου Πέτρου ἀκμάσας καὶ τούτου σύμβουλος γενόμενος ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς μεταρρυθμίσεσι, δογματικὸς σπουδαῖος, ὁ Πλάτων ὁ συγγραφεὺς τῆς γνωστῆς Κατηχήσεως, ὁ δογματικὸς Μακάριος, ὁ Φιλάρετος καὶ ἄλλοι. Ἐν Ῥωσίᾳ ὑπάρχει μεγάλη πληθὺς αἰρέσεων ὀνομάζονται δὲ οὗτοι Ῥασκολνικοὶ δηλαδὴ σχισματικοὶ καὶ ἀπεςχίσθησαν ἀπὸ τῆς ῤωσικῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐπὶ Νίκωνος τοῦ πατριάρχου κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, διότι δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὰ ἐκ τῶν σφαλμάτων των διορθωθέντα λειτουργικὰ βιβλία. Ἐνεκα τῆς παχυλῆς των ἀμαθείας περιέπεσαν οἱ Ῥασκολ-

νῆκοι εἰς διαφόρους μωρὰς προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας, διηρέθησαν δὲ καὶ μεταξύ των. Ἡ Ῥωσικὴ ἐκκλησία διατηρεῖ ἐν πάσῃ σχεδὸν τῇ Ἀσίᾳ ἱεραποστολόους κηρύττοντας τὸ εὐαγγέλιον καὶ ἐξαπλοῦντας τὸν χριστιανισμόν παρὰ τοῖς βαρβάροις ἐθνικοῖς. Πρὸς τοὺς ἀλλοδόξους οἱ Ῥῶσσοι προσηνέχθησαν πάντοτε μετὰ θαυμασίας ἀνοχῆς. Μόνον ἐν Πολωνίᾳ ἕνεκα λόγων ἐθνικῶν ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουσιν ἐξημμένα τὰ πάθη μεταξύ καθολικῶν καὶ ὀρθοδόξων. Οἱ ὀρθόδοξοι Ῥῶσσοι ἰσχύοντες νῦν καταπιέζουσι τοὺς καθολικοὺς Πολωνοὺς, ὅπως ἄλλοτε, ὅτε ὑφίστατο τὸ ἰσχυρὸν πολωνικὸν κράτος, οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐκείνους.

Ἄριθμοῦσι περὶ τὰ 80 ἑκατομμύρια ὀρθοδόξων ἐν συνόλῳ.

Σημ. Αἱ ἀπὸ τῶν ὀρθοδόξων κεχωρισμέναι ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐκκλησίαι τῶν Νεστοριανῶν, τῶν Ἰακωβιτῶν, Ἀρμενίων, Κοπιτῶν, Ἀβυσσηνίων καὶ Μαρωνιτῶν (σημ. § 25) ἔμειναν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐν τῇ αὐτῇ ταπεινώσει καὶ ἀδυναμίᾳ, ἐν ἧ ἀπ' ἀρχῆς διετέλου. Ἡ ἱστορία αὐτῶν οὐδὲν σχεδὸν ἀξιοσημείωτον γεγονός ἔχει νὰ ἀναγράψῃ. Καὶ οἱ καθολικοὶ καὶ οἱ διαμαρτυρομένοι ἐπειράθησαν καὶ τὰς ἐκκλησίας ταύτας νὰ προσηλυτίσωσιν, ἐπέτυχον δὲ μάλιστα οἱ καθολικοὶ ἱκανοὺς ὀπαδοὺς αὐτῶν νὰ ἀποσπάσωσιν ἀπὸ τῶν πατρῶν δογμάτων. Καθὼς ὑπάρχουσιν εὐάριθμοί τινες ἀνατολικοὶ οὖνται ἢ γραικοκαθολικοὶ, οὕτως ἔχομεν νῦν καὶ Κόπτας, Ἰακωβίτας καὶ Ἀρμενίους οὖντας, δηλ. ἡνωμένους μετὰ τῆς Ῥώμης. Οἱ Μαρωνῖται ἤδη ἀπὸ ἀρχαιοτέρων χρόνων εἶχον δεχθῆ τὸν καθολικισμόν. Τῶν διαμαρτυρομένων ἱεραποστόλων αἱ ἀνέργειαι ἀπέφερον παρὰ τοῖς λαοῖς τούτοις ὀλιγωτέρας καρπούς. Μόνον παρὰ τοῖς Νεστοριανοῖς εὔρεν ὁ προτεσταντισμὸς ὑποδοχὴν τινα. Περὶ τῶν συγγραψάντων περὶ τῶν ἐκκλησιῶν τούτων πρβλ. § 25.

Β'.

Ἱστορία τῶν προτεστανικῶν ἐκκλησιῶν ¹⁾.

§ 41.

Πῶς διὰ τοῦ Λουθήρου, Ζβιγγλίου καὶ Καλβίνου ἐγένετο ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ;

Ἀλλαχοῦ εἶδομεν (§§ 31, 32), πῶς ἡ δυτικὴ ἐκκλησία κατὰ τε τὴν διδασκαλίαν, τὴν διοίκησιν καὶ τὴν λατρείαν αὐτῆς εἶχε διαφθαρῆ, καὶ πῶς τὰ καλλίτερα πνεύματα ἐπεθύμουν τὴν ἐκκλησιαστικὴν μεταρρύθμισιν πῶς δὲ οἱ ἐπιδιώξαντες τὴν πραγματοποίησιν ταύτης κατὰ τὸν ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνα, ἐν οἷς διέπρεψαν ὁ Οὐίκλεφος, ὁ Οὔσος καὶ ὁ ἐκ Πράγης Ἱερώνυμος, κατεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν παπῶν καὶ ὡς αἵρετικοὶ ἐκάησαν ἐπὶ πυρᾶς. Ὅτι τότε ἀπέτυχεν, ἐπετεύχθη κατὰ τὸν ις' αἰῶνα διὰ τριῶν ἀνδρῶν τοῦ Λουθήρου ἐν Γερμανίᾳ καὶ τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τοῦ Καλβίνου ἐν Ἑλβετίᾳ.

Ὁ Λουθήρος ἐγεννήθη τῷ 1483, σπουδάσας δὲ θεολογίαν καὶ φιλοσοφίαν, ἐγένετο τῆς τελευταίας καθηγητῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Βιττεμβέργης. Διὰ τῆς μελέτης τῆς Γραφῆς πεισθεὶς περὶ τῆς διαφθορᾶς τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἐβεβαιώθη ἔτι μᾶλλον περὶ αὐτῆς καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς μεταρρυθμίσεώς της, ὅτε δι' ὑπόθεσιν τινα ἐπισκεφθεὶς τὴν Ῥώμην, εἶδεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς

¹⁾ Hagenbach, Vorlesungen ueber die Geschichte der Reformation. Merle d'Aubigné, Histoire de la Reformation du 16 siècle. Paris 1863.

τὸν ἐκλελυμένον βίον τῶν παπῶν καὶ τῆς αὐτῆς αὐτῶν. Ἐπιστρέψας εἰς Γερμανίαν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ κατεξαναστῆ κατὰ τῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διαφθορᾶς, ὅτε τῷ 1517 ὁ μοναχὸς Τέτζελος περιήρχετο τὴν Γερμανίαν, σκανδαλωδῶς πωλῶν ὑπὲρ τοῦ παπικοῦ ταμείου ἀφέσεις ἢ συγχωροχάρτια. Τὴν τοιαύτην ἱεροκαπηλείαν μὴ ἀνεχόμενος, ἐδημοσίευσεν 95 θέσεις κατὰ τῆς περὶ ἀφέσεως παπικῆς διδασκαλίας, ἤρχισε δὲ μετὰ ταῦτα δημοσίᾳ νὰ ἐλέγχει τὰς ἀποπλανήσεις τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ζητῆ νὰ πείσῃ τοὺς γερμανοὺς ἡγεμόνας περὶ τῆς ἀνάγκης συνκροτήσεως οἰκουμενικῆς συνόδου πρὸς διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων. Ἐν Ῥώμῃ ἐνόμισαν τὸ πρῶτον ὅτι προὔκειτο περὶ ἀσημάντου τινός καὶ σηνήθους ἔριδος μεταξὺ μοναχῶν, ἀλλ' ὅτε εἶδον, ὅτι τὰ πράγματα ἦσαν σοβαρὰ, καὶ ὅτι αἱ ιδέαι τοῦ Λουθήρου ἤρχισαν νὰ ἐγείρωσι τὴν κοινὴν πάντων προσοχὴν, προσεκάλεσαν αὐτὸν νὰ ἔλθῃ ἐντὸς 60 ἡμερῶν εἰς Ῥώμην, ἵνα ἀπολογηθῆ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Λούθηρος δὲν ὑπήκουσεν, ἀφωρίσθη. Ἀλλ' ὁ Λούθηρος, μηδὲν πτοηθεὶς, ἔκαυσε τὸν κατ' αὐτοῦ ἀφορισμὸν δημοσίᾳ τῷ 1520, παρρησία δὲ καὶ ἐν συναθροίσεσι τοῦ λαοῦ καὶ ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου τῶν γερμανῶν ἡγεμόνων ἐν Βόρμς (1521) ὑπερήσπισε τὰς ἀρχάς του. Ἡ διδασκαλία τοῦ Λουθήρου ἦτο ἡ ἐπομένη. Μόνη ἡ Γραφή εἶναι ἡ γνησία πηγὴ τῆς διδασκαλίας, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἦναι διαδεδομένη παρὰ τῷ λαῷ ἐν γλώσσῃ ὑπ' αὐτοῦ ἐννοουμένη· ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ εὐαρεστήσῃ τῷ Θεῷ καὶ σωθῆ ἢ δικαιωθῆ διὰ τῶν ἔργων, διὰ τῶν προσευχῶν, τῶν νηστειῶν, τῶν ἐλεημοσυῶν, τῶν ἀποδημιῶν εἰς ἱεροὺς τόπους, ἢ διὰ τῶν ἀσκήσεων τοῦ μοναχικοῦ βίου, ἀλλὰ διὰ μόνης τῆς πίστεως εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἀπολύτρωσιν. Τὴν

σωτηρίαν ταύτην δὲν δύναται νὰ δώσῃ ὁ πάπας διὰ συγχωροχαρτίων, καθὼς μὴδὲ νὰ σώσῃ ἀπὸ τοῦ καθαρτηρίου πυρός, τὸ ὁποῖον εἶναι πλάσμα τοῦ παπικοῦ κλήρου· οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ποιμένες δὲν ἔχουσιν ἰδίαν τινὰ ἐξουσίαν παρὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῖς διαδοχικῶς δοθεῖσαν, ἀλλ' εἶναι ἀπλοὶ λειτουργοὶ ἢ ἐντολοδόχοι τῆς κοινότητος· πρέπει δὲ νὰ ἦναι ἐγγαμοί, διότι ἡ ἀγαμία αὐτῶν ἐμίανε τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν· ἡ ἀπόλυτος καὶ ἀπεριόριστος ἐξουσία, ἣν εἶχεν ὁ πάπας, ἦτο ἐκ σφετερισμοῦ. ὁ πάπας ὑπῆρξεν ὁ κύριος αἴτιος πάντων τῶν κακῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ· ἡ λατρεία ἔπρεπε νὰ ἀπλοποιηθῇ καὶ νὰ γίνηται ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐννοουμένη γλώσσῃ· ἡ διδασκαλία τοῦ εὐαγγελίου πρέπει νὰ ἦναι τὸ κύριον ἔργον ἐν αὐτῇ· ἐκτὸς τῆς εὐχαριστίας καὶ τοῦ βαπτίσματος ἄλλα μυστήρια δὲν ἀπεδέχεται· τέλος ἀπέρριπτε τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν.

Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Λουθήρου βλέπομεν ὅτι οὐ μόνον καταχρήσεις μεταγενέστεραι τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καταπολεμοῦνται, ἀλλὰ ἀνατρέπονται καὶ πολλαὶ διδασκαλίαι καὶ ἔθιμα τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας, οἷον ἡ ἀναγκαιότης τῶν ἀγαθῶν ἔργων, τὰ 7 μυστήρια, ἡ τιμὴ τῶν ἁγίων καὶ εἰκόνων τῶν αὐτῶν. Ἡ μεταρρύθμισις αὐτοῦ προσέβαλεν ἐν γένει ὀλόκληρον τὸ σύστημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ τάξεως, ὅπως εἶχε κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας μορφωθῇ. Τοιοῦτοτρόπως ἀντετέθη ὁ Λούθηρος οὐ μόνον πρὸς τὴν λατινικὴν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, ἣτις ἐπιδοκιμάζει τὴν διδασκαλίαν τοῦ μόνου καθ' ὅσον προσβάλλει καταχρήσεις τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, τὸν παπισμὸν, τὴν γενικὴν ἀγαμίαν τοῦ κλήρου, τὰς ἀφέσεις, τὴν ἀποκλειστικὴν χρῆσιν τῆς λατινικῆς γλώσσης ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ τὰ ὅμοια.

Αἱ ἰδέαι τοῦ Λουθήρου εὔρον ταχέως ὑποδοχὴν καὶ διεδίδοντο ἐν Γερμανίᾳ, πολλοὶ δὲ ἡγεμόνες αὐτῆς ἠσπάζθησαν αὐτάς. Ὅπου ἡ διδασκαλία τοῦ Λουθήρου εἰσήγετο, τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα μετερρυθμίζοντο ἐκ θεμελίων· ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἐν τῇ λατρείᾳ καταργεῖτο, εἰσαγομένης τῆς γερμανικῆς· ἡ ἐξήγησις τῆς Γραφῆς καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς κήρυγμα ἀπέβαινε τὸ κέντρον τῆς νέας λατρείας· αἱ εἰκόνες ἐξεβάλλοντο τῶν ἐκκλησιῶν· τὰ μοναστήρια καταργοῦντο· ἡ ἀγαμία τοῦ κλήρου ἀπεκηρύττετο. Τὴν διάδοσιν τῆς νέας πίστεως βαρέως ἔφερον οἱ ἐκ τῶν ἡγεμόνων πιστοὶ ἐμμένοντες εἰς τὸν καθολικισμόν, ἐν οἷς καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Κάρολος ὁ Ε΄. Ἀλλ' ὅτε ἠθέλησαν ἐν τῷ συνεδρίῳ τοῦ Σπέϊερ κατὰ τὸ 1529 νὰ ἀπαγορεύσωσι τὴν ἐξάπλωσιν αὐτῆς εἰς νέας χώρας, οἱ εὐαγγελικοὶ ἡγεμόνες (εὐαγγελικοὺς ἐκάλεσαν ἑαυτοὺς οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Λουθήρου κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς καθολικοὺς) διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης, ὅθεν καὶ διαμαρτυρόμενοι ἢ προτεστάνται ἐκλήθησαν. Ἐπειδὴ δὲ ἐν νέῳ τινὶ συνεδρίῳ τῆς Αὐγούστης (1530) οἱ καθολικοὶ ἠπέιλησαν ὅτι θέλουσι βιάσει αὐτοὺς νὰ ἐγκαταλίπωσι τὰς νέας ἰδέας, συγκροτήσαντες συμμαχίαν, ἦσαν ἔτοιμοι διὰ τῶν ὀπλων νὰ ὑπερμαχήσωσιν αὐτῶν. Καὶ τότε μὲν προελήφθη ὁ θρησκευτικὸς πόλεμος μεταξὺ τῶν γερμανῶν ἡγεμόνων, ἀλλὰ μετ' ὀλίγα ἔτη ἐξερράγη ἔνεκα τῶν αὐτῶν λόγων ὁ σμαλκαλδικὸς λεγόμενος πόλεμος⁽¹⁾, οὗ τινος ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν, ὅτι οἱ καθολικοὶ ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τῆς ἐν Αὐγούστη εἰρήνης (1555) νὰ ἀναγνωρίσωσι τὰς νέας ἐκκλησίας καὶ νὰ ἀποδεχθῶσι γενικὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν.

(1) Ἐκ τῆς πόλεως Σμαλκάλδης, ἐν ᾗ ἐγένετο ἡ συμμαχία τῶν εὐαγγελικῶν ἡγεμόνων.

Καθώς δὲ ὁ Λούθηρος ἠγέρθη ἐν Γερμανίᾳ, σχεδὸν συγχρόνως ἐπανεστή κατὰ τοῦ παπισμοῦ ἐν Ζυρίχῃ τῆς Ἑλβετίας ὁ Ζβίγγλιος, οὗτινος αἱ ἰδέαι ἦσαν σχεδὸν αἱ αὐταὶ ταῖς τοῦ Λουθήρου. Τὴν ἑλβετικὴν μεταρρύθμισιν συνεπλήρωσε μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ ἐν Γενεύῃ διδάξας **Καλβῖνος**, ὅστις τοσοῦτον ἐφημίσθη ὡς θεολόγος δεινός, ὥστε αἱ ἑλβετικά ἐκκλησία ἐξ αὐτοῦ ὠνομάσθησαν **καλβινικά**.

§ 42.

Πῶς διεδόθη ἡ μεταρρύθμισις καὶ ποῦ ἐκτὸς τῆς Γερμανίας καὶ Ἑλβετίας;

Ἀπὸ τῆς Γερμανίας καὶ Ἑλβετίας, τῶν κυρίων ἐστιῶν αὐτῆς, ταχέως ἐξηπλώθη ἡ μεταρρύθμισις εἰς ἅπασαν σχεδὸν τὴν βόρειον Εὐρώπην, εἰς τὴν Σουηδίαν, Νορβηγίαν, Δανίαν, Πολωνίαν, Οὐγγαρίαν, εἰς τὴν βόρειον Γαλλίαν, τὴν Ὀλλανδίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν, βραδύτερον δὲ καὶ εἰς τὴν βόρειον Ἀμερικὴν. Ἡ ἐξάπλωσις δ' αὐτῆ δὲν ἐγένετο ἄνευ ἀγώνων καὶ ἐμφυλίων σπαραγμῶν, διότι οἱ ἐμμένοντες εἰς τὴν παλαιὰν ἐκκλησίαν δὲν ἠνείχοντο ἐκ φανατισμοῦ νὰ βλέπωσι τὴν μεταρρύθμισιν θριαμβεύουσαν. Ἐν Γαλλίᾳ κατεδιώχθησαν οἱ προτεστάνται, Οὐγενότοι καλούμενοι, ἀπηνέστατα. Μόνον ἐν μιᾷ νυκτὶ τῇ τῆς παραμονῆς τοῦ ἀγίου Βαρθολομαίου, ὅποτε ἐκ συνωμοσίας, ἦς τὸ σύνθημα ἐδόθη ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀνακτόρων τῶν Παρισίων ἐπὶ Αἰκατερίνης τῆς ἐκ Μεδίχων (τῷ 1572), ἐπέπεσον κατ' αὐτῶν οἱ καθολικοὶ, λέγεται ὅτι ἐσφάγησαν 100,000 ἐξ αὐτῶν!

Καὶ βραδύτερον δὲ κατεδιώχθησαν ἐν Γαλλίᾳ οἱ Οὐγενό-
 τοι. Ἐρρίκος ὁ Γ' βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ἐδολοφονήθη
 ὑπὸ τινος καθολικοῦ φανατικοῦ, διότι ἐτόλμησε νὰ συμ-
 μαχήσῃ μετὰ προτεσταντῶν, ὁ δὲ Ἐρρίκος ὁ Δ' ἔσχε τὴν
 αὐτὴν τύχην, διότι ἐξέδωκε τὸ διάταγμα τῆς Νάντης,
 δι' οὗ παρείχεται τοῖς διαμαρτυρομένοις ἐλευθερία. Ἐπὶ
 Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ' ἠναγκάσθησαν 70,000 διαμαρτυρο-
 μένων νὰ φύγωσιν ἀπὸ τῆς πατρίδος των. Μόλις δὲ ἡ με-
 γάλῃ γαλλικῇ ἐπανάστασις τοῦ 1789 ἀπένευμε τοῖς δια-
 μαρτυρομένοις πλήρη θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν καὶ ἴσα
 τοῖς ἐν Γαλλίᾳ καθολικοῖς δικαιώματα. Θρησκευτικοὶ
 διωγμοὶ καὶ πόλεμοι συνέβησαν κατὰ τὸν ΙΣΤ' καὶ ΙΖ'
 αἰῶνα καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ ἔνεκα τῆς μεταρρυθμίσεως, ἦν
 εἰσήγαγεν εἰς τὴν χώραν ταύτην Ἐρρίκος ὁ Η'. Τὴν με-
 τarrύθμισιν ἐπολέμησεν ἀπανθρώπως Μαρία ἡ καθολικὴ.
 Ἄλλ' ὁ Ἐδουάρδος καὶ ἡ Ἐλισάβετ ἐξησφάλισαν μετὰ
 ταῦτα ὀριστικῶς εἰς αὐτὴν τὴν νίκην. Καὶ ἡ Γερμανία
 δὲ κατεσπαράχθη κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ὑπὸ τοῦ τριακον-
 ταιετοῦς θρησκευτικοῦ πολέμου, καθ' ὃν προσῆλθε τοῖς
 ἐν Γερμανίᾳ εὐαγγελικοῖς σύμμαχος ὁ περίφημος τῶν
 Σουηδῶν βασιλεὺς Γουστάβος Ἀδόλφος. Τοὺς καθολικοὺς
 στρατοὺς ὠδήγουν τότε οἱ δύο μεγάλοι στρατηγοὶ Τίλλυ
 καὶ Βαλλενστάιν. Ἐπὶ τέλους ἀφοῦ ἠρημώθη σχεδὸν ἡ
 Γερμανία, ἡ νίκη ἐκκλινεν ὑπὲρ τῶν προτεσταντῶν, οἱ τινες
 διὰ τῆς ἐν Βεστφαλίας εἰρήνης (1648) ἀπῆλυσαν πλή-
 ρους ἐλευθερίας καὶ ἰσότητος πρὸς τοὺς καθολικοὺς. Τοιαῦ-
 τα κακὰ προὔξεν ἦν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ὁ θρησκευτι-
 κὸς φανατισμὸς, ὅστις δὲν ἤθελε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐλευ-
 θερίαν τῆς συνειδήσεως. Ἐπὶ τέλους ἄμως ἠναγκάσθησαν
 οἱ καθολικοὶ νὰ ἀναγνωρίσωσι τὰς νέας ἐκκλησίας. Ἀπὸ
 τοῦ παρελθόντος αἰῶνος διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τῶν φώτων

καὶ δι' ἐπιρροῆς τοῦ ἀληθοῦς χριστιανικοῦ πνεύματος ἤρ-
 χισε νὰ ἐπικρατῇ ἐν Εὐρώπῃ τὸ πνεῦμα τῆς ἀνοχῆς, οὐ-
 δεις δὲ πλέον ἕνεκα τῶν θρησκευτικῶν του πεποιθήσεων
 καταδιώκεται. Εἰς ποίας σχέσεις περιτλήθον οἱ προτεστάν-
 ται πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, καὶ πῶς αἱ ἀπόπειραι
 τῆς ἐξαπλώσεως τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ
 ἐναυάγησαν, περὶ τούτων ἐρρέθησαν τὰ δέοντα ἀλλα-
 χοῦ (§ 38).

§ 43.

Τίνες εἶναι αἱ διάφοροι αἱρέσεις ἐν τῷ προτεσταντισμῷ;

Οἱ διαμαρτυρόμενοι ἀπορρίψαντες τὸ κύρος τῆς ἐκκλη-
 σιαστικῆς παραδόσεως καὶ ἐπὶ μόνῃς τῆς Γραφῆς θελή-
 σαντες νὰ στηρίξωσι τὴν διδασκαλίαν των, ἣν ἐξήγει ἕ-
 καστος καθὼς ἐννόει αὐτὴν, ταχέως διηρέθησαν πρὸς ἀλ-
 λήλους. Ὁ καταμελισμὸς οὗτος τῆς ἐκκλησίας των ἐξα-
 κολουθεῖ μέχρι τῆς σήμερον. Τὸ κύριον σῶμα τοῦ προτε-
 σταντισμοῦ ἀποτελοῦσιν οἱ Λουθηρανοὶ καὶ οἱ Καλ-
 βινισταί, ὧν τὰ συστήματα στηρίζονται ἐπὶ τῆς διδα-
 σκαλίας τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Καλβίνου. Ὅτι διαχωρί-
 ζει τούτους ἀπ' ἀλλήλων εἶναι κυρίως τὸ ζήτημα περὶ εὐ-
 χαριστίας, διότι οἱ μὲν Λουθηρανοὶ παραδέχονται πραγ-
 ματικὴν παρουσίαν ἐν αὐτῇ τοῦ σώματος καὶ αἵματος
 τοῦ Κυρίου, καὶ μετάληψιν αὐτῶν, οἱ δὲ Καλβινισταί ἢ
 ἐντελῶς ἀπορρίπτουσιν οἰανδήποτε μετάληψιν τοῦ σώμα-
 τος τοῦ Κυρίου καὶ ὡς ἀπλῶς εἰχονικὴν τελετὴν ἀπο-
 δέχονται τὴν εὐχαριστίαν, ἢ δέχονται μόνον πνευματι-

κὴν τινα μετάληψιν. Οἱ Λουθηρανοὶ δὲ ἀποδέχονται καὶ τὸν ἀπόλυτον προορισμὸν τῶν Καλβινιστῶν. Εἶναι δὲ ἐξηπλωμένοι οἱ μὲν Λουθηρανοὶ κυρίως ἐν Γερμανίᾳ, Σουηδία καὶ Νορβηγίᾳ, οἱ δὲ Καλβινισταὶ ἐν Ἑλβετίᾳ, Γαλλίᾳ καὶ Σκωτίᾳ. Οἱ ἐν Ἀγγλίᾳ προτεστάνται ὀνομάζονται Ἐπισκοπιανοὶ, διότι μόνον ἐκ τῶν δεχθέντων τὴν μεταρρύθμισιν, διατηρήσαντες τὴν ἱερωσύνην, ἔχουσιν ἐπισκόπους. Οἱ ἐπισκοπιανοὶ οὗτοι, οἵτινες καλοῦνται καὶ ἀγγλικοὶ, εἶναι διεσπαρμένοι οὐ μόνον ἐν Ἀγγλίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν Ἀμερικῇ. Ὑπάρχουσι σήμερον πολλοὶ παρ' αὐτοῖς, οἵτινες ἐπιζητοῦσι τὴν εἰσαγωγὴν περισσοτέρων τελετῶν εἰς τὴν λατρείαν των, ἐπιθυμοῦσι δὲ τὴν μετὰ τῶν ἀνατολικῶν ἔνωσιν. Ἄλλαι αἱρέσεις εἶναι οἱ Πουριτανοὶ ἢ Καθαροὶ ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ, οἵτινες ἀποτελοῦσιν ἀνεξαρτήτους πρεσβυτεριανὰς κοινότητας καὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἐπισκοπιανοὺς ἀπορρίπτουσι τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα. Οἱ Ἀναβαπτισταὶ οἱ μόνον τὸ ἑαυτῶν διὰ τῆς τριττῆς καταδύσεως τελούμενον βάπτισμα (οἱ λοιποὶ προτεστάνται βαπτίζονται δι' ἐπιχύσεως ἢ ραντίσματος) ὡς ἔγκυρον θεωροῦντες καὶ διὰ τοῦτο βαπτίζοντες τοὺς πρὸς αὐτοὺς προσερχομένους. Οἱ Σωκινιανοὶ, οἱ καὶ οὐνιτάριοι καλούμενοι, οἵτινες, ἐν θεῖον πρόσωπον παραδεχόμενοι, ἀπορρίπτουσι τὴν Τριάδα καὶ ἀρνοῦνται τὴν ἀληθῆ θεότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ πάντα ἐν γένει ἐκεῖνα τὰ χριστιανικὰ δόγματα, τὰ ὑπερβαίνοντα τὴν ἀνθρωπίνην κατάληψιν, ὡς δοξασίας ἄλλων αἰῶνων, ὡς ἀρχὴν παραδεχόμενοι, ὅτι καὶ αἱ θρησκευτικαὶ ἔννοιαι πρέπει νὰ σχηματίζωνται καὶ κρίνωνται κατὰ τὸν ἀνθρώπινον ἢ κοινὸν λεγόμενον λόγον. Κατὰ τοῦτο συμφωνοῦσιν αὐτοῖς καὶ οἱ νεώτεροι ὀρθολογισταὶ, οἵτινες δὲν ἀποτελοῦσι μὲν ἰδίαν αἶρῃσιν, ἀλλ' εἶναι λίαν ἰσχυρὰ μερίς

θεολόγων ἐν ἀπάσαις ταῖς προτεσταντικαῖς ἐκκλησίαις. Ἐν Γερμανίᾳ ἰδίως οἱ ὀρθολογισταὶ ἀποτελοῦσιν ἰσχυρὰν μερίδα θεολόγων. Αἱ θεολογικαὶ σχολαὶ τῆς Ἰένης καὶ τοῦ Ἐϊλδερβέργ εἶναι ἐντελῶς ὀρθολογιστικαί. Αἱ ἰδέαι τῶν ὀρθολογιστῶν εἶναι αἱ ἐξῆς. Ὁ Θεὸς εἶναι εἷς, ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ ὡς πατὴρ προνοῶν περὶ αὐτοῦ. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία εἶναι ἡ ἀρίστη καὶ λογικωτάτη πασῶν τῶν θρησκειῶν. Δι' αὐτῆς ἐσώθη ὁ κόσμος καὶ ὠδηγήθη εἰς τὴν λατρείαν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐκλήθη Ἰῶς τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν ἐξοχὸν ἀγάπην αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν τελείαν εὐσέβειάν του, καθὼς καὶ πάντες οἱ χριστιανοὶ εἶναι τέκνα Θεοῦ. Τὰ θαύματα τῆς ἀγίας Γραφῆς εἶναι φῆμαι τοῦ λαοῦ, αἵτινες ἐμεγέθυον διὰφορα ἱστορικὰ συμβάντα. Ὅσοι ἄνθρωποι ἀσπάζονται τὸ παράδειγμα καὶ τὴν διδασκαλίαν ἢ τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰησοῦ καὶ ὁμοιάζουσιν αὐτῷ, σώζονται. Τὰ μυστήρια εἶναι σύμβολα ἀπλᾶ καὶ εἰκόνες τὸ μὲν βάπτισμα τῆς ἐσωτερικῆς καθάρσεως, ἢ δὲ εὐχαριστία τοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς μετ' αὐτοῦ ἐνώσεως. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος καὶ μέλλει νὰ δώσῃ λόγον τῶν πράξεών της. Οὕτως μόνον νομίζουσιν, ὅτι δύναται σήμερον νὰ ἐννοηθῇ ὁ χριστιανισμός. Οἱ Ἀρμενιανοὶ, ἄλλη προτεσταντικὴ αἵρεσις, ἀπεσχίσθησαν ἀπὸ τῶν καλβινιστῶν, διότι ἀποκρούουσι τὴν περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ διδασκαλίαν τοῦ Καλβίνου, καθ' ἣν ὁ Θεὸς προώρισε δηθὲν ἀσχέτως τῆς ἠθικῆς ἐνὸς ἐκάστου ἀξίας τοὺς μὲν τῶν ἀνθρώπων εἰς σωτηρίαν, τοὺς δὲ εἰς ἀπώλειαν. Οἱ Κουάκεροι πιστεύουσιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐμπνεόμενος ἀμέσως ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐνοικοῦντος ἐν τῇ καρδίᾳ παντός χριστιανοῦ δὲν χρῆζει παντάπασιν ἐξωτερικῶν βοηθημάτων πρὸς σωτηρίαν του, μηδ' αὐτῆς ἀκόμη τῆς Ἀγίας Γρα-

φῆς! Μὴ ὑπαρχόντων παρ' αὐτοῖς ὠρισμένων κηρύκων τοῦ λόγου ἐν ταῖς συναθροίσεσιν αὐτῶν ἢ σιγῶσιν ἐντελῶς, παραδιδόμενοι εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ἐμπνεύσεις των, ἢ λαλεῖ ὁ τυχὼν ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ θρησκευτικοῦ καταληφθεὶς. Οἱ Χερρνχούτιοι ἠθέλησαν νὰ ἐνώσωσι πάσας τὰς προτεσταντικὰς αἵρέσεις ἐν τῇ κοινῇ πίστει εἰς τὸν ἰλαστικὸν θάνατον τοῦ Κυρίου. Οἱ Μεθοδισταὶ ὠνομάσθησαν οὕτω, διότι διὰ διαφόρων μεθοδικῶς διατεταγμένων ἀσκήσεων ἐπιδιώκουσι τὴν σωτηρίαν ἰδίως διὰ τοῦ περὶ τῶν βασάνων τῆς κολάσεως χριστιανικοῦ δόγματος. Οἱ Σβεδενβοργιανοὶ νομίζουσι, ὅτι ὁ Σβέδενβοργ ὑπῆρξε νέος τις μέγας προφήτης, ὅστις ἐτελειοποίησε τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ἣτις πρὸ αὐτοῦ δὲν εἶχεν ἐννοηθῆ καλῶς, διαφωτίσας ἰδίως τὰ περὶ τῆς μετὰ θάνατον καταστάσεως τῶν ψυχῶν ζητήματα. Οἱ Μορμώνοι τέλος καὶ Ἰρβιγγιανοὶ προσδοκῶσι ὡς ἐγγίζουσαν τὴν μέλλουσαν κρίσιν καὶ τὴν συντέλειαν τῶν αἰώνων, νομίζουσι δὲ ὅτι ἀνευέωθησαν παρ' αὐτοῖς τὰ ἔκτακτα χαρίσματα τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὰ θαύματα καὶ αἱ προφητεῖαι. Οἱ πρῶτοι, ἄνθρωποι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀμαθεῖς καὶ ἀπλοῖ, εἰσήγαγον ἐν τῇ αἵρεσει των καὶ τὴν πελυγαμίαν, ὅπερ ἤγειρε τὴν σφοδροτάτην ἀποδοκιμασίαν πασῶν τῶν λοιπῶν προτεσταντικῶν αἵρέσεων. Αἱ μικρότεροι αὗται καὶ ἀσημότεροι αἵρέσεις ἔχουσι τοὺς πλείστους τῶν ὁπαδῶν αὐτῶν ἐν Ἀμερικῇ, ὅπου τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς διαιρέσεως ἐφθασεν εἰς τὸν ὑπατον βαθμόν. Μεθ' ὅλας ὁμως τὰς διαιρέσεις των πρὸς ἀλλήλους οἱ ὁπαδοὶ τῶν διαφόρων προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν ἢ αἵρέσεων τούτων αἰσθάνονται ἑαυτοὺς ὡς προτεστάντας, συγγενεῖς ἀλλήλοις ὡς πρὸς τὴν πίστιν, διότι κατὰ τὰς βάσεις συμφωνοῦσιν ἀλλήλοις ὡς παραδεχόμενοι οἱ πλείστοι τοῦλάχιστον αὐ-

τῶν τὴν Γραφὴν ὡς μόνην τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας πηγὴν καὶ ἀπορρίπτοντες τὰς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις. Συνδέονται δὲ καὶ διὰ τῆς ἀντιθέσεως αὐτῶν πρὸς τὸν παπισμὸν καὶ τὰς ἄλλας ἐκκλησίας. Ἀφ' ἑτέρου ἢ ἄμιλλα καὶ αἱ ἀντιθέσεις μεταξὺ αὐτῶν συντελεῦσιν εἰς τὸ νὰ διατηρῶσι ζωηρὸν τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον οὐδαμοῦ τὸ ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων εἶναι ζωηρότερον ἢ ὅσον ἐν Ἀμερικῇ. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται καὶ ὁ μέγας ζήλος τῶν Ἀμερικανῶν χριστιανῶν ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν προτεσταντικῶν ἀρχῶν. Πρὸς ἔνωσιν τῶν προτεσταντῶν πασῶν τῶν ἀποχρώσεων συνέστη κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἐν Ἀγγλίᾳ ὁ λεγόμενος «Εὐαγγελικὸς Σύνδεσμος.»

§ 41.

Ὅποια ἡ κατάστασις τῆς θεολογικῆς παιδείας παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις;

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις, καὶ ἐν γένει παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς τῆς δύσεως, ἀνυψώθη κατὰ τὰς τελευταίας ἑκατονταετηρίδας μεγάλως, διότι καθόλου τὰ γράμματα καὶ αἱ ἐπιστῆμαι, ὧν ἄλλοτε ἔστία ἦτο ἡ ἀνατολή, ἤρχισαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους νὰ καλλιεργῶνται ἐκεῖ μετὰ μεγάλου ζήλου. Ἡ προτεσταντικὴ θεολογία ἐπωφελήθη μεγάλως ἐκ τῆς ἀνανεώσεως τῶν κλασικῶν σπουδῶν κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα διὰ τῶν Οὐμανιστῶν, δι' ὧν ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία ἐγνώσθησαν κάλλιον. Ἡ μόρφωσις τοῦ κλήρου ὑπῆρξε μία τῶν ἀναγκῶν, ὧν τὴν πλή-

ρωσιν ἐπεζήτησεν ἡ μεταρρύθμισις. Εἰς τὴν ἀνούψωσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις συνετέλεσε πρὸς τούτοις καὶ τὸ ὅτι ὡς κύριον ἔργον παντός ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ ἐθεωρήθη τὸ κήρυγμα, τὸ ὁποῖον προϋποθέτει ἐπισημονικὴν μόρφωσιν τοῦ κηρύττοντος. Ἐπειδὴ δὲ ἡ διαμαρτύρησις ἐσηρίχθη ἐπὶ τῆς Γραφῆς, εἰς τὴν μελέτην ταύτης καὶ τῶν σχετικῶν βοηθητικῶν ἐπιστημῶν, τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσης καὶ ἀρχαιολογίας, τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὰς Γραφάς, τῆς γραφικῆς θεολογίας καὶ γραφικῆς ἱστορίας ἐπεδόθησαν ἰδίως οἱ διαμαρτυρόμενοι θεολόγοι. Σπανίως ἐξητάσθη ἡ Γραφή ἀκριβέστερον καὶ ἐπιμελέστερον ἐμελετήθη, ὅσον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐν Γερμανίᾳ μάλιστα, διότι ἐστία καὶ κυριώτερον κέντρον τῆς προτεσταντικῆς θεολογίας ὑπῆρξεν ἡ σοφὴ Γερμανία. Τὰ συγγράμματα τοῦ Γεσενίου καὶ Βινέρου περὶ τῆς Γραφῆς καὶ τῶν γλωσσῶν αὐτῆς, ἀφῆκαν ἐποχὴν, καθὼς ἀξιοθαύμαστοι εἶναι καὶ αἱ ἐρμηνεῖαι τοῦ Χίτζιγ, Κνόβελ, Δὲ Βέττε καὶ Μέυερ. Ἄλλὰ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία εὔρε δοκιμωτάτους καλλιεργητάς, οἷον τὸν Φλάκχιον, τὸν Μόσχειμ, τὸν Σχροϊκ, τὸν Γεϊζελερ, τὸν Χάζε καὶ τὸν Νέαυδρον. Ἐπίσης ἐξητάσθησαν ἐπιμελῶς καὶ τὸ δόγμα καὶ ἡ ἠθικὴ τοῦ χριστιανισμοῦ (Δόρνερ, Σλειερμάχερος, Θόλουκ, Νίτζ, Μύλλερος, Σβέίτσερ, Πφλείδερερ, Λίψιος, Βεΐδερμαν, Σχένκελ). Μεταξὺ τῶν γερμανῶν θεολόγων ἀνεφάνησαν καὶ τινες τὴν κριτικὴν ἀμφιβολίαν μέχρις ὑπερβολῆς ἐκτείναντες, οἵτινες τὰ πάντα ἠθέλησαν νὰ ἀμφισβητήσωσιν οἷον ὁ Βάουρ καὶ ὁ Στράους, οὗς ἠκολούθησεν ἐν Γαλλίᾳ ὁ Ῥενάν, ἀλλ' ἄλλοι ἀνῆρσαν τὰς πλάνας αὐτῶν. Σπανίως ἡ θεολογία ἄλλοτε ἤχημασε τοσοῦτον. Ἄνδρες οἱοὶ ὁ Σλειερμάχερος, ὁ Χάζε,

ὁ Χόφμαν καὶ ὁ Θόλουκ, ἵνα ἐπὶ παραδείγματι τούτους μόνον ἀναφέρωμεν, δύνανται νὰ συγκριθῶσι πρὸς τοὺς σφωτέρους χριστιανοὺς θεολόγους πασῶν τῶν ἐποχῶν.

§ 45.

Ἐποία ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ ἡ λατρεία καὶ ὅποια τὰ ἦθη παρὰ τοῖς διαμαρτορομένοις;

Ὁ Λούθηρος καὶ οἱ ἄλλοι μεταρρυθμισταί, μὴ ἀποδεχόμενοι ἰδίαν τινὰ ἐξουσίαν τῶν ἱερέων (ιεραρχίαν), ἐκήρυξαν πάντας τοὺς χριστιανοὺς ἴσους. Οἱ δὲ κήρυκες τοῦ λόγου παρ' αὐτοῖς εἶναι λειτουργοὶ τῆς ἐκκλησίας, ἐκ ταύτης λαμβάνοντες διὰ τῆς ἐκλογῆς τὴν ἐξουσίαν. Μόνον δὲ πρεσβυτέρους καὶ διακόνους ἀναγνωρίζουσι, πλὴν τῶν Ἀγγλῶν ἢ ἐπισκοπιανῶν, οἵτινες διατηρήσαντες τὴν ἱερωσύνην μετὰ πάντων τῶν βαθμῶν αὐτῆς, ἔχουσι καὶ ἐπισκόπους. Ἐν ταῖς ἄλλαις προτεσταντικαῖς ἐκκλησίαις σύνοδοι πρεσβυτέρων καὶ λαϊκῶν ἢ διοριζομένων ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῶν κυβερνήσεων, ἢ ἐκλεγομένων ἐλευθέρως ὑπὸ τῶν κοινοτήτων, ἀποτελοῦσι τὰς ἀνωτάτας ἐκκλησιαστικὰς ἀρχάς, αἵτινες ὅμως τελοῦσιν ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἐποπτείαν τῶν κατὰ τόπους κυβερνήσεων, καὶ ἐν πᾶσι συμπράττουσι μετ' αὐτῶν.

Τὴν λατρείαν ἀπεγύμνωσαν καὶ ἀπλοποίησαν οἱ μεταρρυθμισταὶ ἐντελῶς, ἀπορρίψαντες πάσας σχεδὸν τὰς τελετάς, δι' ὧν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἡ χριστιανικὴ λατρεία εἶχε κοσμηθῆ, καὶ περιορίσαντες αὐτὴν εἰς μόνην σχεδὸν τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τὸ κήρυγμα ἐπὶ τοῦ ἀναγνωσθέντος μέρους. Τὸ κυριακὸν δεῖπνον σπανίως μόνον τελεῖται παρ' αὐτοῖς. Εἰκόνες ἢ ἄλλα ἀντικείμενα κινουντα τὴν εὐλάβειαν σχεδὸν ἐλλείπουσιν ἐντελῶς

ἀπὸ τῶν προτεσταντικῶν ναῶν. Τὸ βάπτισμα τελεῖται παρ' αὐτοῖς ὡς ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ διὰ ραντίσματος ἢ ἐπιχύσεως. Τὸ χρίσμα ἢ ἡ σφράγις, ἣτις παρέχεται τοῖς μὲν νέοις κατὰ τὸ 14^{ον}, περίπου ἔτος, ταῖς δὲ κόραις κατὰ τὸ 12^{ον}, ἂν καὶ δὲν ἔχη παρ' αὐτοῖς τὸν χαρακτῆρα τοῦ μυστηρίου, ὅπως ἐννοεῖται ἐν τῇ ἀνατολικῇ καὶ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, τοῦ μέσου δηλ. τοῦ μεταδοτικοῦ θείας τινός, ὑπερφυσικῆς χάριτος, γίνεται ὁμως μετὰ πολλῆς ἐπισημότητος. Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην οἱ νέοι καὶ αἱ νέαι, ἐφ' ὧν ἐπιτίθενται αἱ χεῖρες τοῦ ἐπευχομένου ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ, ὁμολογοῦσιν ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας τὴν ἑαυτῶν πίστιν, εἰς ἣν ἕως τότε ἐκατηχήθησαν, καὶ συγκαταλέγονται ἕκτοτε εἰς τὰ τέλεια μέλη τῆς ἐκκλησίας, μεταλαμβάνοντες τότε πρῶτον τοῦ κυριακοῦ δείπνου. Καὶ κατὰ τὸν ὄρισμὸν τῶν κηρύκων, καθὼς καὶ κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου, λαμβάνουσι καὶ παρ' αὐτοῖς χώραν ἀπλαῖ τινες τελεταί, αἵτινες ὁμως δὲν θεωροῦνται ὡς μυστήρια.

Ἡ ἠθικὴ κατάστασις τῶν προτεσταντικῶν λαῶν, τῶν Γερμανῶν, Ἑλβετῶν, Ἀγγλῶν καὶ λοιπῶν ὁμολογεῖται ὑπερτέρα τῆς τῶν καθολικῶν λαῶν. Πρὸς τοῦτο συντελεῖ ἢ περὶ τῆς κατηχέσεως τῶν νέων φροντίς, ἢ ἐπ' ἐκκλησίας συχνὴ διδασκαλία καὶ ἡ ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς. Ἡ Κυριακὴ θεωρεῖται παρὰ τῶν διαμαρτυρομένων ὡς ἡμέρα ἀφιερωμένη εἰς τὴν προσευχὴν καὶ τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς. Ἐκάστη οἰκογένεια ἔχει τὴν Γραφὴν αὐτῆς. Ἄξιός ἐπαίνου θεωρεῖται καὶ ὁ ζῆλος, μεθ' οὗ ἐργάζονται οἱ διαμαρτυρόμενοι, διαφόρους ἱεραποστολικὰς ἐταιρίας ἀποτελοῦντες, ὑπὲρ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ εὐαγγελίου. Αἱ ἐταιρίαι αὗται εἶναι ἀξιόμεμπτοι μόνον, διότι ἀντὶ νὰ περιορίζωνται νὰ διαδίδωσι τὸ εὐαγγέλιον παρὰ

τοῖς ἐθνικοῖς ἔτι λαοῖς τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἀμερικῆς αὐτῆς καὶ τῆς Αὐστραλίας (ἐθνικοὶ ἀκόμη θὰ ᾔῃαι περὶ τὰ ἑπτακόσια περίπου ἑκατομμύρια!), πέμπουσι πολλάκις ἀποστόλους αὐτῶν μεταξύ ἑτεροδόξων χριστιανῶν, ζητοῦσι νὰ προσηλυτίζωσιν αὐτοὺς διὰ παντός μέσου, ἐγείρουσαι οὕτω σκάνδαλα καὶ διαταράττουσαι τὴν ἁρμονίαν καὶ ἀγάπην, αἵτινες μεθ' ὅλας τὰς ὑφισταμένας μεταξύ αὐτῶν δογματικὰς καὶ ἄλλας διαφορὰς ἔπρεπε νὰ ἐπικρατῶσι μεταξύ τῶν χριστιανῶν τῶν διαφόρων δογμάτων ὡς μελῶν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς χριστιανικῆς οἰκογενείας.

Οἱ διαμαρτυρόμενοι συμποσοῦνται εἰς ἑννεήκοντα περίπου ἑκατομμύρια.

Γ'.

*Ἱστορία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας*¹⁾.

§ 46.

Ἐποῖα ἡ δύναμις καὶ τίνες αἱ τάσεις τῶν παπῶν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους;

Οἱ πάπαι ἀπώλεσαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους τὴν μεγάλην καὶ ἑκτακτον ἐκείνην δύναμιν, ἣν εἶχον κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Οἱ νεώτεροι λαοὶ τῆς δύσεως μετὰ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν, ἀφ' ὅτου ἡ παιδεία κατέσφραψε παρ' αὐτοῖς τὰς παχυλὰς δεισιδομονίας καὶ τὸν ἄγριον φανατισμὸν, ὅστις ἐπεκράτει ἄλλοτε, δὲν ὑπήκουον πλέον τυφλοῖς ὀμμασιν εἰς τὰς ἀπὸ Ῥώμης διαταγὰς. Ἀφ' ἑτέρου ἡ μεταρρυθμίσις τὸ μὲν κατέδειξε τὰ αἴσχη τοῦ παπισμοῦ, καὶ ἤλεγξεν ὡς παρανόμους καὶ ἐκ σφετερισμοῦ προελθούσας πάσας τὰς μεγάλας ἐκεῖνας ἐξουσίας, ἃς οἱ πάπαι

1) R a n k e, Die römischen Päpste.

εἶχον ἐν ἑαυτοῖς συγκεντρώσει, οὕτω δ' ἐκλόνισε τὴν εἰς τὸν παπισμὸν πίστιν τῶν λαῶν, τὸ δὲ ἀπέσπασε μέρος τῆς δυτικῆς Εὐρώπης καὶ μάλιστα τῆς βορείου ἀπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Ἄλλ' ἂν καὶ ἡ πραγματικὴ δύναμις τῶν παπῶν κατέπεσε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, αἱ ἀξιώσεις ὁμῶς αὐτῶν καὶ τάσεις ἔμειναν αἱ αὐταί. Οἱ πάπαι καὶ νῦν εἶχον καὶ ἔχουσι τὴν ἀξίωσιν νὰ δεσποζῶσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς ἀνώτατοι καὶ ἀπεριόριστοι ἄρχοντες, ἀντέστησαν δὲ κατὰ πάσης ἀποπειράς πρὸς περιορισμὸν τῶν ἐξουσιῶν αὐτῶν. Τοιοῦτους περιορισμοὺς ἐζήτησαν ματαίως νὰ θέσωσιν εἰς τὸν παπισμὸν οἱ γάλλοι ἐπίσκοποι κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ἐπὶ Λουδοβίκου ΙΔ', ἔχοντες ἐπὶ κορυφῆς τὸν διάσημον θεολόγον καὶ ἱεροκέρυκα Βοσσοπέτον, ἐπὶ τῆς περιφήμου συνόδου τοῦ γαλλικοῦ κλήρου κατὰ τὸ 1682 διακηρύξαντες, ὅτι οἱ πάπαι δὲν ἔχουσιν οὐδεμίαν ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἡγεμόνων, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δὲ πρέπει νὰ ἀκολουθῶσι καὶ ὑποτάσσωνται εἰς τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους. Ἐπίσης δ' ἐν Γερμανίᾳ Ἰωσήφ ὁ Β', ὁ τῆς Αὐστρίας αὐτοκράτωρ ἐζήτησε νὰ περιορίσῃ τὴν παπικὴν δύναμιν ἐπὶ τῶν καθολικῶν ἐκκλησιῶν τοῦ κράτους του, ἐσπούδασε δὲ διὰ διαφόρων νόμων νὰ ἐκπαιδεύσῃ ἐπιστημονικῶς τὸν κλῆρον καὶ νὰ ἀποκόψῃ ἀπὸ τῆς λατρείας πολλὰς δεισιδαιμονίας, καὶ διαλύσας πολλὰ ἄχρηστα μοναστήρια, ἴδρυσεν ἐκ τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν πολλὰ φιλανθρωπικὰ καταστήματα. Ἄλλ' οἱ πάπαι ἐνίκων πάντοτε. Ἐνεκα τῶν τοιούτων ἀξιώσεων τῶν παπῶν καὶ τοῦ παπικοῦ κλήρου καὶ τῆς διαφθορᾶς αὐτῶν ἠγέρθη κατὰ τὴν μεγάλην γαλλικὴν ἐπανάστασιν ὁ γαλλικὸς λαὸς, ἐρεθιζόμενος ὑπὸ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Βολταίρου καὶ ἄλλων ἐχθρῶν τοῦ καθολικισμοῦ συγγραφέων, κατὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, προβάς ἐν

τῆ ὀργῇ του μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς καταργήσεως τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ τῆς ἀνακηρύξεως τῆς ἀθείας. Μόλις δὲ Ναπολέον ὁ μέγας, ἐφ' οὗ ὁ Σατωβριάνδος ἔγραψε τὰ ἀθάνατα ἀπολογητικὰ ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἔργα του, «Τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ» καὶ τοὺς «Μάρτυράς του», ἀπεκατέστησε πάλιν τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ἐντελῶς εἰς τὰ πρῶτα αὐτῆς δικαιώματα. Καὶ δι' ἐπενεργείας τῶν μετερρυθμισμένων ἐκκλησιῶν καὶ ἕνεκα τῆς προόδου τῶν νεωτέρων χρόνων ἐξεδηλώθη παρὰ πολλοῖς πάλιν ἐπιθυμία ῥιζικῶν βελτιώσεων ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ. Ἄλλ' οἱ πάπαι ὑπὸ τῶν Ἰησουϊτῶν ἐμπνεόμενοι, δὲν ἐπέτρεψάν ποτε σπουδαίας βελτιώσεις. Ἡ ἐν Τριδέντῳ, σύνοδος κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα, ἀφ' οὗ ἐπεκύρωσε πᾶσαν τὴν διδασκαλίαν τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας μεθ' ὅλων αὐτῆς τῶν παραφθορῶν, μόνον περὶ τῆς ἐκπαίδεύσεως τοῦ κλήρου καὶ τῆς ἀνορθώσεως τῶν καταπεπτωκότων ἡθῶν του ἠδυνήθη νὰ λάβῃ μέτρα τινά. Εἰς τῶν παπῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος, Γρηγόριος ὁ ις' δι' ἐγκυκλίου του ἀφ' οὗ ἐστηλίτευσε πάσας τὰς ιδέας, ἐφ' ὧν σηρίζεται ἡ νεωτέρα κοινωνία, τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, τοῦ λόγου καὶ τῆς θρησκείας καὶ τὴν τῆς κυριαρχίας τῶν λαῶν, ἐκήρυξεν, ὅτι εἶναι βλασφημία καὶ αἵρεσις νὰ εἴπῃ τις, ὅτι ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία ἔχει ἀνάγκη ἀνακαινίσεως! Πῶς δὲ ὁ Θ' ἀφ' οὗ δι' ἐγκυκλίου του καὶ τοῦ ταύτη προσηρητημένου συλλάβου ἐπανέλαβε τὰ αὐτὰ ἀναθέματα κατὰ τῶν νεωτέρων φιλελευθέρων πολιτικῶν ἀρχῶν, τῶν διεπουσῶν τὰ κράτη σήμερον, συγκαλέσας μεγάλην τινα ἐκ λατίνων ἐπισκόπων σύνοδον εἰς Ῥώμην, ἐπέτυχεν ὥστε νὰ ἀνακηρύξῃ αὕτη τῷ 1870 τὸν πάπαν ἐν τοῖς ἀφορῶσι τὰ ἦθη καὶ τὴν πίστιν ἀλάσθηστον! Οὕτω πᾶσα διαταγὴ ἀπὸ Ῥώμης πρέπει παρὰ πάντων τῶν

καθολικῶν νὰ γίνηται τοῦ λοιποῦ δεκτὴ ὡς προερχομένη ἀπὸ ἀλανθάστου πηγῆς. Ἄλλ' ὡς εἰ ἤθελεν ὁ Θεὸς νὰ τιμωρήσῃ τὴν ἀλαζονίαν ταύτην τῶν παπῶν, ἀξιούντων νὰ ἀποδοθῇ αὐτοῖς θεία τις ἰδιότης, ἢ τοῦ ἀλανθάστου, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ νέου τούτου δόγματος κατηργήθη ἡ κοσμικὴ ἐξουσία τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, ἡ δὲ Ῥώμη κηρυχθεῖσα πρωτεύουσα τῆς μιᾶς ἐλευθέρου Ἰταλίας, κατελήφθη ὑπὸ ἰταλικῶν στρατευμάτων. Τῷ δὲ 1871 ἐγκαθιδρύθη ἐν αὐτῇ ὀριστικῶς ἡ ἰταλικὴ κυβέρνησις. Κατὰ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ ἀλανθάστου, ἥτις ἐθεοποίησε τὸν πάπαν, κατέστησε δὲ πᾶσαν σπουδὴν πρὸς βελτίωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἀδύνατον, κατεξάνεστησαν πολλοὶ πεπαιδευμένοι καθολικοὶ ἐν Γερμανίᾳ (Δέλιγγερ), Γαλλίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ, οἵτινες ὀνομάσαντες ἑαυτοὺς παλαιοὺς καθολικοὺς, δηλ. γνησίους, ἀπέτελεσαν ἰδίᾳς θρησκευτικᾶς κοινότητας.

§ 47.

Πότε συνέστη τὸ τάγμα τῶν Ἰησοῦϊτῶν καὶ τί παρατηροῦμεν περὶ αὐτῶν;

Τὸ σπουδαιότερον στήριγμα τοῦ νεωτέρου παπισμοῦ ὑπῆρξε καὶ εἶναι τὸ μοναχικὸν τάγμα τῶν Ἰησοῦϊτῶν. Τὸ τάγμα τοῦτο συνέστη περὶ τὰ τέλη τοῦ 15' αἰῶνος ὑπὸ τοῦ ἰσπανοῦ Ἰγνατίου Λοιόλα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ στηρίξῃ τὸν διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως κλονισθέντα παπισμόν. Ὀνομάσθη δὲ τὸ τάγμα τῶν Ἰησοῦϊτῶν δηλαδὴ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οἱ Ἰησοῦϊται ἀπ' ἀρχῆς ἀνέπτυξαν πολλὴν δραστηριότητα, δι' ἧς ἠδυνήθησαν νὰ ἀποκτήσωσι μεγάλα πλοῦτη καὶ νὰ καταστῶσι πανίσχυροὶ καὶ φοβεροὶ καὶ αὐτοῖς τοῖς πάπαις. Τὸ κέντρον αὐτῶν εἶναι ἐν Ῥώμῃ, ὅπου ἰδρύει ὁ ἀρχηγὸς

αὐτῶν. Ὡς μέλη τοῦ τάγματος εἶναι δεκτοὶ μόνον εὐφρεῖς νέοι, οἵτινες Ἰησοῦται γενόμενοι ὀφείλουσι τὰ πάντα ἀπαρνούμενοι καὶ οἰονδήποτε ἄλλον δεσμόν διαρρηγνύοντες, νὰ ἀφοσιῶνται εἰς τὸ συμφέρον τοῦ τάγματος καὶ νὰ δεικνύωσι τυφλὴν ὑπακοήν εἰς τοὺς ἀνωτέρους των. Τοὺς προτεστάντας ἐζήτησαν νὰ πολεμήσωσιν οἱ Ἰησοῦται διὰ τῆς ἰδρύσεως σχολείων καὶ τῆς δι' αὐτῶν ἐκπαιδεύσεως τῆς καθολικῆς νεολαίας ἐν τῷ πνεύματι τοῦ αὐστηροῦ, φιλοπαπικοῦ καθολικισμοῦ. Οἱ Ἰησοῦται ἀνέλαβον καὶ τὸν παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς προσηλυτισμὸν ἀπὸ τοῦ 15' αἰῶνος, καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐνεργοῦσι παρ' αὐτοῖς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἴνα δὲ εὐκολώτερον προσελκύωσι τοὺς λαοὺς καὶ προτιμῶνται αὐτοὶ καὶ ὡς πνευματικοὶ καὶ ὡς διδάσκαλοι ἐν τοῖς σχολείοις, ἐνῶ περὶ τὰ δόγματα ἦσαν πάντοτε οἱ αὐστηρότεροι πάντων, ἐν τῇ ἠθικῇ παρεδέχοντο οἱ Ἰησοῦται χαλαράς τινας ἀρχὰς ἀνατρεπούσας τὰς βάσεις τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς, οἷον ὅτι ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα. Διὰ τοῦτο ἠλέγχθησαν ὑπὸ τοῦ εὐφυοῦς Πασχάλ καὶ ἄλλων ἐλευθεροφρόνων καθολικῶν. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ διότι πάντοτε ἀνεμιγνύοντο εἰς τὰς ὑποθέσεις τῶν κρατῶν καὶ ἀνέφλεγον τὰ θρησκευτικὰ μίση αὐτῶν, δι' αὐτῶν δὲ προεκαλοῦντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ μεταξὺ καθολικῶν καὶ προτεσταντῶν θρησκευτικοὶ πόλεμοι, αἱ κυβερνήσεις τῆς Εὐρώπης, δούσης πρώτης τὸ παράδειγμα τῆς Πορτογαλλίας (1769), ἤρχισαν μετὰ τὰ μέσα τοῦ 18' αἰῶνος νὰ διώκωσιν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν χωρῶν αὐτῶν. Τὸ κατ' αὐτῶν μῖσος εἶχε κορυφωθῆ, ὅτε ὁ πεφωτισμένος πάπας Κλήμης ὁ 14' ἠναγκάσθη ὑπέικων εἰς τὴν ἀπαίτησιν τῆς κοινῆς γνώμης τῆς Εὐρώπης, νὰ καταργήσῃ τὸ τάγμα αὐτῶν (1772). Ἄλλ' ὁ παπισμὸς ταχέως συνησθάν-

θη πόσον ἦσαν οἱ Ίησουίται αὐτῷ χρήσιμοι. Διὰ τοῦτο Πίος ὁ Ζ΄ ἐπανίδρυσε περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος πάλιν αὐτά. Σήμερον δὲ οἱ Ίησουίται εἶναι αὔθις πανίσχυροι ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ, ἄγοντες καὶ φέροντες κατὰ βούλησιν τοὺς πάπας· εἶναι δὲ κεκηρυγμένοι ἐχθροὶ πάσης προόδου καὶ πάσης βελτιώσεως ἢ μεταρρυθμίσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων καὶ υπέρμαχοι τῆς θρησκευτικῆς στασιμότητος. Αὐτῶν ἔργα εἶναι ἢ τε ἐγκύκλιος καὶ ὁ σύλλαβος Πίου τοῦ Θ΄, καὶ ἡ Βατικανὴ σύνοδος τοῦ 1870 ἢ κηρύξασα τὸν πάπαν ἀλάθηστον. Ἡ Πρωσσία ἠναγκάσθη κατὰ τὸ 1872 νὰ ἐξορίσῃ τοὺς Ίησουίτας ἀπὸ τοῦ κράτους αὐτῆς. Βραδύτερον ἀπεδιώχθησαν καὶ ἀπὸ τῆς Γαλλίας. Κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, δηλαδὴ τοῦ αὐστηροῦ, μισαλλοδόξου καὶ φανατικοῦ καθολικισμοῦ ἐργάζονται καὶ τὰ λοιπὰ τάγματα τὰ ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ ὑφιστάμενα, αἱ ἀδελφαὶ τοῦ ἐλέους, οἱ Φραγκισκανοὶ, οἱ Δομινικανοὶ, οἱ Καπουτζίνοι καὶ ἄλλοι.

§ 48.

Τίς ὑπῆρξεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία παρὰ τοῖς καθολικοῖς;

Ἐν ἐκκλησίᾳ, ὅπου τοιοῦτος ὑπάρχει δεσποτισμὸς, καὶ ὅπου οἱ φανατικοὶ Ίησουίται ἄρχουσι, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀκμάσῃ ἀληθῆς θρησκευτικὴ ἐπιστήμη, ἥτις ὅπου μόνον ὑπάρχει ἐλευθερία, εἶναι δυνατόν. Οἱ πάπαι ἦσαν πάντοτε ἔτοιμοι, νὰ καταδιώκωσι πᾶν σύγγραμμα θεολογικόν, τὸ ὁποῖον δὲν συνηδε πρὸς τὸ ἐν Ῥώμῃ ἐπικρατοῦν πνεῦμα. Τὰ τοιαῦτα συγγράμματα ἐτίθεντο καὶ τίθενται ἔτι καὶ νῦν ἐν τῷ Πίνακι τῶν ἐπὶ ἀναθέματι ἀπηγορευμένων βιβλίων. Οἱ ἐπισημότεροι καθολικοὶ θεολόγοι, καθὼς οἱ γάλλοι ὁ Πασχάλ,

ὅστις συνέγραψε τὰς φιλοσοφικωτάτας Σκέψεις του ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὁ Βοσσουέτος, διάσημος ἐκκλησιαστικός ῥήτωρ, ἀκμάσας ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ', ὃν παραβάλλουσι πρὸς τὸν Χρυσόστομον καὶ τὸν Δημοσθένην, ὁ Μασσιλλῶν ἐκ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, ἐπίσης φημισθεὶς διὰ τὴν ῥητορικὴν δεινότητά του, ὁ Φενελῶν σύγχρονος τῶν ἀνωτέρω, βαθυνοῦστατος ἐκκλησιαστικός συγγραφεὺς, φίλος τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος θερμὸς, φημισθεὶς πρὸ πάντων διὰ τοῦ Τηλεμάχου του, ἐν ᾧ εὐρίσκομεν τὰς ὑγιειντάτας περὶ πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀρχάς, ὁ Φλερῦς καὶ αὐτὸς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος θεολόγος εἰς γλαφυρωτάτην γλῶσσαν γράψας ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, ὁ Λακορδαῖρος, νεώτερος ἐκκλησιαστικός ῥήτωρ τοῦ παρόντος αἰῶνος, τιμήσας τὴν Γαλλίαν διὰ τῆς εὐγλωττίας του, ὁ Λαμενναῖος, φιλελεύθερος Γάλλος θεολόγος, ὅστις ἤθελε νὰ συμβιβάσῃ τὸν καθολικισμόν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ πρόοδον τῶν νεωτέρων χρόνων, καὶ οἱ γερμανοὶ Δέλιγγερ καὶ Μέλερ, ὑπῆρξαν ὑποπτοὶ τῇ ῥωμαϊκῇ ἔδρᾳ. Ὁ Δέλιγγερ ἐτέθη ἐπὶ κορυφῆς τῶν ἐξεγερθέντων κατὰ τοῦ νέου παπικοῦ δόγματος τοῦ ἀλαθῆστος καθολικῶν. Ὁ δὲ Μέλερ συνέγραψε τὴν ἀρίστην ἀπολογίαν ὑπὲρ τοῦ καθολικισμοῦ κατὰ τοῦ προτεσταντισμοῦ. Ἐν Γερμανίᾳ ἀκμάζουσι σήμερον αἱ ἀρισταὶ καθολικαὶ θεολογικαὶ σχολαί, ἀλλ' αὗται ἐξαρτῶνται ἐντελῶς ἀπὸ τῆς ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ ἀκμαζούσης καὶ πολὺ υπερτέρας οὔσης προτεσταντικῆς θεολογίας.

§ 49.

Ἐποία ἡ λατρεία καὶ τὰ ἦθη παρὰ τοῖς καθολικοῖς λαοῖς;

Οἱ καθολικοὶ φιλοῦσιν, εἴπερ τινες καὶ ἄλλοι χριστιανῶν

νοί, τὴν πομπώδη καὶ λαμπρὰν λατρείαν. Οἱ ναοὶ αὐτῶν εἶναι ἐνιαχοῦ μεγαλοπρεπέστατα κτίρια. Διακρίνεται δὲ πρὸ πάντων διὰ τὸ μέγεθος αὐτῆς καὶ τὴν λαμπρότητα ἢ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Πέτρου ἐν Ῥώμῃ. Εἶναι δὲ κεκοσμημένοι οἱ καθολικοὶ ναοὶ δι' ἔργων πολλάκις μεγάλης καλλιτεχνικῆς ἀξίας, δι' εἰκόνων, ἀναγλύφων καὶ ἀγαλμάτων ἐξόχων καλλιτεχνῶν (Ραφαήλ, Μιχὴλ Ἀγγελος). Καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ δ' αὐτῶν μουσικὴ ἐκαλλιεργήθη διὰ μεγάλων μουσικῶν (Παλαιστρίνας). Ἄλλ' ἡ πομπώδης αὕτη λατρεία συντείνει συνήθως μᾶλλον εἰς τὸ νὰ ἐκθαμβοῖ καὶ τέρπη τὸν λαόν ἢ εἰς τὸ νὰ θερμαίνει καὶ στηρίζει αὐτὸν ἐν ταῖς ἀληθείαις τῆς θρησκείας, τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον γίνεται λατινιστὶ καὶ συνήθως ἑλλείπει ἀπ' αὐτῆς τὸ κήρυγμα. Ὁ καθολικὸς λαὸς εὐρίσκειται ἐν παχυλωτάτῃ θρησκευτικῇ ἀμαθείᾳ. Ἐντεῦθεν ὁ φανατισμὸς καὶ αἱ δεισιδαιμονίαι του. Οἱ δὲ πεπαιδευμένοι ἐκ τῶν καθολικῶν εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπεξενωμένοι τῆς θρησκείας καὶ ἡ ἀδιαφόρως ὅλως ἢ ἐχθρικῶς πρὸς αὐτὴν διατεθειμένοι. Οὐδαμοῦ παράκεινται τοσοῦτον πλησίον ἀλλήλων ἢ ἄκρα δεισιδαιμονία καὶ ἡ ἄκρα πρὸς τὴν θρησκείαν ψυχρότης, ὅσον ἐν ταῖς καθολικαῖς χώραις.

Τὰ ἤθη τῶν καθολικῶν λαῶν (Ἰταλίας, Γαλλίας καὶ Ἰσπανίας) δὲν φημίζονται ἐπὶ καθαρότητι. Ὁ ἐν Γαλλίᾳ μάλιστα ἐπικρατῶν ὕλισμὸς εἶναι πασίγνωστος. Ζῆλον ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου ἀνέπτυξαν τὰ μοναχικὰ τάγματα. Καθολικοὶ ἱεραπόστολοι εἰργάσθησαν καὶ ἐργάζονται ἔτι ἐν Ἰνδία, Ἰαπωνίᾳ, Κίνα, Ἀμερικῇ καὶ Αὐστραλίᾳ. Ἐφημίσθησαν δ' ἐξ αὐτῶν ὁ Ξαφέριος ἐν Ἰνδία καὶ ὁ Δελὰ Κάζας ἐν Ἀμερικῇ. Τὰ ἀποτελέσματα ὁμῶς τῶν ἐνεργειῶν των δὲν ὑπῆρξαν μέγала καὶ ἕνεκα τῆς διχονοίας μεταξὺ τῶν ἱεραποστόλων καὶ

διότι ἀπολίτιστοι λαοὶ ὀλίγον ἐννοοῦσι τὸν χριστιανισμόν
καὶ δυσκόλως δέχονται αὐτόν.

Καθολικοὶ εἶναι περὶ τὰ 120 ἑκατομμύρια.

Ε Π Ι Λ Ο Γ Ο Σ.

§ 50.

Τί παρατηροῦμεν περὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐν γένει ;

Οἱ χριστιανοὶ πάντες ὁμοῦ συμποσοῦνται εἰς 300 περίπου ἑκατομμύρια, ἰστάμενοι ἀπέναντι 700 περίπου ἑκατομμυρίων Ἰουδαίων, Μωαμεθανῶν καὶ Ἐθνικῶν, ἀποτελοῦσιν ὅμως τὴν μᾶλλον πεπολιτισμένην μερίδα τῆς ἀνθρωπότητος, ὅσον δὲ ὁ πολιτισμὸς ἐκτείνεται ἐπὶ τοὺς βαρβάρους λαοὺς, ἐπὶ τοσοῦτον χριστιανίζονται οὗτοι. Χριστιανισμὸς καὶ πολιτισμὸς συμβαδίζουσι παρ' αὐτοῖς. Διὰ τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς ὑπῆρξεν ὁ χριστιανισμὸς τὸ μέγιστον εὐεργέτημα τῆς θείας προνοίας· διότι δι' αὐτοῦ ὠδηγήθησαν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, παιδεύονται δὲ ἠθικῶς καὶ σώζονται ἀπὸ τῆς ἐντελοῦς ἠθικῆς διαφθορᾶς, ἐν ἣ ἐναυάγησεν ἡ ἀρχαία ἔθνικη κοινωμία. Αἱ χριστιανικαὶ κοινωμίαι ὅσον-δήποτε καὶ ἂν διαφθαρῶσι, φέρουσι πάντοτε ἐν ἑαυταῖς ἱκανὰ ἠθικῆς ζωῆς στοιχεῖα, ὥστε νὰ μὴ ἀποθάνωσι καὶ καταπέσωσιν ἐντελῶς. Τὰ μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῶν διαφόρων δογμάτων μίση ἦσαν ἄλλοτε κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, καθ' οὓς ἕνεκα τῆς παχυλῆς ἀμαθείας τῶν λαῶν ἐπεκράτουν προλήψεις, δεισιδαιμονίαι καὶ φανατισμὸς, μεγάλα. Σήμερον εὐτυχῶς διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τῶν φώτων καὶ διὰ τῆς πτώσεως τοῦ ἀρχαίου φα-

νατισμοῦ ἤρχισαν νὰ ἐπικρατῶσι μεθ' ὅλας τὰς δογματικὰς διαφορὰς φιλικώτερα, χριστιανικώτερα αἰσθήματα μεταξὺ αὐτῶν. Εἰς τὴν εἰρηνοποίησιν ταύτην τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν εἶναι κεκλημένη νὰ συντελέσῃ ἡ γεραρὰ ἡμῶν ὀρθόδοξος ἐκκλησία, ἡ ἐκπροσωποῦσα τὸν χριστιανισμὸν τῶν πρώτων αἰώνων, μέση δὲ ἰσταμένη μεταξὺ τῆς λατινικῆς καὶ τῶν διαμαρτυρομένων ἐκκλησιῶν, εἰς ἣν ἐξ ἀμφοτέρων τούτων τῶν μερῶν ἐσρεψαν πολλοὶ τὰ βλέμματα αὐτῶν κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν. Ὁ χριστιανισμὸς ἔχει σήμερον ἐχθροὺς τοὺς ὕλιστάς, οἵτινες οὐ μόνον τὰς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ ἀμφισβητοῦσιν, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς βάσεις πάσης θρησκείας, τὸν Θεόν, τὴν πνευματικότητα τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ἀθανασίαν αὐτῆς ἀρνοῦνται, τὴν ὕλην καὶ τὴν τύχην παραδεχόμενοι. Ἄλλ' ἐπειδὴ αἱ ιδέαι αὗται τῶν ὕλιστῶν καὶ εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον ἀντίκεινται, ὅστις δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὸν κόσμον ἐκ τύχης προελθόντα, οὐδὲ ν' ἀρνηθῇ τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ, τοῦ πνεύματος ἐν γένει, καὶ εἰς τὰς ὑψηλοτέρας ἀνάγκας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἧτις φύσει θρησκευτικὴ οὔσα ποθεῖ τὸν Θεόν, καὶ θέλει ποθεῖ αἰωνίως αὐτόν, εὔρε δὲ ἐν τῷ χριστιανισμῷ τὴν τελείαν πλήρωσιν τῶν θρησκευτικῶν αὐτῆς ἀναγκῶν, θέλουσι νικηθῇ καὶ οἱ ἐχθροὶ αὗτοι, ὅπως καὶ τοσοῦτοι ἄλλοι ἐν ἄλλαις ἐποχαῖς ἀναφανέντες, ἡ δὲ χριστιανικὴ ἐκκλησία θέλει βεβαίως ἐπὶ τέλους θριαμβεύσει.

ΤΕΛΟΣ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ.

Τῷ ἀναγνώστῃ

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

§ 1. Τί εἶναι ἐκκλησία καὶ τί ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α'.

Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου (1—315).

§ 2. Τίς ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις τοῦ κόσμου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ; § 3. Πῶς ἰδρύθη διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ ἐκκλησία καὶ πῶς διεδόθη τὸ πρῶτον; § 4. Πῶς ἐξηπλώθη μετὰ ταῦτα ὁ χριστιανισμὸς καὶ εἰς τίνας δυσκολίας ἐπάλαισεν ἡ ἐξάπλωσις του; § 5. Τίνες εἶναι οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί; § 6. Πῶς ἀνεπτύχθη ἡ διδασκαλία ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ; § 7. Τίνες ὑπῆρξαν οἱ διασημότεροι πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας; § 8. Ὅποια ἦτο ἡ διοίκησις τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην; § 9. Ὅποια ἦτο ἡ λατρεία τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας; § 10. Ὅποια ἦσαν τὰ ἦθη τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ σχίσματος (315—860).

§ 11. Πῶς ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμὸς μετὰ τὸν μέγα Κωνσταντῖνον καὶ κατεστράφη ἡ ἐθνικὴ θρησκεία; § 12. Εἰς τίνας νέους λαοὺς ἐξηπλώθη ὁ χριστιανισμὸς; § 13. Πῶς ἀνεπτύχθη ἡ ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (αἱρέσεις); § 14. Τίνες πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ διδάσκαλοι διέπρεψαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους; § 15. Πῶς διεμορφώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ ἀνεφάνησαν οἱ πατριάρχαι; § 16. Πῶς πῦξεν ἡ ἐξουσία τῶν ἐπισκόπων τῆς Ρώμης; § 17. Τίς ἦτο

ἡ ἀνωτάτη πραγματικὴ ἐξουσία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ πόσαι οἰκουμηνικαὶ σύνοδοι ἐγένοντο ; § 18. Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ; § 19. Ὅποια τὰ ἔθη τῶν χριστιανῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ; § 20. Πῶς ἀνεφάνη τὸ πρῶτον ὁ μοναχικὸς βίος καὶ ποῦ διεδόθη μετὰ ταῦτα ;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ σχίσματος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (860—1455).

Α'. Ἀνατολικὴ ἐκκλησία.

§ 21. Πῶς ἐγένετο τὸ σχίσμα μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας ; § 22. Ἐγένοντο ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ; § 23. Ὅποια τις ἡ βυζαντινὴ θεολογία ; § 24. Ὅποια ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ ὅποια τὰ ἔθη καὶ ἡ λατρεία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ; § 25. Πότε ἐπεστράφησαν οἱ σλάβοι καὶ ἰδίως οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ῥώσσοι εἰς τὸν χριστιανισμόν ;

Β'. Δυτικὴ ἐκκλησία.

§ 26. Ὅποιαν δυνάμιν ἀνέπτυξαν οἱ πάπαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ δύσει ; § 27. Τί ὀνομάζομεν σταυροφορίας, καὶ τίνα ἦσαν τὰ ἱπποτικὰ τάγματα ; § 28. Τίνες ἦσαν οἱ σχολαστικοὶ λεγόμενοι θεολόγοι ; § 29. Ὅποια ἡ λατρεία τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ; § 30. Ὅποια τὰ ἔθη τῆς ἐποχῆς ; § 31. Τίνες οἱ διωγμοὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τῶν αἰρετικῶν ; § 32. Τί παρατηροῦμεν περὶ τῆς καταστάσεως τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ'.

Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων (1455—1880).

Α'. Ἱστορία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

α) Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν τῷ Τουρκικῷ κράτει.

§ 33. Πῶς προσνήχθη ἡ ὀθωμανικὴ ἐξουσία πρὸς τὴν ἀνατολικὴν

ἐκκλησίαν ; § 34. Πῶς εἶχεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἐν Τουρκίᾳ ; § 35. Ὅποια ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία μετὰ τὴν ἄλωσιν ; § 36. Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία καὶ ὅποια ἦσαν τὰ ἦθη ; § 37. Ὅποια ἦσαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τοὺς πάπας ; § 38. Ὅποια ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς πρὸς τὰς προτεσταντικὰς ἐκκλησίας ;

β') Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι.

§ 39. Πῶς ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος καὶ ὠργανίσθη ;

γ') Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ῥωσίᾳ.

§ 40. Πότε ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥωσίας καὶ ποία ἡ κατάστασις αὐτῆς ;

B' Ἱστορία τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν.

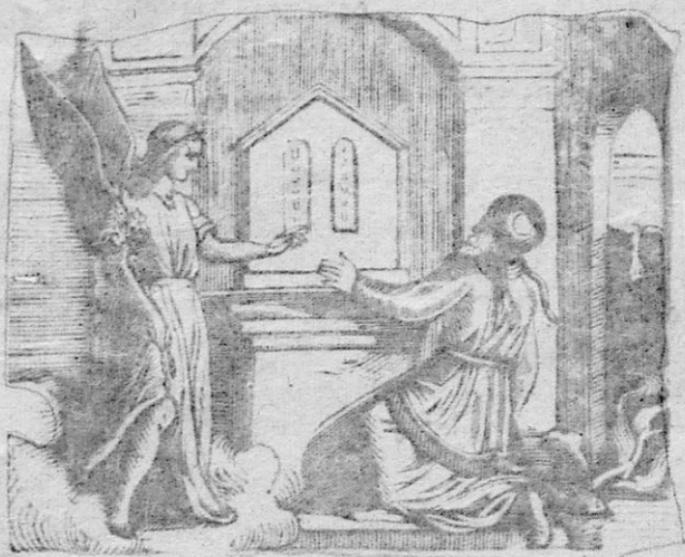
§ 41. Πῶς διὰ τοῦ Λουθήρου, τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τοῦ Καλβίνου ἐγένετο ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ κατὰ τὸν 15' αἰῶνα ; § 42. Πῶς διεδόθη ἡ μεταρρύθμισις καὶ ποῦ ἐκτὸς τῆς Γερμανίας καὶ Ἑλβετίας ; § 43. Τίνες εἶναι αἱ διαφοροὶ αἱρέσεις ἐν τῷ προτεσταντισμῷ ; § 44. Ὅποια ἡ κατάστασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις ; § 45. Ὅποια ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις, ἡ λατρεία καὶ τὰ ἦθη παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις ;

Γ'. Ἱστορία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

§ 46. Τίς ἡ δύναμις καὶ ὅποια αἱ τάσεις τῶν παπῶν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ; § 47. Πότε συνέστη τὸ τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ τί παρατηροῦμεν περὶ αὐτοῦ ; § 48. Ὅποια ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία παρὰ τοῖς καθολικοῖς ; § 49. Ὅποια τὰ ἦθη καὶ ἡ λατρεία παρὰ τοῖς καθολικοῖς λαοῖς ;

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.

§ 50. Τί παρατηροῦμεν περὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐν γένει ;

αγαπητη

υμιν εστι

Αθαν. Ηλ. Κατ.
Χαρ. Ηλ. Κατ

1894

76

024000025555

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

